

حقوق الاسلام

و يليه

مالا بد منه

و يليهما

تذكرة الموتى والقبور

تأليفات

حضرت ثناء الله الهانى پتى الهندى

توفى سنة ١٢٢٥ هـ. [١٨١٠ م.]

قد اعتنى بطبعه طبعة جديدة بالأوفست

مكتبة الحقيقة

HAKIKAT KİTÂBEVİ

Darüşşefeka Cad. 53 P.K.: 35 34083

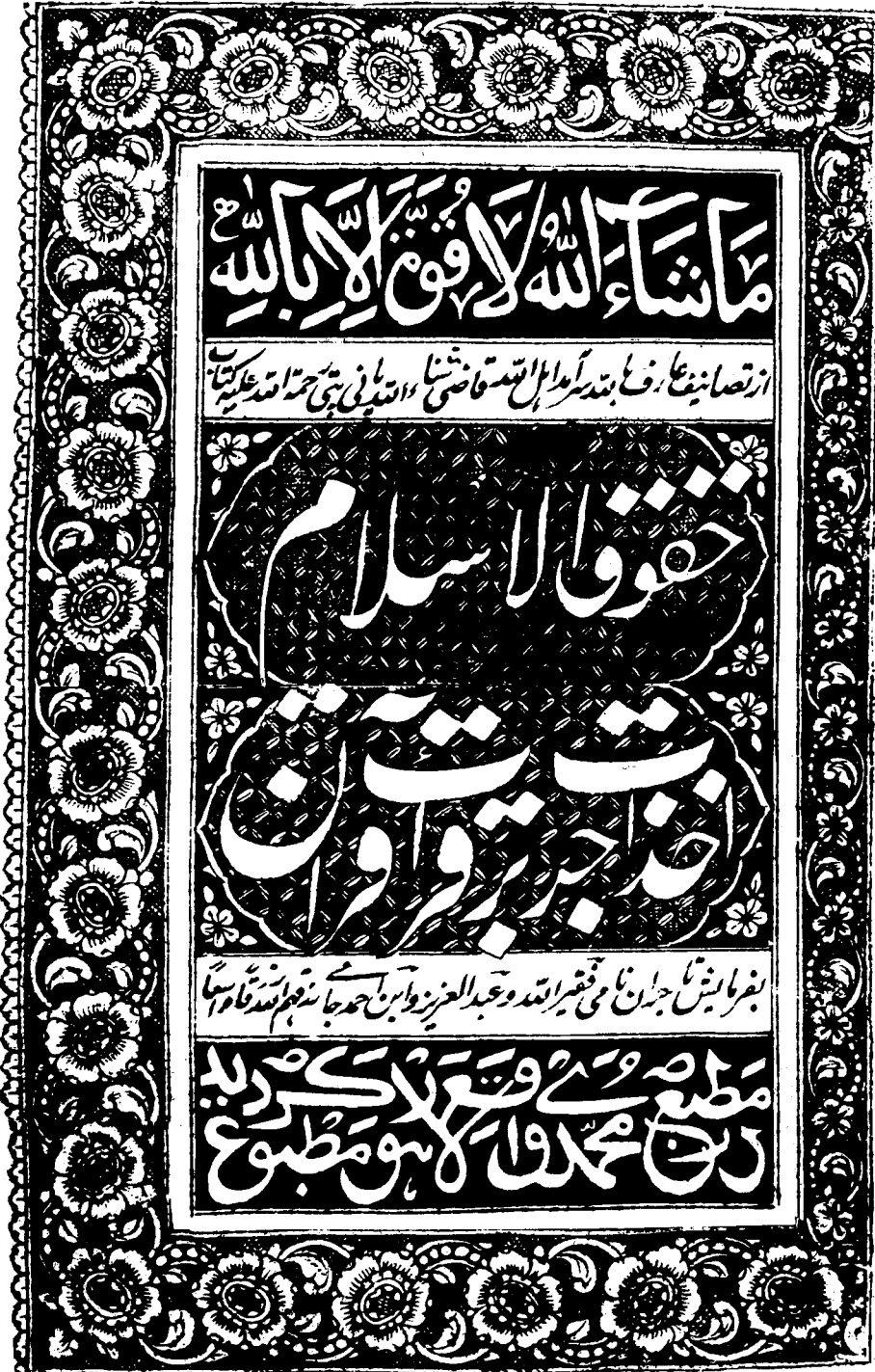
Tel: 0212 523 45 56 Fax: 0212 523 36 93

<http://www.hakikatkitabevi.com>

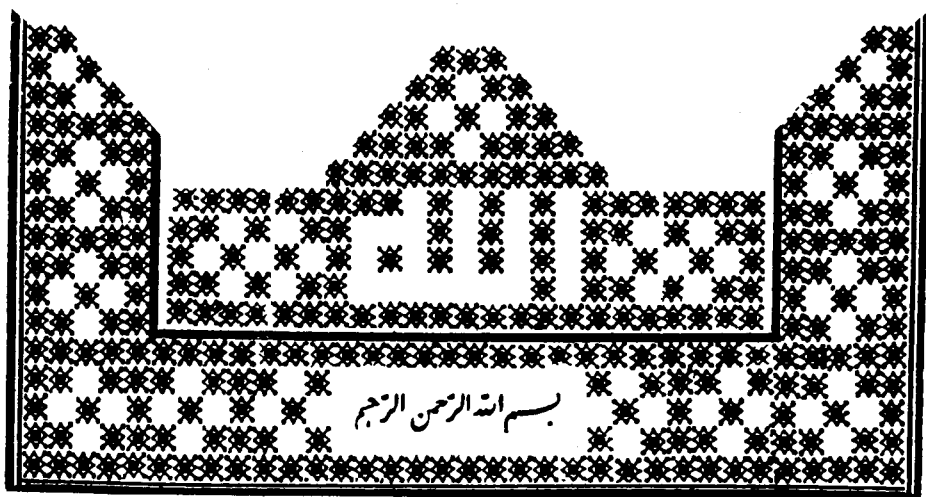
e-mail: info@hakikatkitabevi.com

Fâtih-İSTANBUL

MAYIS-2010

من أراد أن يطبع هذه الرسالة وحدها أو يترجمها إلى لغة أخرى فله من الله الاجر الجزيل ومننا
الشكر الجميل وكذلك جميع كتبنا كل مسلم مأذون بطبعها بشرط جودة الورق والتصحيح

الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين والصلوة والسلام على
سيد المرسلين و امام المتقين خير خلق الله اجمعين وعلى آله واصحابه سُرُج الدين و
نجوم الطريق المستقيم [١]

بدان اسعدك الله تعالى في الدارين که اسلام کامل عبارتست از آنکه (تسلم کلّ ذی
حقّ حقّه) معنی آنکه هر صاحب حق را سالم و کامل ادا کنی بیقصور و بیفتور حقش را
قسم اول از حقوق الاسلام حق الله است اول حق الله تعالی ادا کنی که وجود و
توابع وجود هر چه هست عطای اوست لا شریک له هر نفسی که فرو میرود ممدّ
حیاتست و چون بر می آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر
نعمتی شکری واجب. سعدی شیرازی در گلستان می فرماید [٢].

بیت: از دست و زبان که بر آید * کز عهده شکرش بدر آید

پس اگر توفیق شکر نعمتی از نعماء دریابی خواه بزبان یا به جوارح یا دل از مواهب

(١) همه ستایش خداست که پروردگار عالمیانست بخشاینده مهربان مالک روز قیامت و درود
و سلام بر سردار فرستادگان و پیشوای پرهیزگاران و بهترین همه خلق خداست و بر اولاد و
اصحاب او که چراغهای دین و ستارهای راه مستقیم اند (سُرُج بضمّ تین جمع سراج بمعنی چراغ)

(٢) سعدی توفی سنة ٦٩١ هـ. [١٢٩٢ م.] در شیراز

فوت شدن منفعت آن و خانهای که پسند شماست دوست تر نزد شما از خدا و رسول او و جهاد کردن و کوشش نمودن در مرضیات او پس منتظر باشید وقت آمدن امر و قضاء او بعذاب در دنیا یا در آخرت مسلمانرا باید که هر کرا دوست دارد برای خدا دوست دارد و هر کرا دشمن دارد برای خدا دشمن دارد و هر کرا چیزی بدهد برای خدا بدهد و هر کرا ندهد برای خدا ندهد و لقمه اگر در دهن خود یا در دهن زن یا فرزند خود نهد باین نیت دهد که حق تعالی بر من واجب کرده است رسول علیه السلام فرمود (من احب لله و ابغض لله و اعطى لله و منع لله فقد استكمل الايمان) ابو داود از ابی امامه و ترمذی از معاذ این حدیث را روایت کردند یعنی هر که دوست دارد برای خدا و دشمن دارد برای خدا و بدهد برای خدا و ندهد برای خدا پس بدرستی که ایمان خود را کامل کرده و رسول علیه السلام فرمود (اذا انفق المسلم نفقة على اهله و هو يحتسبها كانت له صدقة) متفق علیه عن ابن مسعود یعنی اگر خرج کرد مسلم بر اهل خانه خود به نیت عبادت باشد مر او را صدقه

فصل چون شناختن ذات و صفات و مرضیات و مکروهات حق سبحانه و تعالی بی توسط پیغمبران صورت نه بندد و عقل در آن کافی نیست ازین جهت ایمان بکتاب الهی و رسل و بما جائه الرسل داخل ایمان بحق شده رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم فرستادگان قبیله عبد القیس را (اتدرون ما الايمان بالله وحده) یعنی میدانید که ایمان بخدا چیست آنها گفتند خدا و رسول او داناترند فرموده (شهادة ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله) یعنی گواهی دادن بتوحید و رسالت محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم متفق علیه عن ابن عباس و اطاعت رسول الله اطاعت خدا گشته قال الله تعالی (مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ... * الآية. النساء: ۸۰) یعنی هر که فرمان برداری کند رسول را او فرمان برداری خدا کرد و محبت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در رنگ محبت خدا بلکه عین محبت او تعالی شده رسول فرموده صلی الله علیه و آله و سلم (لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من والده و ولده و الناس اجمعين) متفق علیه عن انس یعنی ایمان یکی از شما صحیح نباشد تا دوست تر باشم

اوست جلّ شانه توفیق شکر هم از مواهب او پس در هر شکر چندین شکر واجب میشود پس خروج از عهده شکر او تعالی محالست و مستلزم تسلسل قال الله تعالی (وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصَوْهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ * النحل: ۱۸) یعنی اگر بشمرید نعمتهای خدا را نتوانید احاطه کرد بدرستی که حق تعالی بخشنده مهربان است در کلمه (غفور رحیم) اشارتست بدانکه حق تعالی بفضل و رحمت خود تکلیف مالا یطاق نداده و ادای حق شکر بخشیده و معاف فرموده و بقدر وسع شکر واجب ساخته هر کسیکه بقدر طاقت انسانی در ادای شکر او کوشید بفضل و رحمت خود او را شکور بصیغه مبالغه خوانده چنانچه در حق نوح علیه السلام فرموده (... إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا * الاسراء: ۳) یعنی بود نوح علیه السلام بنده بسیار شکر کننده و هر که در مقدور خود از شکر او تقصیری ورزد سخت ظالم و نهایت کافر نعمت باشد که در شکر نعمتهای غیر متناهی چنین منعم از ادنی شکر یعنی از مقدور تقصیر کرده قال الله تعالی (...وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصَوْهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ * ابراهیم: ۳۴) یعنی اگر بشمرید نعمتهای خدا را نتوانید احاطه کرد بدرستی که انسان یعنی اکثر شان هر آینه سخت ظالم و بسیار کافرند نعمتهای او را پس قدری از شکر که از بندگان مطلوبست آنست که او سبحانه را بصفات کمال او مطابق نفس الامر بقدر طاقت بشری بشناسند و از اعتقادات و اخلاق و اعمال آنچه مرضیات اوست بوجود آرند آنچه که بر ذمه عباد ازان واجب ساخته است آنرا بصفات کمال ادا سازند و از مکروهات و منهیات جناب او پرهیز کنند و رضای او تعالی بر رضامندی نفس خود و رضای هر مخلوق مقدم دارند تا بروز (عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا قَدَّمْتُ وَآخَرْتُ * الانفطار: ۵) شرمسار نگردند یعنی نفس هر کس در روز قیامت خواهد دانست که چه چیز را مقدم داشته و چه چیز را مؤخر کرده رضای نفس بر رضای خدا یا رضای خدا بر رضای نفس قال الله تعالی (قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ ... * الآیه. التوبة: ۲۴) یعنی بگو ای محمد اگر باشند پدران شما و پسران شما و برادران شما و زنان شما و قبائل شما و مالهای که کسب کرده اید و سوداگری که میترسید از

نزد او از والد و فرزند او و از تمام آدمیان [۱] پس ادای حق رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هم از طوق بشر خارجست اما مطلوب بقدر طاقت است و آن امتثال اوامر و نواهی اوست و کثرت صلوة و سلام بروی و محبت به آل و اصحاب او

فصل پس بدانکه چون شناختن ذات و صفات و مرضیات و مکروهات بتوسط رسول صلی الله علیه و آله و سلم رسیده خصوصاً بسعی خلفاء راشدین دین قوت و رونق گرفته و اقوال و افعال او علیه السلام که بعضی صحابه را معلوم بود و اکثری را معلوم نبود از سعی آنها شهرت گرفته مسائل خلافیه مجمع علیه گشته که در هر مسئله صحابه را جمع کرده تحقیق کرده ترویج میکردند پس ادای حق صحابه و اهل بیت عین ادای حق رسولست و محبت و اطاعت شان مثل محبت و اطاعت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گشته فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم (من احبهم فبحبتي احبهم و من ابغضهم فببغضي ابغضهم و من اذاهم فقد آذانی و من آذانی فقد آذى الله) رواه الترمذی عن عبد الله بن مغفل و فرمود (اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر) رواه مسلم و الترمذی عن حذیفه یعنی هر که دوست دارد اصحاب را پس بدوستی من آنها را دوست داشته و هر که آنها را دشمن داشته پس بدشمنی من آنها را دشمن داشته و هر که آنها را ایذا کرده پس بدرستی مرا ایذا کرده و هر که مرا ایذا کرده پس بدرستیکه خدا را ایذا کرده و فرمود پیروی کنید بهردو خلیفه که بعد من باشند ابوبکر و عمر و فرموده (علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین من بعدی) یعنی لازم گیرید سنت من و سنت خلفاء الراشدین را که بعد من باشند و فرموده (انا مدینه العم و علی بابها) رواه الطبرانی و [۲] الحاکم عن ابن عباس من شهر علمم و علی دروازه آنست و فرموده (انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی) رواه احمد و الطبرانی عن زید بن ثابت یعنی میگذارم بعد خود نزد شما دو وسیله محکم یکی قرآن دوم عترت خود و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (۱) مراد از محبت طبعی و عشقی نیست چنانکه با ولد و معشوق مییاشد زیرا که زیادت این محبت با غیر رسول مضرتی در ایمان مؤمن نمیرساند که اختیاری نیست بلکه مراد محبت شرعی است یعنی اعتقاد عظمت و اطاعت پس مادامیکه بنده رسول مقبول را از همه مخلوقات بزرگتر و مطاع نه ندارد ایمان ندارد

سلم (خذوا نصف العلم من هذه الحميراء) بگیریید نصف علم ازین حمیراء یعنی عائشه رضی الله تعالی عنها و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (اصحابی کالنجوم باتهم اقتدیتم اهتدیتم) رواه رزین عن عمر رضی الله عنه یعنی اصحاب من مانند ستارگان اند بهرکه از آنها پیروی کنید بهدایت رسید این چنین احادیث بسیارند

فصل همچنین ادای حق علماء محدثین و فقهای مجتهدین و مصنفان کتب دین و سلسله اساتذہ علوم ظاهر و پیران اساتذہ علوم باطن در رنگ حق صحابه و اهل بیت داخل ادای حق خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم است که اینها وارثان پیغمبر و حاملان دین اند قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم (ان العلماء ورثة الانبياء وان الانبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما واما وروثوا العلم) رواه اصحاب السنن عن بشیر بن قیس یعنی بدرستی که علما وارثان انبیا اند و بدرستی که انبیا میراث نگذاشته اند دینار و نه درهم را و جز این نیست که میراث گذاشته اند علم را و قال علیه السلام (فضل العالم على العابد كفضلي على ادناكم) ثم تلا (... إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ... * الآية. الفاطر: ۲۸) رواه الترمذی عن ابی امامة و الدارمی^[۱] عن مكحول و الحسن مرسلا یعنی فرمود آنحضرت فضیلت عالم بر عابد مانند فضیلت منست بر ادنی مسلمان پستر خواند آیه یعنی نمیترسند از خدا از جمله بندگان او مگر عالمان و فرموده رسول صلی الله علیه و آله و سلم (انما بعثت معلما) یعنی حق تعالی مرا نفرستاده است مگر برای تعلیم کردن و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الله اجود جودا وانا اجود بنی آدم و اجودهم بعدی رجل علم علما فنشره یاتی يوم القيامة امة واحدة) رواه البيهقي^[۲] عن انس یعنی الله تعالی جوادتر است و من جوادترین آدمیانم و جوادتر آدمیان بعد من مردی باشد که علم آموخت و در مردم پراگنده کرد روز قیامت بیاید جماعتی تنها ظاهر امر او آنست که هر چند امتی است نبی نیست که امت با وی باشد اما جماعت تلامذه مثل امت باشد و فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم (یوزن يوم القيامة مداد العلماء و دم الشهداء فيرجح مداد العلماء على دم الشهداء) رواه الذهبي عن عمران بن حصين یعنی وزن کرده خواهد شد روز قیامت سیاهی علما و خون

(۱) عبد الله دارمی توفی سنة ۲۵۵ هـ. [۸۶۹ م.]

(۲) ابوبکر احمد بیهقی توفی سنة ۴۵۸ هـ. [۱۰۶۶ م.] در نیشاپور

شهیدان پس سیاهی علما غالب شود بر خون شهیدان اطاعت علما و اولیا اطاعت خدا و رسول است صلی الله علیه وآله وسلم و محبت شان قال الله تعالى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ... * الآية. النساء: ۵۹) یعنی فرمان برداری کنید خدا را و رسول خدا را و کسانی را که امر خدا به بندگان رسانند یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و اصحاب و اهل بیت او علیهم السلام و علماء ظاهر و باطن بندگان خداوند حقوق شان داخل حقوق العباد است اما ملحق است بحق الله تعالی اگر اینها نمی بودند کسی خدا را نمی شناخت و حق الله ادا نمی کرد و رسول فرمود (لولا ان هدانا الله ما اهتدینا ولا تصدقنا ولا صلینا) یعنی اگر نمی بود هدایت خدا با نزال کتب و ارسال رسل کسی هدایت نمی یافت و کسی ادای زکوة و نماز نمی کرد اینها مستغرقند در ذکر خدا از دیدن اینها خدا یاد می آید و دوستی و دشمنی با خدا است در حدیث قدسی آمده (من عادی ولّیتی فقد آذنته بالحرب) رواه البخاری عن ابی هريرة یعنی هر که دشمنی کند با ولی من پس خبردار می کنم او را با جنگ کردن با من و نیز در حدیث قدسی آمده (اولیائی من عبادی الذین یدّ کرون بذکری و اذّکر بذکرهم) رواه البغوی یعنی^[۱] اولیای من از بندگان من کسانی هستند که یاد کرده شوند بیاد کردن من و من یاد کرده شوم از یاد کردن آنها همچنین در حدیث نبوی آمده صلی الله علیه و آله و سلم

قسم دوم قسمی دیگر از حقوق اسلام حق کسانی است که مظهر بعضی از حقوق الله آمده اند و در ظاهر واسطه افتاده اند در ایجاد و پرورش و روزی رسانیدن و مانند آنچنانچه مادر و پدر و اجداد و جدات و کسانی که در ظاهر حق تعالی بتوسط شان روزی رساند یا از آنها پرورش کناند یا نوعی از انعام مالی یا راحت بدنی یا عزت یا منفعتی از منافع بتوسط شان رساند شکر اینها هم مثل مادر و پدر واجبست رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من لم یشکر الناس لم یشکر الله) رواه مسلم و الترمذی عن ابی سعید الخدری یعنی هر کس که شکر آدمیان نکند شکر خدا نکرده

فصل و اکثر از آن حقوق والدین است قال الله تعالى (وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ... * الآية. لقمان: ۱۴)

(۱) حسین بغوی توفی سنة ۵۱۶ هـ. [۱۱۲۲ م.] در خراسان

(۲) مسلم بن حجاج قشیری توفی سنة ۲۶۱ هـ. [۸۷۵ م.] در نیشاپور

یعنی امر کردیم انسانرا آنکه نکوئی کند با مادر و پدر نکوئی کردنی مادر او در شکم بر داشت اورا بمشقت بر مشقت و دو سال اورا شیر داده و شکر کن برای من و برای مادر و پدر خود این حکم در قرآن چند جا آمده و رسول صلی الله علیه و آله و سلم در کبائر ذکر کرده اشراک و عقوق والدین متفق علیه عن عبد الله بن عمر عقوق عبارتست از ایذا کردن و نافرمانی کردن معنی عقی با تشدید شق و قطع است ضدّ بر و صیله و احمد از معاذ بن جبل روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم بده چیز وصیت کرده ازان جمله گفت (لا تشرك بالله شیئا وان قتلته او حرقت ولا تعقن والدیک وان امرک ان تخرج من اهلك و مالک) الحدیث [۱] یعنی شریک مکن بخدا چیز را اگر چه کشته و سوخته شوی و نافرمانی والدین مکن اگر چه امر کنند ترا بآنکه بیرون شوی از اهل و مال خود و در صحیحین از ابی هریره رضی الله عنه روایت کرده که مردی از رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که زیاده حق برای نیکو صحبتی کیست فرمود مادر تو گفت پستر کیست گفت پستر کیست فرمود مادر تو گفت پستر کیست گفت مادر تو گفت پستر کیست گفت پدر تو پستر اقرب بعد اقرب و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (رغم انقه) (رغم انقه رغم انقه) یعنی سه بار فرمود خاک آلوده باد بینی او گفتند آن کیست یا رسول الله فرمود (من ادرك والديه عند الکبر احدهما او کلیهما ثم لم یدخل الجنة) [۱] رواه مسلم عن ابی هریره یعنی کسیکه مادر و پدر را یکی یا هر دو در پیروی یافت و داخل

(۱) یعنی الی آخر الحدیث تتمه حدیث اینست (ولا تترکن صلوٰة مکتوبة متعمدا فان من ترک صلوٰة مکتوبة فقد برئت منه ذمة الله ولا تشربن خمرا فانه رأس کل فاحشة وایاک و المعصية فان بالمعصية حلّ سخط الله ایاک و الفرار من الزحف و ان هلك الناس و اذا اصاب الناس مقت و انت فیهم فائیت و انفق علی عیالک من طولک و لا ترفع عنهم عصاک ادبا و اخفهم فی الله) یعنی ترک مکن نماز فرض را دیده و دانسته زیرا که هر که ترک میکند نماز فرض را قصدا بتحقیق بیزار شد و دور شد ذمه خدا از وی که بامنیت وی بوده هرگز منوش شراب را که سردار همه بدکاریها است و دور دار خود را از گناه که از گنهکاری خشم خدا فرو می آید و دور دار خود را از گریختن از جنگ کفار اگر چه مردم هلاک شوند ای مادامیکه کفار زائد از مضاعف مسلمانان نباشند و چون برسد مردم را مرگ حالیکه تو در آنها باشی ثابت قدم باش و صرف کن بر عیال خود از مال زائد خود و بر مدار از ایشان چو بدستی خود را از ادب دادن یعنی بزن ایشان را تا ادب گیرند و ترسان ایشان را از جهت خدا

بهشت نشد و ترمذی از ابن عمر روایت کرده که مردی گفت یا رسول الله از من گناهی عظیم بوقوع آمده توبه من چگونه باشد فرمود ترا مادر هست گفت نه فرمود که خاله هست گفت هست فرمود با وی نکوئی کن و قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم (من اصبح مطیعا لله فی والديه اصبح له بابان مفتوحان من الجنة وان کان واحدا فواحدا و من امسى عاصیا له فی والديه اصبح له بابان مفتوحان من النار وان واحدا فواحدا) هر که باشد فرمان بردار خدا در ادای حقوق والدین باشد برای او دو دروازه گشاده بسوی بهشت و اگر یکی باشد یکی باشد و هر که باشد نافرمان خدا در ادای حقوق والدین باشد برای او دو دروازه گشاده بسوی آتش و اگر یکی باشد یکی باشد مردم گفتند یا رسول الله اگر پدر و مادر بر وی ظلم کنند فرمود (وان ظلماه و ان ظلماه و ان ظلماه) یعنی سه بار گفت اگر چه بر وی ظلم کنند و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (ما من ولد بار ینظر الی والديه نظرة رحمة الا کتب الله له بكل نظرة حجة مبرورة) یعنی نیست هیچ پسر نیک که نظر کند بسوی والدین بمرگ آنکه بنویسد حق تعالی برای او عوض هر نظر ثواب یک حج پاکیزه از گناه مردم گفتند یا رسول الله اگر چه بیند هر روز صد بار فرمود (نعم الله اکبر و اطیب) یعنی آری حق تعالی بزرگترست و خوبتر روایت کرده هردو حدیث را بییهقی از ابن عباس شخصی گفت یا رسول الله من ارادة جهاد دارم فرمود که ترا مادر هست گفت هست فرمود که در خدمت او باش بهشت نزد قدم اوست حدیث نبوی (ان الجنة تحت اقدام اقهاتکم) روایت کرد این را بییهقی از معاذ بن جابر ابن عمر گفت یا رسول الله مرا زنی هست که من او را دوست میدارم و امی او را مکروه میدارد فرمود که او را طلاق ده و ترمذی و ابو داود این را از ابن عمر آورده مردی از رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که حق مادر و پدر چیست فرمود که آنها بهشت و دوزخ تُوَاند ابن ماجه این را از ابی امامه روایت کرده مردی پیش رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت که پدر من محتاج است بسوی مال من یعنی میخواهد که مال من بگیرد فرمود (انت و مالک لایک ان اولادکم من اطیب کسبکم کلوا من کسب اولادکم) رواه ابو داود و ابن ماجه عن عمر بن شعيب عن ابیه عن جده یعنی تو و مال تو برای پدر تست بدرستی که اولاد شما از پاکیزه ترین کسب

(۱) ابن ماجه محمد توفی سنة ۲۷۳ هـ. [۸۸۶ م.] در قزوین

(۲) سلیمان ابو داود سجستانی حنبلی توفی سنة ۲۷۵ هـ. [۸۸۸ م.] در بصره

شماست بخورید شما از کسب اولاد خود پس نفقه مادر و پدر و اجداد و جدات که مفلس باشند گو قدرت بر کسب داشته باشند بر فرزند حراقل بالغ که قدرت بر کسب داشته باشد واجب است اگر چه کافر باشد از اهل ذمه در صحیحین از اسماء بنت ابی بکر^[۱] روایت کرده که از رسول کریم پرسید که مادر من آمده است و کافره است صله با وی کنم فرمود آری بکن و امتثال امر در رضاجوی آنها واجبست مگر در معصیت و ترک فرائض ترمذی از عبد الله بن عمر روایت کرده که فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم رضامندی خدا در رضامندی پدر است و ناخوشی خدا در ناخوشی پدر است حق تعالی فرموده (وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا... * الآية. لقمن: ۱۵) یعنی اگر جنگ کنند پدر و مادر تو برینکه شریک گوئی با من چیز را که تو علم نداری بآن یعنی علم بتوحید داری پس درین امر فرمان برداری آنها مکن و در دنیا صحبت بخوبی بآنها کن رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود (لا طاعة لمخلوق فی معصية الخالق) رواه احمد و الحاکم^[۲] عن عمران و الحکیم عن عمر و الغفاری و فی صحیحین (لا طاعة لاحد فی معصية الله انما الطاعة فی المعروف) یعنی جائز نیست فرمان برداری هیچ کس از مخلوقات در نافرمانی خدا طاعت جائز نیست مگر آنچه در شرع جائز است

فصل از جمله حقوق پدر دوستی کردنست با دوستان پدر و نکوئی کردن با دوستان پدر در غیبت او و صله عبارتست از آنچه موجب وصلت و اخلاص باشد از رعایت مالی و خدمت بدنی و حسن اخلاق

فصل در حق اقربا: و از جمله حقوق پدران و مادرانست صله و نکوئی با اولاد آنها یعنی با برادران و خواهران و خالات پدر و مادر و اولادشان و همچنین الاقرب فالاقرب یعنی هر قدر که در نسب قریب تر باشد حق او زیاده تر باشد حق تعالی فرمود در چند جا (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ... * الآية. الاسراء: ۲۶) یعنی بده صاحب قرابت را حق او و لهذا هر کس را که غنی باشد واجبست بر وی نفقه ذی رحم محرم که فقیر باشد و بر کسب قدرت نداشته باشد اگر مسلم باشد قال الله تعالی (... وعلی الوارث مثل

(۱) اسماء زوجة زبیر بن عوام توفت سنة ۷۳ هـ. [۶۹۲ م.]

(۲) احمد ابن حنبل توفی سنة ۲۴۱ هـ. [۸۵۵ م.] در بغداد

ذلك ...* الآية. البقرة: ۲۳۳) یعنی بر وارث نفقه واجبست مثل نفقه اولاد و هر کس که ذی رحم محرم خود را مالک شود بمجرد مالک شدن آزاد گردد اگر چه کافر باشد قال علیه السلام (من ملک ذاً رحم محرم عتق علیه) رواه احمد و ابوداود و الحاکم عن سمره یعنی هر که مالک شود ذی رحم محرم خود را بر وی آزاد شود و جمع کردن دو زن ذی رحم محرم حرامست که موجب قطع رحم میشود از اقربا هر کس که محرم نیست گونفقه او واجب نیست لیکن صله او واجبست و قطع رحم حرامست و ناموافقت آنها جائز نیست عن ابی هریره قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم (خلق الله الخلق فلما فرغ منه قامت الرّحم فأخذت بحق الرحمن فقال له مَن قال هذا مقام العائذ بك من القطيعة قال ألا ترضين أن أصل من وصلك وأقطع من قطعك قالت بلى يا رب قال فذاك) متفق علیه یعنی خدای تعالی پیدا کرد خلق را و هر گاه که حق تعالی از پیدا کردن خلق فارغ شد رحم بر خاست و حقو رحمانرا گرفت حقوبند ازار را گویند و این مجازست و مراد آنست که از جناب ایزد پناه جست عرب میگوید عدت بحقو فلان یعنی پناه جستم بسوی فلان حق تعالی رحم را فرمود که چه میخواهی گفت که استاده ام پناه جوینده از قطع فرمود که آیا راضی نمیشوی بآنکه من وصلت کنم بآنکه وصل کند ترا و قطع کنم از هر که قطع کند ترا گفت که راضی شدم ای رب فرمود همچنین کنم و در حدیث قدسی آمده (انا الله وانا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها اسماً من اسمي فمن وصلها وصلته ومن قطعها قطعته) رواه ابوداود و الترمذی و احمد و الحاکم عن عبد الرحمن بن عوف و الحاکم عن ابی هریره یعنی من الله ام و من رحم ام رحم را پیدا کردم و از نام خود نام او بر آوردم پس هر که او را وصل کند من با وی وصل کنم و هر که او را قطع کند من از وی قطع کنم و بخاری از ابی هریره از رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که فرمود (الرحم شجنة من الرحمن فقال الله من وصلك وصلته ومن قطعك قطعته) یعنی رحم اتصالی دارد [۲] بی کیفیت با خدا حق

(۱) حاکم محمد نیشاپوری توفی سنة ۴۰۵ هـ. [۱۰۱۴ م.]

(۲) یعنی باسم رحمن که ازو مشتق شده چنانکه حدیث سابق بران دلالت دارد مراد آنست که رحم اثریست از آثار رحمت او تعالی و مشبک و پیوسته است باو پس قطع رحم قاطع از رحمت اوست. (لمولینا مفتی سعد الله)

تعالی فرمود یعنی هر که ترا وصل کند من با وی وصل کنم و هر که ترا قطع کند من از وی قطع کنم و از عائشه رضی الله عنها در صحیحین مثل آنست و در صحیحین از جبیر بن مطعم مرویست که فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم قاطع رحم داخل بهشت نشود و بیهقی از عبد الله بن اوفی روایت کرده که آنحضرت فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که رحمت نازل نمیشود که در آنها یک کس [۱] قاطع رحم میشود و در وجوب صله رحم و حرمت قطع احادیث بسیار وارد شده لهذا بر هر کس لازم که به نسبت خود خبر دار باشد تا صله رحم کند و قطع از وی بظهور نیاید **فائده** رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم حق برادر بزرگ بر برادر خورد مثل حق پدر است بر پسر این حدیث در بیهقی از سعید بن عیاض روایت کرده حق سبحانه بر کسیکه فساد کند در زمین و بر قاطع رحم لعنت کرده و گفته (فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَ تَقْطَعُوا اَرْحَامَكُمْ * اُولَئِكَ الَّذِيْنَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاصْنَمْهُمْ وَاَعْمٰی اَبْصَارُهُمْ * محمد: ۲۲ - ۲۳) یعنی قریب است که اگر روگردانی کنید از حکم خدا آنکه فساد کنید در زمین و قطع کنید ارحام خود را آنها هستند که لعنت کرده بر آنها حق تعالی پس کر نمود آنها را که حق نمیشنوند و کور کرد چشمهای آنها را که حق را نمیبینند امام احمد حنبل رحمه الله علیه لعنت بر یزید جائز گفته و با وجود قبائح بیشمار یزید بنا بر قطع رحم باین آیه بر جواز لعنت او استدلال کرده سؤال از دو قریب اگر یکی را دوم بدسلوکی کند و قطع رحم نماید دوم را از وی قطع جائز باشد یا نه **جواب** دوم را لازم که صله کند و قطع نکند و وبال قطع رحم بر قاطع رحم خواهد شد و برکات صله بر واصل رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (لیس الواصل بالمکافی و لکن الواصل الذی اذا قَطَعَتْ رَحْمَةُ وَصَلَهَا) رواه البخاری عن ابن عمر یعنی واصل آن نیست که در مقابله نکوئی نکوئی کند واصل آنست که اگر قطع کرده شود رحم از وی وصل کند یعنی عوض بدی نیکی کند **بیت:**

بدی را بدی سهل باشد جزا * اگر مردی آحسین الی من اسا

(۱) و مراد از آنها قومیست که معین باشند بر قطع رحم که قاطع را مانع نشوند و یحتمل که مراد از رحمت بارانست یعنی از شومی قاطع رحم باران نیارد. (لمولینا مفتی سعد الله)

مسلم از ابی هریره روایت کرده که مردی از رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت کہ
یا رسول اللہ مرا اقربا هستند من صلۃ آنها میکنم و آنها از من قطع میکنند و من بآنها
نکوئی میکنم و آنها بدی میکنند و من از آنها حلم میکنم و آنها بر من جہل میکنند
آنحضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (لئن كنت كما قلت فكأنما تسفهم المل ولا
يزال معك من الله ظهيرٌ عليهم ما دمت على ذلك) یعنی اگر همچنین است کہ تو
میگوئی پس گویا تو میخورانی آنها را خاکستر گرم یعنی آتشی میخورانی کہ ہلاکت
آنها آنست و ہمیشہ ترا از خداوند مددگاری خواہد بود بر آنها مادامیکہ برین خصلت
باشی **فائده** صلۃ رحم سوای ثواب در آخرت در دنیا فوائد بسیار دارد و رسول فرمود
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (من احب ان يُسقط له رزقه ويُنسأ له في أثره فليصل رحمه)
متفق علیہ عن انس یعنی ہر کہ خواہد کہ فراخ شود رزق او و باقی ماند ذکر او از
ماندن اولاد و مانند آن ذکر کنندگان خیر پس باید کہ صلۃ رحم کند و رسول فرمود
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (تعلموا من انسابكم ما تصلون به ارحامكم فان صلوة الرحم محبة
في الاهل مثرة في المال منسأة في الاثر) رواہ الترمذی عن ابی ہریرۃ یعنی قرابتہای
خود را دانستہ باشید تا صلۃ رحم کنید کہ صلۃ رحم موجب محبت است در اہل و
موجب زیادت است در مال و بقای ذکر و قاطع رحم را سوای آنکہ عذاب باشد در
آخرت و بال در دنیا ہم لاحق شود رسول فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (ما من ذنب
اخرى ان يعجل الله تبارك وتعالى العقوبة لصاحبه في الدنيا مع ما يدخر له في الآخرة من
البعي وقطيعة الرحم) رواہ الترمذی و ابو داود عن ابی بکرۃ یعنی گناہی نیست لائق تر
بآنکہ عقوبت و وبال رسد صاحب او را در دنیا با آنکہ ذخیرہ داشتہ باشد عذاب برای
او در آخرت از بغی کردن با پادشاہ عادل و قطع کردن رحم و نیز بیہقی از ابی بکرۃ
روایت کردہ رسول فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (کل الذنوب يغفر الله منها ما شاء
الا عقوق الوالدين فانه يعجل لصاحبه في الحياة قبل الممات) یعنی ہر گناہ کہ باشد می
بخشد خدای تعالی او را آنچه خواہد مگر عقوق والدین پس بدرستی کہ جلد میرساند
او را عذاب در زندگی پیش از مرگ.

فصل و چون نظر بر حقوق پدر و مادر و صلة برادران و خواهران و دیگر اقربا واجب شد نظر بر حقوق رسول صلی الله علیه و آله و سلم و خلفا و پیران و استادان و صلة و نکوئی با جماعه سادات و مشایخ و فرزندان پیران و استادان هم ضرور است قال الله تعالى (... قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ ... * الآية. الشوری: ۲۳) بگو ای محمد نمیخواهم از شما بر تبلیغ رسالت مزدوری لیکن دوستی داشتن در اقربای من شمارا میباید و قال الله تعالى (قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ * الزخرف: ۸۱) یعنی بگو ای محمد کسانی را که خدا را ولد ثابت میکنند تعالی الله عن ذلك اگر رحمن را اولاد میبود من اول عبادت او میکردم حق تعالی ازان منزه است ازین آیه مستفاد میشود که هر کرا حقی بر ذمه شخصی باشد باید که اولاد او ادای حق کند سؤال از اولاد سادات و پیرزادگان اگر کسی فاسق یا کافریا رافضی باشد با او چه سلوک باید کرد **جواب** اگر فاسق باشد نصیحت باید کرد و ادای حق باید نمود و اگر رافضی و مانند آن باشد که بکفر رساند با او دوستی نباید نمود حق تعالی میفرماید (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ * الممتحنة: ۱۳) یعنی ای مسلمانان دوستی نکنید با قومی که خدا غضب دارد بر آنها بدرستی که نا امیدند از آخره چنانکه نا امید هستند کفار از اصحاب قبور و حق تعالی میفرماید در حق پسر نوح علیه السلام (... إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَبُورٌ صَالِحٌ ... * الآية. هود: ۴۶) و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (إِنَّ آلَ أَبِي فَلَانٍ لَيْسُوا لِي بِأَوْلِيَاءَ إِنَّمَا وَلِيَّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنْ لَهُمْ رَحْمٌ أَبْلَاهُ بِبِلَالِهَا) متفق علیه عن عمرو بن العاص یعنی آل ابی فلان نیستند مرا اولیا و دوستان و دوست من خداست و صالح مسلمانان لیکن آنها را که با من قرابتست صلة رحم میکنم ازین حدیث مفهوم میشود که سادات و پیرزادگان و اقربای خود اگر کافر باشند یا رافضی یا خارجی که بکفر رساند دوستی بآنها نباید کرد لیکن از صله و احسان دریغ نباید کرد قال الله تعالى (لَا يَنْهٰیكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ

تَبَرُّوهُمْ وَتَقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ * الممتحنة : ۸) (۱] یعنی بر کفار اهل ذمه هم احسان کردن و نکوئی کردن ممنوع نیست

فصل و ملحق بحق والدین است حق مرضعه که حق سبحانه و تعالی حرام کرده است از رضاع آنچه حرام کرده از نسب و جمع بین الاختین در نکاح حرامست رضاعا چنانچه بین الاختین نسبا حرامست تا موجب قطع نباشد ابی داود از ابی الطفیل روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم برای مرضعه خود چادر خود فرش کرد و بر آن نشانید

قسم ثالث قسم دیگر از حقوق الاسلام حق کسانی که حق تعالی آنها را مظهر قهاری و مالکیت خود ساخته و آن حق سلطان مسلم و امیر مسلم و حق قاضی است بر رعیت و حق شوهر بر زن و حق سید بر عبد و حق قهرمان خانه بر تمام اهل بیت که بند و بست ملک و قهر و خانه بوحدت قهری تعلق دارد

فصل اطاعت سلطان و امیر شهر و امیر لشکر واجبست بر رعیت در آنچه خلاف شرع حکم نکند اگر چه خلاف طبع آنها باشد قال الله تعالی (... أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ ... الآية. النساء: ۵۹) سلطان هم داخل اولی الامر است و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من اطاعنی فقد اطاع الله و من عصانی فقد عصی الله و من اطاع الامیر فقد اطاعنی و من عصی الامیر فقد عصانی و انما الامام حجة یقاتل من ورائه و یتقی به فان امر بتقوی الله و عدل فان له بذلك اجرا و ان قال بغيره فان منه علیه وزرا) محذوفست متفق علیه عن ابی هریره یعنی هر که فرمانبرداری من کرد فرمانبرداری خدا کرد و هر که نافرمانی من کرد نافرمانی خدا کرد و هر که فرمانبرداری امیر کرد فرمانبرداری من کرد و هر که نافرمانی امیر کرد نافرمانی من کرد پادشاه نیست مگر سپر مردم با کفار جهاد میکند و بوی پناه میجویند پس اگر امر بتقوی (۱) در سورة ممتحنة است ترجمه منع نمیکند خدا شمارا مواصلت آنها که جنگ نکرده اند با شما در مقدمه دین و بیرون نکرده اند شمارا از دیارهای شما از آنکه احسان کنید بایشان و انصاف کنید در حق ایشان و خدا دوست میدارد احسان کننده گانرا

و عدل کرد پس او را ثواب باشد و اگر چیزی دیگر گفت پس بروی باشد یعنی گناه و فرمود آنسرور علیه السلام (اسْمَعُوا وَ اطِيعُوا وَ اِنْ اسْتَعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسَهُ زَبِيَّةً) رواه البخاری عن انس یعنی بشنوید و فرمانبرداری کنید امیر را اگر چه حاکم کرده شود بر شما غلام حبشی که سر او مثل دانه انگور سیاه و خرد باشد فرمود (السمع و الطاعة على المرء المسلم فيما حب و كره مالم يؤمر بمعصية فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة) متفق علیه عن ابن عمر و عن علی نحوه یعنی حکم امیر شنیدن و طاعت کردن واجبست بر هر مرد مسلمان در آنچه خوش آید او را یا ناخوش تا وقتی که امر نکرده شود بمعصیت پس وقتی که امر کرده شود بگناه پس جائز نیست سمع و طاعت و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من رأى من اميره شيئاً يكرهه فليصبر فانه ليس احد يفارق الجماعة شبراً فيموت الا مات، ميتة جاهلية) متفق علیه عن ابن عباس یعنی هر که ببیند از حاکم خود چیزی که مکروه داند آنرا پس باید که صبر کند بدرستی که نیست کسی را که بغی کند و جدا شود از جماعت مسلمانان بقدر یک وجب پس بمیرد در آنحال مگر آنکه مرده باشد مانند مردن جاهلیت و فرمود (انکم سترون بعدی اثره و امورا تنکرونها) قالوا فما تأمرنا یا رسول الله قال (ادّوا علیهم حقهم و اسئلوا الله حقکم) متفق علیه عن ابن مسعود یعنی قریبست که خواهید دید از پادشاهان بعد من نفس پروری و چیزها که شما آنرا ناخوش دارید یاران گفتند پس چه میفرمائی ما را فرمود که حق آنها ادا کنید و حق خود از خدا خواهید یاران گفتند یا رسول الله اگر باشند امرا که حق خود از ما طلب کنند و حق ما ندهند فرمود (اسمعوا و اطيعوا فانما عليهم ما حملوا و عليكم ما حملتم) رواه مسلم عن وائل بن حجر یعنی بشنوید حکم آنها و فرمانبرداری کنید پس بدرستی که واجبست بر آنها آنچه حق تعالی بر ذمه آنها واجب کرده است از عدالت و رعیت پروری و واجبست بر شما واجب کرده است یعنی اطاعت و فرمانبرداری

فصل اگر قاضی حکم کند موافق شرع واجبست که بطیب خاطر آنرا قبول کرده شود که حق تعالی میفرماید (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا * النساء: ۶۵) یعنی بخدا ایمان

نخواهند آورد تا آنکه حاکم گردانند ترا در آنچه منازعت شود پستر نیابند در دل‌های خود تنگی و ناخوشی از آنچه حکم کنی و قبول کنند قبول کردنی در (هدایه)^[۱] گفته که اگر قاضی گوید حکم کردم برین که این را سنگسار کن یا دست قطع کن یا درّه بزن جائز است بجا آوردن آن و امام ابو منصور گفته که اگر قاضی عالم و عادل باشد بجا آرد و اگر جاهل و عادل باشد وجه آن پی‌رسد پس اگر وجه معقول گفت بجا آرد و الا نکند و اگر فاسق است بجا نیارد مگر وقتی که سبب حکم او بیند

فصل در حق شوهر بر زن احادیث بسیارند رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (لو كنت آمر لاحد ان يسجد لاحد لامرت المرأة ان تسجد لزوجها) رواه الترمذی و ابو داود و نحوه از قیس بن سعد و احمد از معاذ و ابی هریره یعنی اگر امر میکردم کسی را که سجده کند بکسی هر آئینه امر میکردم زنی را که سجده کند شوهر خود را و ترمذی از ام سلمه روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر زنی که مرد و شوهرش از و راضی است داخل بهشت شود ابو نعیم در حلیه از انس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر زنی که نماز پنجگانه خواند و روزه ماه رمضان گزارد و عفت ورزد و فرمانبرداری شوهر کند داخل شود به بهشت از هر در که خواهد و احمد از عائشه رضی الله عنها روایت کرده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود اگر برای سجده کسی را حکم میکردم زنی را حکم میکردم که سجده کند بشوهر خود و اگر شوهر زنی را حکم کند که از گوه سیاه بگوه سپید و از گوه سپید بگوه سیاه سنگها برد باید که همچنان کند ترمذی و ابن ماجه از معاذ روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم اگر زنی شوهر خود را آزار میدهد حوران بهشت میگویند لعنت کند بر تو خدا نیست این شخص نزد تو مگر مهمان قریبست که از تو جدا شود بسوی ما

فصل در حق سید بر عبد فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم (ان العبد اذا انصح سيده واحسن عبادة الله فله اجره مرتين) متفق علیه عن عبد الله بن عمرو یعنی بدرستی که غلام اگر خیر خواهی مالک خود کند و نیک کند عبادت خدا دو چندان

ثواب یابد فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم (نعمًا للمملوك ان يتوفاه الله بحسن عبادة ربه و طاعة سيده و نعمًا له) متفق علیه عن ابی هريرة یعنی خوشا حال بنده مملوک که بمیرد و نیک کند عبادت پروردگار خود و فرمانبرداری مالک خود خوشا حال او و فرمود آن سرور علیه السلام (اذا ابق العبد لم يقبل له صلوة) و فی روایة (ایما عبد ابق من موالیه فقد کفر حتی یرجع الیهم) رواه مسلم عن جریر یعنی اگر غلام بگریزد نماز او قبول نشود و در روایتی هر غلامیکه بگریزد از مالکان خود بتحقیق کافر شود تا وقتیکه باز آید نزد ایشان یعنی کافر نعمت باشد و بیهقی از جابر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم سه کس را نماز قبول نشود غلامیکه بگریزد تا که باز نزد مالک خود آید و زنیکه شوهرش برو ناخوش باشد و مست تا که بهوش آید و فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (لیس منا من خیب امرأة علی زوجها او عبدا علی سيده) رواه ابو داود و عن ابی هريرة رضی الله عنه یعنی نیست از ما کسی که در غلاند و فاسد کند زنی را بر شوهرش و غلامی را بر مالک او

قسم چهارم قسمی دیگر از حقوق الاسلام حق رعیت است بر سلطان و امیر و قاضی و حق زوجه بر شوهر و حق پرورش و تربیت فرزندان صغیر بر پدر و مادر و حق مملوک بر مالک که این همه ودائع حق سبحانه و تعالی بر ذات بی نیاز خود برای مملوکان و بندگان خود رحمت واجب کرده پس کسی را که در دنیا راعی ساخته و مالک گردانیده برو هم واجب ساخته قال رسول الله علیه الصلوة و السلام (الا کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة فالامام الذی علی الناس راع و هو مسئول عن رعیتة و الرجل راع علی اهل بیتة و هو مسئول عن رعیتة و المرأة راعیة علی بیت زوجها و ولده و هی مسئولة عن رعیتها و عبد الرجل راع علی مال سیده و هو مسئول عنه الا فکلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتة) متفق علیه عن عبد الله ابن عمر یعنی آگاه باشید که هر یکی از شما راعیست و هر یکی از شما سؤال کرده خواهد شد از رعیت او که بحال آنها پرداخته یا آنها را ضایع و مهمل گذاشته پادشاه بر تمام آدمیان راعیست سؤال کرده خواهد شد از رعیت او و مرد در اهل بیت راعیست و او از آنها سؤال کرده خواهد شد و

زن بر خانه شوهر و اولاد او راعیه است از آنها سؤال کرده شود و غلام بر مال مولی راعیست ازان سؤال کرده خواهد شد

فصل در حق رعیت بر پادشاه و امیر رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (ما من وال یلی رعیتہ من المسلمین فیموت وهو غاش الا حُرِّمَ علیه الجنة) متفق علیه عن معقل بن یسار یعنی کسی نیست کسی والی که بر رعیتی از مسلمانان والی باشد پس بمیرد در حالیکه خیر خواهی رعیت نکرده باشد مگر آنکه حق تعالی بر وی بهشت را حرام کرده و فرمود علیه السلام (اللهم من ولی من امر امتی شیئاً فشق علیهم فاشق علیه ومن ولی من امر امتی شیئاً فرفق بهم فافرق) رواه مسلم عن عائشة یعنی ای بار خدایا هر که والی شود از کارهای امت من چیز را پس سختی کرد بر آنها پس سختی کن برو و هر که والی شود از کارهای امت من چیز را پس بآنها نرمی و مهربانی کند تو بروی نرمی و مهربانی کن و مسلم از عبد الله بن عمر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم عادلان بر منبر هاء نور باشند نزد حق تعالی آنها که عدل کنند در حکم و اهل آنها و در آنچه والی کرده شده اند و دارمی از ابی هریره از آنحضرت علیه السلام آورده که فرمود نباشد سر کرده دَهِ کس مگر آنکه آورده شود روز قیامت بسته تا که بگشاید او را عدل یا هلاک کند او را ظلم و فرمود (انّ احب الناس الی الله يوم القيامة واقربهم منه مجلسا امام عادل وان ابغض الناس الی الله يوم القيامة واشدهم عذابا امام جائر) رواه الترمذی عن ابی سعید یعنی بدرستی که محبوب ترین آدمیان بسوی خدا روز قیامت و نزدیک ترین مردمان بسوی خدا از روی مرتبه پادشاه عادل باشد و بدرستی که ناخوشترین آدمیان بسوی خدا روز قیامت و سخت تر در عذاب پادشاه ظالم باشد و فرمود (ان السلطان ظلّ الله فی الارض یاوی الیه کلّ مظلوم من عباده فاذا عدل کان له الاجر و علی الرعیة الشکر و اذا جار کان علیه الامر و علی الرعیة الصبر) رواه البیهقی عن ابن عمر یعنی پادشاه سایه خداست در زمین می آید بسوی او هر مظلوم از بندگان حق پس اگر عدل کرد او را ثواب باشد و بر رعیت شکر واجب شود و اگر ظلم کرد بر وی عذاب و بر رعیت صبر واجب شود.

فصل بر قاضی حکم بحق فرض است و حکم خلاف شرع قریب کفر و ظلم و فسق که الله تعالی فرمود^[۱] (... وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ * المائدة: ۴۴) (... فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ * المائدة: ۴۵) (... فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ * المائدة: ۴۷) رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (القضاة ثلاثة واحد في الجنة واثنان في النار فاما الذي في الجنة فرجل عرف الحق ففضى به ورجل عرف الحق فجاء في الحكم فهو في النار ورجل قضى للناس على جهل فهو في النار) رواه ابو داود و ابن ماجه عن بريد يعنى قاضيان سه قسمند يکى آنکه عالم باشد بحق و حکم بحق کند اين در بهشت باشد دوم آنکه عالم باشد و حکم نکند بحق سوم آنکه جاهل باشد اين هردو در دوزخ باشند و ابو داود از ابى هريرة روايت کرده هر که قاضى شود پس عدل او بر جور غالب باشد او را بهشت است و هر که غالب شود جور او بر عدل او در دوزخ باشد

فصل در حق زن بر شوهر حق تعالى ميفرمايد (... وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ... الآية. البقرة: ۲۲۸) يعنى زنانرا بر ذمه مردان حقست چنانچه مردانرا بر زنان حقست و رسول كريم صلی الله علیه و آله وسلم ميفرمايد (ان من اكمل المؤمنين ايمانا احسنهم خلقا و الطفهم باهله) رواه الترمذى عن عائشة و روى الترمذى عن ابى هريرة نحوه [۲] يعنى از کاملترين مؤمنان در ايمان كسى باشد كه خوبتر است از روى خلق و مهربان تر است بر اهل خود و فرمود (خيركم خيركم لاهله و انا خيركم لاهلى) رواه الترمذى عن عائشة رضى الله عنها يعنى بهترين شما كسى است كه بهتر است بر

(۱) هر که حکم نکند موافق حکمى که خدا نازل فرمود آنکس از کافرانست و در جای دیگر فرمود از ظالمان است و در جای دیگر فرمود از فاسقانست بالجمله اين آیه را سه جای فرمود هر سه جای جزای حکم کافر فرموده و چون مقرر است که ان القرآن يفسر بعضه بعضا معلوم شد که مراد از فاسق و ظالم نیز همان کافر است که اولاً فرموده

(۲) روايت ابى هريرة بجای (الطفهم باهله) اين لفظ است (و خياركم خياركم لنساءهم) هكذا فى المشكوة

اهل خود و من بهترم برای اهل خود و معاویه قشیری از رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که حق زن بر شوهر چیست فرمود که بخورانی چون خود بخوری و بپوشانی چون خود بپوشی و وزن بر روی او و بد مگو اورا و اورا تنها گذاشته نروی مگر در خانه باشی [۱] رواه احمد و ابو داود و ابن ماجه و فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم روزی امشب زنان بسیار بخانه من آمدند و شکایت شوهران خود میکردند آن مردان خوب کس نیستند رواه ابو داود و ابن ماجه و الدارمی عن ایاس بن عبد الله [۲]

فصل در حق شفقت بر فرزندان رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود
(من عال جاربتین حتی تبلفا جاء يوم القيامة انا وهو هکذا) و ضم اصابعه رواه مسلم عن انس یعنی هر که پرورش کند دو دختر را تا که بالغ شوند بیاید روز قیامت من و او این چنین و دو انگشت مبارک با هم ضم کرده و در صحیحین از عائشه رضی الله عنها مرویست که زنی نزد من آمد و باو دو دختر بودند از من سؤال کرد نزد من چیزی نیافت مگر یک خرما پس دادم اورا پس آن زن خرما را در میان هر دو دختر تقسیم کرده داد و خود هیچ نخورد و رفت پس چون نبی صلی الله علیه و آله و سلم آمد و قصه عرض کردم فرمود (من ابتلی من هذه البنات بشئ فاحسن الیهن کت له ستر من النار) یعنی هر که مبتلا شود از دختران بچیزی یعنی چند دختران داشته باشد و بآنها نیکی کند اورا پرده شوند از آتش و هم در صحیحین از عائشه مرویست که یک دهقانی نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت که شما بر طفلان بوسه میکنید ما بوسه نمیکنیم آنحضرت فرمود اورا (او املك لك ان نزع الله من قلبك الرحمة) یعنی اگر خدای تعالی از دل تو رحمت و شفقت دور کرده من چه میتوانم کرد

- (۱) یعنی اگر ناخوش شوی از زن برابر پهلوش خواب مکن مگر در همان خانه باش تا آنکه اورا در خانه تنها گذاشته بخانه دیگر خواب کنی کذا فی الطبیعی
- (۲) همه قصه اش اینست که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود کنیزان خود را مزیند ای زنان خود را پس از آن حضرت عمر رضی الله عنه آمده عرض کرد که دلیر شدند زنان و بد زبانی آغاز نهادند بر مردان آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اجازت زدن زنان فرمود پس بسیاری از زنان شاکی مردان خود را بحضور حضرت رسیدند حضرت حال مذکور فرمود

فصل در حق مملوکان رسول کریم فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (اخوانکم جعلهم الله تحت ایدیکم فمن جعل الله اخاه تحت یدیه فلیطعمه مما یاکل و لیلبسه مما یلبس و لا یكلفه من العمل ما یغلبه فان کلفه ما یغلبه فلیعنه علیه) متفق علیه عن ابی ذر یعنی برادران شما اند کرده است آنها را الله تعالی زیر دست شما پس هر کرا حق تعالی برادر او را زیر دست او کند پس باید که بخوراند او را آنچه خود بخورد و بپوشاند او را آنچه خود پوشد و تکلیف ندهد او را بکاریکه بر وی شاق باشد و اگر بکاری شاق امر کند خود هم مددگاری او کند بران کار فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (اذا صنع لاحدکم خادمه طعامه ثم جاء وقد ولی حرّه و دخانه فلیقعده معه فلیاکل فان کان الطعام مشفوها قلیلا فلیضع فی یده منه اكلة او اکلنان) رواه مسلم عن ابی هریره یعنی وقتی که طیار کند برای یکی از شما خادم او طعامی پس بیارد آن طعام و بدرستی که گرمی آتش و دود او بر داشته است پس باید که بنشانند او را همراه خود تا بخورد و اگر طعام اندک باشد و خورنده بسیار باید که بنهد در دست او یک لقمه یا دو لقمه و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من قذف مملوکه و هو برئ مما قال جلد یوم القیامة) متفق علیه عن ابی هریره یعنی هر که نسبت زنا کند مملوک خود را و او پاک باشد از آن او را حق تعالی روز قیامت حد قذف زند و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من ضرب غلاما له حدا لم یاته او لطمه فان کفارة ان یعقه) رواه مسلم عن ابن عمرو یعنی هر که زند غلام خود را حد و او موجب حد نکرده است یا او را طبانچه زند پس کفارة او آنست که او را آزاد کند و مسلم از ابی مسعود رضی الله عنه روایت کرده که من غلام خود را میزدم از پس پشت آوازی شنیدم که بدان ای ابا مسعود که حق تعالی بر تو قادر تر است از آنچه تو برین غلام قدرت داری چون پس پشت دیدم رسول خدا بود صلی الله علیه و آله و سلم گفتم یا رسول الله این را برای خدا آزاد کردم فرمود صلی الله علیه و آله و سلم اگر این چنین نمیکردی آتش بتو میرسید آخر کلام رسول صلی الله علیه و آله و سلم در مرض موت او بود (الصلاة الصلوة و ما ملک ایمانکم) رواه البیهقی فی شعب الایمان عن ام سلمة و احمد و ابو دود و عن علی نحوه یعنی محافظت کنید بر نماز و بر حقوق مملوکان و

فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم (ثلث من کنّ فیہ یسر الله حفته وادخله جنته رفق بالضعیف وشفقة بالوالدین واحسان الی المملوک) رواه الترمذی عن جابر یعنی سه صفت اند هر که در وی باشد حق تعالی موت او آسان کند و او را داخل بهشت کند مهربانی بر ضعیفان و شفقت بر پدر و مادر و نکوئی با مملوکان مردی از آن حضرت پرسید که یا رسول الله چند بار از خادم عفو تقصیر کنم آن حضرت دو بار جواب نداد مرتبه سوم فرمود که هر روز هفتاد بار ببخشید رواه الترمذی عن عبد الله بن عمر و ابو داود عن عمرو فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم آگاه باشید خبر میدهم شمارا به بدترین شما بدترین شما کسی هست که میخورد تنها و میزند مملوک خود را و ندهد رفد خود را رواه رزین عن ابی هريرة معنی رفد اعانت و مددگاری است در قریش رُسم بود که هر کس بقدر طاقت خود مال می آورد پس مال بسیار جمع میشد پس از آن طعام و کשמش خرید میکردند و در موسم حج مردم را میخورانیدند و شربت مینوشانیدند پس رفد عبارتست از مالی که اهل شهر جمع کرده برای صادر و وارد و مساکین نگاهدارند

فصل مملوک اگر جانور باشد بر آنهاهم احسان ضرور است رسول کریم صلی الله علیه و آله وسلم شتری لاغر دید فرمود (اتقوا الله فی هذه البهائم المعجمة فارکبوها صالحة و اترکوها صالحة) رواه ابو داود عن سهل بن حنظلة یعنی بترسید از خدا در حق این جانواران بیزبان سواری کنید بر آنها بخوبی و بگذارید آنها را بخوبی

قسم پنجم قسمی دیگر از حقوق الاسلام حق/همسایه و همصحب و همسفر است که مظهر قرب او تعالی هستند قال الله تعالی (وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ... الآية. النساء: ۳۶) یعنی عبادت کنید خدا را و شریک نکنید در عبادت او چیز را و نکوئی کنید با پدر و مادر نکوئی کردنی و با صاحب قرابت و یتیمان و مسکینان و همسایه که قریب باشد همسایگی او یعنی خانه بخانه متصل باشد یا آنکه همسایه باشد و قرابت در نسب یا در دین داشته

باشد و همسایه که این چنین باشد و یار همصحبیت و ابن عباس و مجاهد و عکرمه گفته که صاحب بالجنب همسفر باشد و علی رضی الله عنه و ابن مسعود گفته اند که مراد از آن زنست و مسافران بعضی گویند که از ابن السبیل مهمان مراد است و مملوکان خود را رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الجیران ثلاثة فجار له ثلاثة حقوق حق الجوار و حق القرابة و حق الاسلام و جار له حقان حق الجوار و حق الاسلام و جار له حق واحد و هو المشرك من اهل الكتاب) رواه ابو نعیم فی الحلیة و الحسن بن سفیان و البزار فی مسندیهما عن جابر یعنی همسایگان سه قسمند یکی همسایه است که او را سه حق است حق جوار و حق قرابت و حق اسلام و یک همسایه را دو حقست حق جوار و حق اسلام و یک همسایه را یک حقست که مشرک باشد از اهل کتاب و ابن عدی از عبد الله بن عمر نیز همچنین روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (کم من جار یعلق بجاره فیقول یا رب اسأل هذا لم اغلق عنی بابه و منعی فضله) رواه الاصفهانی عن ابن عمر یعنی بسیار همسایه باشد که بگیرد همسایه خود را و بگوید ای پروردگار بپرس ازین چرا بند کرد دروازه خود را از من و نداد مرا پس خورده خود و بخاری از ابن عمر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که همیشه جبرائیل مرا برای همسایه وصیت میکند حتی که گمان بردم که قریبست که حق تعالی او را وارث گرداند و مسلم از ابی ذر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم و قتیکه گوشت پیزی شور با زیاده کن و همسایگانرا ضیافت کن عائشة رضی الله عنها از رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که یا رسول الله مرا دو همسایه هستند بکدامی از آنها هدیه کنم فرمود هر که نزدیکتر باشد دروازه او فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم (من کان یؤمن بالله و الیوم الآخر فلیحسن الی جاره و من کان یؤمن بالله و الیوم الآخر فلیکرم ضیفه و من کان یؤمن بالله و الیوم الآخر فلیقل خیرا او لیصمت) رواه البغوی و فی الصحیحین عن ابی هریره نحوه یعنی هر که بخدا و روز قیامت ایمان داشته باشد پس باید که با همسایه خود نکوئی کند و مهمان را گرامی دارد و آنچه نیک باشد سخن گوید یا خاموش ماند سخن بیفانده نگوید بدان اسعدک

الله تعالی که چون همسایه را که در خانه علیحدّه میباشد چنین حق ثابت شده پس همصحبیت و همسفر را بطریق اولی حق واجبست چنانچه بنابر همصحبیتی رسول کریم صلی الله علیه و آله وسلم اصحاب خود را چه قدر مناقب فرموده و برای محبت و تعظیم شان مبالغه کرده لیکن واجبست که همنشینی و دوستی با نیکان کند و با کافران و فاسقان نکند رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (مثل الجلیس الصالح و السوء کحامل المسک و نافع الکیر فحامل المسک اما ان یجزیک و اما ان یتناع منه و اما ان تجد منه ریحاً طیبه و نافع الکیر اما ان یحرق ثیابک و اما ان تجد منه ریحاً خبیثه) متفق علیه عن ابی موسی و فی روایه (یحرق بیتک او ثوبک او تجد منه ریحاً خبیثه) یعنی حال همسایه نیک و همسایه بد آنچنانست که همسایه نیک مانند صاحب مشک است یا ترا خواهد داد یا تو ازو خرید خواهی کرد ورنه بتوبوی خوش خواهد رسید و همسایه بد مانند سوزانده بوه آتش آهنگر است که خانه تو یا پارچه تو خواهد سوخت و گرنه بوی بد ازو بتو خواهد رسید و همچنین حاکم و ابو داود و انس از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که همسایه نیک مثل عطر فروش است اگر عطر بتو نخواهد داد بوی بتو خواهد رسید و احمد و ابو داود و ترمذی و حاکم از ابی سعید خدری روایت کرده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم همنشینی مکن مگر با مسلمانان کامل الایمان و باید که طعام نخورد ترا مگر متقی و بغوی از ابی هریره روایت کرده که رسول فرمود که صلی الله علیه و آله وسلم آدم بر دین و مذهب دوست خود میباشد پس ببین که با که دوستی دارد همچنین در صحیحین از ابن مسعود از آن حضرت مرویست که فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (المرء مع من احب) یعنی انسان در آخرت با کسی باشد که او را دوست دارد و حق تعالی میفرماید (الْأَخِلَاءُ یُؤْمِنُ بِبَعْضِهِمْ لِبَعْضٍ عَدُوًّا إِلَّا الْمُتَّقِينَ * الزخرف: ۶۷) یعنی دوستان روز قیامت با هم دشمن شوند مگر متقیان و حق تعالی میفرماید که مردم در روز قیامت بر دوستی کردن با بدان حسرت خواهند کرد و خواهند گفت (يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا * الفرقان: ۲۸) ای هلاکی من کاشکی نمیگرفتم فلان کس را دوست مولوی روم میگوید

مثنوی:

دور شو از اختلاط یار بد * یار بد بدتر بود از مار بد
 مار بد تنها همین بر جان زند * یار بد بر جان و بر ایمان زند
 صحبت صالح ترا صالح کند * صحبت طالح ترا طالح کند
 نار خندان باغ را خندان کند * صحبت نیکانت از نیکان کند

در صحیحین از ابی هریره رضی الله عنه مرویست که حدیث در طویل از رسول کریم در حق جماعت ذکر کنندگان که چون حق تعالی بر آنها رحمت کند و ببخشد تمام همنشینان آنها را بخشد فرشته از فرشتگان گوید ای پروردگار مردیست گنهکار از آنها نیست برای کاری آمده و نزد آنها نشست حق تعالی فرماید که او را هم بخشیدم آن قومیست که همنشین شان بدبخت نباشد و لهذا رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم از همنشین بد و همسایه بد بخدا پناه جسته طبرانی از عقبه بن عامر روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم در دعای خود میگفت (اللهم انی اعوذ بك من يوم السوء و من ساعة السوء و من ليلة السوء و من صاحب السوء و من جار السوء فی دار المقامة) یعنی الهی پناه بجویم بتو از روز بدی و از ساعت بدی و از شب بدی یعنی از روزی و شبی و ساعتی که در آن بدی واقع شود و از همنشین بدی یعنی همنشین و همسایه که مصدر بدی باشد همسایه که اقامت در خانه همسایه باشد و برای احتراز همسایه بد رسول کریم در بیع زمین حق شفعه واجب کرده فائده پس شفیع را باید که اگر مشتری نیک مرد است طلب شفعه نکند و اگر بد است از خرید او راضی نشود

قسم ششم قسمی دیگر از حقوق الاسلام حق عامه مؤمنین است خصوصا از آنها حق کسی است که عاجز و ضعیف و یتیم و مسکین یا بیمار یا بیوه و حق سائلست و حق مسافر و مهمان که وارد شود قال الله تعالی (... وَاتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِ الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ ... * الآية. البقرة:

(۱) و در بخاری بعد لفظ یتیم له و بغيره نیز مذکور است خواه یتیم ابن الابن وی یا سافل ترا از آن باشد یا ابن الاخ وی باشد یا پسر اجنبی محض باشد. (مولینا محمد)

(۱۷۷) و فرمود (وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ) یعنی نیکوکار کسی است که داد مال بر دوستی خدا ذوی القربی و یتیمان و مسکینان و مسافران و سائلان را و در آزادی بندگان و فرمود حق تعالی (فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ * وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ * الضحی: ۹ - ۱۰) یعنی یتیم را قهر مکن و سؤال کننده را زجر مکن و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم (انا و کافل الیتیم فی الجنة هکذا) رواه احمد و البخاری و ابو داود و الترمذی عن سهل بن سعد یعنی من و بار بردارنده یتیم در جنت این چنین باشند و اشارت کرد بدو انگشت خود و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من کان يؤمن بالله و الیوم الآخر فلیکرم ضیفه جائزته یوم و لیلته و ضیافته ثلثة ايام فما بعد ذلك فهو صدقة) متفق علیه عن ابی شریح الکعبی یعنی هر که ایمان دارد بخدا و روز قیامت پس باید که گرمی کند مهمان خود را یکشبانروز در مهمانی او تکلف باید نمود و مهمانی تا سه روز است و بعد از آن صدقه است و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (للسائل حق و ان جاء علی الفرس) ابو داود عن الحسین و علی رضی الله عنهما و احمد عن الحسین یعنی سؤال کننده را حق می باشد اگر چه بر اسب سوار شده آمده باشد یعنی اگر چه غنی باشد حالانکه سؤال کردن غنی را حرامست و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (للمسلم علی المسلم بالمعروف یسلم علیه اذا لقیه و یجیبه اذا دعاه و یشتمه اذا عطس و یعوده اذا مرض و یتبع جنازته اذا مات و یحب له ما یحب لنفسه) رواه احمد و الترمذی و ابو داود و عن علی و النسائی عن ابی هریره رضی الله عنه نحوه یعنی مسلمانرا بر مسلمان شش حق اند سلام گوید بر وی چون ملاقات کند و جواب دهد چون بخواند یا قبول دعوت او کند و رحمک الله گوید چون حمد کند بعد عطسه و بیمار پرسی کند چون بیمار شود و همراه جنازه او رود چون بمیرد و دوست دارد برای او آنچه دوست دارد برای نفس خود و اصفهانی^[۱] از علی رضی الله عنه از آنسرور علیه السلام روایت کرده که فرمود صلی الله علیه و آله و سلم بدرستی که اگر یکی از شما بگذارد تشمیت یعنی یرحمک الله گفتن برادر خود را وقتیکه عطسه کند و الحمد لله گوید پس مطالبه خواهد کرد او را روز قیامت و همچنین ابو نعیم از سعد بن جبیر روایت کرد و مسلم از ابی موسی روایت کرده که آن حضرت علیه السلام فرمود که پرهیز کنید از

نشستن بر راهها یاران گفتند یا رسول الله از نشستن بر راهها چاره نداریم فرمود که پس حق ادا کنید راه را گفتند که حق راه چیست فرمود که چشم بستن از حرام و اذیت نرسانیدن و جواب سلام گفتن و امر کردن بمشروع و نهی کردن از نامشروع و ابوداود از عمر درین قصه زیاده کرده و فریاد رسی کنید رنج رسیده را و راه نمائید گم شده را قال الله تعالى (وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا * النساء: ۸۶) ^[۱] یعنی وقتی که کسی سلام گوید بر شما پس جواب گوئید بهتر از آن یا مثل آن یعنی در جواب (السلام علیکم) گوئید (علیکم السلام) یا ضم کنید باوی (ورحمة الله) یا (ورحمة الله و برکاته) یا تنها (علیکم السلام) مسلم از ابی هریره رضی الله عنه روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه وآله وسلم داخل بهشت نخواهید شد تا که ایمان آرید و ایمان کامل نخواهد شد تا که دوستی کنید پس فرمود که خبر دهم شما را بچیزیکه با هم دوست شوید (افشوا السلام بینکم) یعنی بسیار کنید سلام با هم و بیهقی از ابن مسعود از آن حضرت روایت کرده که کسی که اول سلام گوید پاک شود از تکبر کسی از آن حضرت پرسید که از خصلتهای اسلام کدامی بهتر است فرمود بخورانی طعام و بخوانی سلام بر هر که شناسی یا شناسی آیه کریمه (إِذَا حُيِّتُمْ) اگر چه در حق سلام وارد شده لیکن بعموم لفظ دلالت دارد بر آنکه مسلمانی مسلمانرا هر چه سلوک نیک کند مانند فرستادن هدیه یا ذکر خیر یا اشاره سلام بدست پستریا تواضع یا استادان یا مصافحه یا معانقه یا مانند آن که دلیل اظهار محبت باشد ثانی را باید که

(۱) (فَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ) و چون تحیت داده شوید بسلام (فَحَيُّوا) پس شما نیز تحیت کننده خود را تحیت گوئید (بأحسن منها) به نیکویی تر از آن تحیت اگر او گوید (السلام علیک) شما در جواب گوئید (وعلیکم السلام ورحمة الله) و اگر او (سلام) با (رحمت) جمع کند شما در جواب او (برکاته) زیادت کنید (اوردوها) یا همان تحیت را باز گردانید یعنی در جواب (السلام علیک) بگوئید (وعلیک السلام) این مقدار فرض است و آنچه اول گفته شد سنت است فضل شرائط سلام و جواب و آداب آن در (جواهر التفسیر) از روی تفصیل مذکور است و بعضی بر آنند که اگر مسلم مسلم باشد جواب باحسن باید گفت و اگر غیر مسلم بود برورد باید کرد بلفظ (وعلیک) (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا) بدرستی که خدای هست بر همه چیزها حساب کننده پس شما را به تحیت و جواب آن حساب خواهد کرد

مکافات آن بمثل آن کند یا بهتر از آن کند کلمه (... إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا * النساء: ۸۶) بران دلالت دارد یعنی حق تعالی بر هر چیز حساب کننده است احمد و ترمذی از ابی امامه روایت کرده که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله وسلم تمام تحیه شما مصافحه است و آن حضرت فرموده صلی الله علیه و آله وسلم با هم مصافحه کنید کینه دور شود و با هم هدیه بفرستید محبت زیاد شود و کینه بر طرف گردد و فرمود آن حضرت که صلی الله علیه و آله وسلم اگر دو مسلمان با هم مصافحه کنند هیچ گناه باقی نماند همه بریزد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم ابوذر را در بغل گرفته فرمود که این عمل بسیار خوبست رواه ابو داود و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم (لا یحلّ للرجل ان یمجر اخاه فوق ثلاث یتلقیان فیعرض هذا ویعرض هذا و خیرهما الذی یمدّ بالسلام) متفق علیه عن ابی ایوب الانصاری رضی الله عنه یعنی حلال نیست مردی را که ترک ملاقات کند برادر خود را زیاده از سه روز ملاقی شوند هردو پس اعراض کنند از یکدیگر بهتر از آنها کسی هست که سبقت کند در سلام و ابو داود از عائشه از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که فرمود که مسلمانرا جائز نیست که زیاده از سه روز ترک کند برادر را پس وقتی که یکی با دیگری ملاقات کرد و سلام گفت سه بار و او جواب نداد گناه هردو را بر خود گرفت و احمد و ابو داود از ابی هریره رضی الله عنه روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که حلال نیست مسلمانرا که برادر خود را مسلمانرا زیاده از سه روز ترک کند اگر زیاده از سه روز ترک کند و بمیرد داخل دوزخ شود و ابو داود از ابی هریره رضی الله عنه در روایت دیگر بعد مضمون مذکور نقل کرده چون سه روز بگذرد باید که یکی با دیگری ملاقات کند و سلام گوید بر وی اگر او جواب داد هردو داخل ثواب شوند و اگر جواب نداد گناه بر دوم باقی مانده و او از گناه مهاجرت کرد و برون شد و فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم (ایاکم والظنّ فان الظنّ اکذب الحدیث ولا تجسسوا ولا تحاسدوا ولا تباغضوا ولا تدابروا کونوا عباد الله اخوانا) وفی روایة (ولا تنافسوا) عن ابی هریره یعنی دور باشید از بدگمانی که بدگمانی دروغ ترین سخنهاست یعنی اگر شخصی عیب کسی گوید نشنوید و جاسوسی نکنید

یعنی در عیبهای مردم سعی کرده دریافتن و با هم حسد مکنید که از دیدن خوبی دیگری ناخوشی بر دارید و با هم بغض و عداوت مکنید و با هم تقاطع مکنید یعنی یکی بدیگری پشت کند و ازورو گرداند و باشید بندگان خدا با هم برادر و در روایتی آمده (ولا تنافسوا) یعنی هر کس شیئی نفیس را بسوی خود کشد و دیگر برادران شرکت نخواهد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که درهای بهشت روز دوشنبه و روز پنجشنبه گشاده میشود و حق تعالی هر مسلمانرا میبخشد مگر آن دو کس را که با هم عداوت داشته باشند و بگویند بگذارید اینها را تا که با هم صلح کنند رواه مسلم عن ابی هریره مرویست که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرموده که روز قیامت مردی مردی را بگیرد او گوید که تو با من چه کار داری من ترا نمی شناسم آن مرد گوید که تو مرا بر کار بد میدیدی [۱] یعنی نهی از منکر فرض است مگر در صورتیکه داند که او قبول نخواهد کرد و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (لا یرحم الله من لم یرحم الناس) متفق علیه عن جریر بن عبد الله یعنی رحم نمیکند خدا بر کسی که رحم نمیکند بر مردمان و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الراحمون یرحمهم الرحمن ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السماء) رواه ابو داود و الترمذی عن عبد الله بن عمر یعنی رحم کنندگانرا رحمن رحم میکند رحم کنید کسانی که در زمین اند رحم کند بر شما حق تعالی که حکم او جاریست در آسمان و رحم کنند ملائکه آسمان و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من لم یرحم صغیرنا و لم یعرف کبیرنا فلیس منا) رواه البخاری فی الادب و ابو داود عن ابن عمر یعنی هر که رحم نکند بر صغیر ما و نشناسد حق بزرگ ما پس از ما نیست و فرمود رسول صلی الله علیه و آله و سلم نیست دروغگو کسی که صلح کناند در مردم و بگوید نیک و برساند پیغام نیک این حدیث را در صحیحین از ام کلثوم بنت عقبه روایت کرده و احمد و ترمذی از اسماء بنت یزید روایت کرده که گفت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حلال نیست دروغ گفتن مگر سه جا دروغ گفتن با زن برای راضی کردن او و دروغ در جنگ کفار یعنی بقسمیکه غدر نباشد و دروغ گفتن برای صلح در مردم فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الا

اخبركم بافضل من درجة الصيام والصدقة والصلوة) صاحبان گفتند بلی یا رسول الله فرمود (الاصلاح ذات البین وفساد ذات البین هی الحالقة) رواه ابو داود و الترمذی عن ابی الدرداء و قال هذا حدیث صحیح آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اصحاب را گفتند که خبر دهم شمارا بچیزی که افضل باشد در درجه از روزه و صدقه و نماز اصحاب گفتند آری خبر ده یا رسول الله فرمود صلی الله علیه و آله و سلم صلح کنانیدن در میان مردم افضلست از روزه و صدقه و نماز و فساد کردن در مردم حالقه است و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم (دب الیکم داء الامم قبلکم الحسد و البغضاء هی الحالقة لا اقول یخلق الشعر لکن یخلق الدین) رواه احمد و الترمذی عن زبیر یعنی آمد بسوی شما مرضی که در امتهای پیشین بود با هم حسد کردن و بغض نمودن این صفت حالقه است یعنی تراشنده نمیگویم که موی را می تراشد بلکه دین را می تراشد و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم پرهیز کنید از حسد بدرستی که حسد میخورد نکوئیهارا چنانچه میخورد آتش رواه ابو داود عن ابی هریره رضی الله عنه و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم (ایاکم و سوء ذات البین فانها الحالقة) رواه الترمذی عن ابی هریره یعنی پرهیز کنید از بدی در میان مردم که این صفت تراشنده است دین را و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم (من ضار ضار الله و من شاق شاق الله علیه) رواه ابن ماجه و الترمذی عن ابی صبرمة یعنی هر که ضرر رساند دیگر را خدا ویرا ضرر رساند و هر که مشقت دهد دیگر را خدا ویرا مشقت دهد و ترمذی از ابی بکر صدیق رضی الله عنه روایت کرده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که ملعونست کسی که مؤمنانرا ضرر رساند یا مکر کند بآنها و ابو داود از سعید بن زید از سرور عالم صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که فرمود بدترین زبان درازی است در آبروی مسلمانی بغیر حق و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من اعتذر الی اخیه فلم یعذره و لم یقبل عذره کان علیه مثل خطیئة صاحب مکس) رواه البیهقی عن جابر یعنی هر که عذر خواهد بسوی برادر خویش او عذر قبول نکند باشد بر وی گناه مانند گناه صاحب راهداری [۲] بدان اسعدک الله تعالی حق

(۱) یعنی نماز نافله و روزه نافله

(۲) صاحب مکس آنکه در راه نشسته از تاجران و مسافران بغیر حق شرع چیزی از مال شان بگیرد

اخوة اسلامی بالاتر است از همه حقوق چرا که در حق قرابت نسبی پدر و مادر واسطه اند و در اخوة اسلامی خدا و رسول خدا واسطه اند رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم پدر همه مؤمنانست حق تعالی میفرماید (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ... * الآية. الاحزاب: ۶) و در قرائه ابی بن کعب خوانده شد (وهو اب لهم) یعنی نبی صلی الله علیه و آله و سلم اولیست بتصرف در مؤمنان از نفس آنها و ازواج او مادران مؤمنان هستند و او پدر آنهاست و لهذا حق تعالی فرمود (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ... * الآية. الحجرات: ۱۰) یعنی نیستند مؤمنان با هم مگر برادران خود بنابر اخوة اسلامی ملائکه برای مؤمنان استغفار میکنند حق تعالی میفرماید (الَّذِينَ يَخْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ... * الآية. المؤمن: ۷) و میفرماید (...الْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ... * الآية. الشوری: ۵) یعنی حاملان عرش و آنها که گرد اوست تسبیح میکنند با حمد پروردگار خود و استغفار میکنند برای کسانی که ایمان آورده اند و جای دیگر میفرماید فرشتگان تسبیح با حمد میکنند پروردگار خود را برای اهل زمین استغفار میکنند سؤال اگر حق اخوة اسلامی از اخوة نسبی و دیگر حقوق بالاتر است پس تو اخوة نسبی را چرا مقدم نوشتی و حق تعالی میفرماید (... و اولوا الارحام بعضهم اولى ببعض في كتاب الله من المؤمنين و المهاجرين... * الآية. الاحزاب: ۶) یعنی اقربای نسبی بعضی بعضی را اولی و بهتراند از مؤمنان و مهاجران و لهذا میراث در قرابت نسبی است نه در قرابت اسلامی و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الصدقة على المسكين صدقة و هي على ذی الرحم ثنتان صدقة و صلة) رواه احمد و الترمذی و النسائی و ابن ماجه عن سليمان بن عامر جواب قرابت نسبی و غیره که بالا مذکور شده اند در همه آن اسلام شرطست و همه جا اسلام معتبر است معنی آیت آنست که اولوا الارحام که مسلمان اند از مؤمنان و مهاجرین که قرابت نسبی ندارد بهتر اند و وارث مقدم و مراد حدیث آنکه صدقه بر مسکین مسلم اجنبی یک ثواب دارد و بر ذی رحم که مسکین مسلم باشد دو ثواب دارد لهذا اقربا اگر کافر باشند میراث بآنها نمیرسد بلکه بعامه مؤمنین رسد و در بیت المال که خزانه عامه مؤمنین است داخل کرده شود اگر پدر هم کافر باشد گوئنفقه او بر پسر

واجبست لیکن محبت و دوستی با وی نباید کرد بلکه بیزاری باید نمود قال الله تعالی (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ * وَمَا كَانَ إِسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ... * الآية التوبة: ۱۱۳-۱۱۴) یعنی نباشد نبی را و مؤمنین را که مغفرت خواهند برای مشرکان اگر چه باشند آنها صاحب قرابت بعد از آنکه ظاهر شود آنها را که آنها از اهل جهنم اند و نبود استغفار ابراهیم برای پدر خود مگر از جهت وعده که پدر با وی کرده بود که اسلام خواهم آورد پس هر گاه که ظاهر شد بروی که این دشمن خداست از وی بیزاری کرد فائده حدیث (کَلَّ نَسَبٍ وَصَهْرٍ يَنْقُطُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْآ نَسَبِي وَصَهْرِي) حدیث صحیح است ابن عساکر از ابن عمر روایت کرده یعنی هر قرابت نسبی و قرابت صهری و دامادی که باشد روز قیامت منقطع خواهد شد مگر قرابت نسبی و صهری من مراد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آن نیست که قرابت همه مؤمنان و غیرهم منقطع خواهد شد مگر قرابت پاک من بلکه مراد آنست که همه مسلمانان فرزندان من اند نسب و صهر مؤمنان منقطع نخواهد شد دلیل برین تفسیر آنست که حق تعالی در حق مؤمنان میفرماید (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ... * الآية. الطور: ۲۱) یعنی کسانی که ایمان آورده اند و اولاد شان تابع ایشانند در ایمان اولاد شانرا در بهشت بمرتبه پدران ملحق خواهیم کرد و از عمل پدران کم نخواهیم کرد هیچ و نیز حق تعالی میفرماید (وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا... * الآية. سبأ: ۳۷) [۱] یعنی اموال کافران و اولاد آنها را بما نزدیک نخواهند کرد مگر کسی که ایمان آورده است و عمل صالح کرده اموال و اولاد آنها را بما نزدیک خواهند کرد و در حق کافران فرموده (... فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ... * الآية. المؤمنون: ۱۰۱) یعنی نسبهای شان در میان شان نخواهند ماند روز قیامت و فرمود (... تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ البقرة: ۱۶۶) منقطع خواهد شد در میان شان اسباب وصلت ازین آیات دیگر و احادیث نبوی علی صاحبها الصلوة و السلام معلوم میشود که نسب در مؤمنان باقی

(۱) زلفی بمعنی درجه یعنی نزدیک خواهند کرد بخدا اولاد و اموال کافران بدرجه قربت

خواهد ماند و یکی دیگر را مفید خواهد شد هم بسبب قرابت و هم بسبب دوستی و غیره کافران را هیچ فائده نخواهد کرد (يَوْمَ يُقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ * وَأُمِّهِ * وَابْنِهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ * عَبَسَ: ۳۴ - ۳۶) (الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ * الزخرف: ۶۷) یعنی روز قیامت بگریزد مرد از برادر خود و مادر و پدر و زن و فرزندان خود و دوستان آنروز باهم دشمن خواهند شد مگر متقیان غرض ازین کلام آنست که در جمیع حقوق مذکوره هر کسیکه در اسلام و تقوی افضل و اقوی باشد او برای محبت وصلت اولی و احق باشد و الله اعلم

قسم هفتم دیگر از حقوق الاسلام آنست که بنده باختیار خود بر خود لازم گرداند و این هم در حقوق الله است و هم در حقوق الناس و هریک از آن سه قسم است قسمی آنست که سبب وجوب آن طاعت باشد دوم آنکه سبب وجوب آن معصیت باشد سوم آنکه سبب وجوب آن امری مباح باشد

فصل حق الله که سبب وجوب آن طاعتست آن نذر است بعبادت اگر نذر کند بعبادت مقصود که از جنس آن عبادتی فرض باشد چون نماز یا روزه یا صدقه یا حج خواه آن نذر بلا شرط یا بشرطیکه موجب شکر باشد از نعمتهای دینی یا دنیوی چنانچه گوید که اگر بیمار من شفا یابد یا غائب قدوم کند لله روزه ام ایفای این چنین نذر فرض است بعد وجوب در شرط ثانی قال الله تعالی (... وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ *... الآية. الحج: ۲۹) یعنی باید که وفا کنید نذرهای خود را و آنچه بعبادتی غیر مقصود کند چنانچه نذر کند که برای هر نماز وضوئی جدید کرده باشم ایفای آن مستحب است واجب نیست و نذر بمعصیت باطلست چنانچه گوید که اگر بیماری شفا یابد سرود کنانم رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود (لا نذر فی معصیه الله) یعنی نذر بمعصیت جائز نیست و نذر بامر مباح هم لغو است و سوای خدا نذر کردن برای پیغمبر یا برای کسی از اولیا گناه است قریب بشرک

فصل در حق الله تعالی که سبب آن امر مباح است چون کفاره یمین در بعضی اوقات و قضای رمضان بعد افطار مسافر یا مریض روزه رمضان را که سبب وجوب قضا است

فصل در حق الله که سبب آن معصیت است چون حدود که سبب زنا یا سرقه یا شرب یا قذف واجب شود و کفارات که بسبب افطار روزه یا قتل خطأ یا ظهار واجب شود

فصل حق العباد که سبب آن طاعتست چون ایفای وعده چیز که ضرور است قال الله تعالى (... وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا * الاسراء: ۳۴) یعنی وفا کنید عهد را بدرستی که سؤال کرده شود بدان و رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود (الْعِدَّة دین) رواه الطبرانی عن علی و ابن مسعود و روی ابن عساکر عن علی عنه صلی الله علیه و آله و سلم (الْعِدَّة دین و بل لمن وعد ثم اخلف و بل لمن وعد ثم اخلف و بل لمن وعد ثم اخلف) یعنی وعده گر دین دارد هلاکت است مر کسی را که وعده کند پس وفا نکند این کلمه سه بار فرمود و در صحیحین از ابی هریره رضی الله عنه مرویست که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود (آية المنافق ثلاث) زاد مسلم (وان صام و صلی و زعم انه مسلم) ثم اتفقا (اذا حدث كذب و اذا وعد اخلف و اذا ائتمن خان) یعنی علامت منافق سه چیز است در مسلم زیاده آورده و گفته اگر چه روزه دارد و نماز گزارد و بگوید که من مسلمانم یکی آنکه وقتی سخن گوید دروغ گوید و چون وعده کند وفا نکند و چون امانت سپرده شود خیانت کند و از عبد الله بن عمر مرویست که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم چهار چیز اند هر که این چهار در وی باشد منافق بود چون امانت سپرده شود خیانت کند و چون سخن گوید دروغ گوید و چون عهد کند غدر و فریب کند در آن و چون نزاع کند با کسی دشنام دهد و حق العباد که سبب آن امری مباح باشد آن دینست و مانند آن که بسبب بیع و شرا و اجاره و استجاره و استعاره و و استیداع و استقراض و نکاح و خلع و مانند آن لازم شود ادای این حقوق یعنی تسلیم بیع بعد قبض ثمن بمشتری و تسلیم بضع بزوجه و تسلیم مبیع بشفیع و ایفای ثمن و قرض و مهر و اجرت و رد عاریت و ودیعت و مانند آن از فرائض مقام مخصوص است و از حقوق الله تعالی که احتمال مغفرت دارند اولی بالا داشت و در تلف این حقوق و عدم ادای دیون احتمال عدم مغفرت است رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (بغفر

لشهادت کلّ ذنب الا الدین) رواه مسلم عن عبد الله بن عمر یعنی بخشیده میشود برای شهید هر گناه مگر دین و فرمود صلی الله علیه و آله وسلم (مَطْلُ الْغَنِيِّ ظَلَمٌ) متفق علیه عن ابی هریره یعنی دِرَنگ کَرْدَن دَر اَدای دَین بَعْد مُیَسَّر شدن ظلمست جنازه پیش پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آمده برای نماز آن حضرت پرسید آیا بر وی دین کسی هست گفتند که نی آن حضرت بر وی نماز جنازه خواند دیگر جنازه آمد پرسید که بر وی دین کسی هست یعنی حق بندگان گفتند آری سه دینار هست گفت مالی گذاشته است گفتند آری سه دینار آن حضرت بر وی نماز خواند سوم جنازه آمد پرسید که بر وی دین کسی هست گفتند آری سه دینار پرسید که چیزی مال گذاشته است گفتند نی فرمود شما نماز بر وی بخوانید ابو قتاده گفت یا رسول الله دین او بر خود گرفتم نماز بر وی بخوان آنگاه نماز خواند بخاری از مسلم بن اکوع روایت کرده و بغوی در شرح السنّة از ابی سعید خدری روایت کرده که جنازه آمد رسول علیه السلام پرسید که بر وی دین هست گفتند آری آن حضرت پرسید که مقدار دین مال گذاشته است گفتند نی حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که شما خوانید علی رضی الله عنه گفت که دین او بر خود بر گرفتم آنوقت نماز خواند و گفت علی را که حق تعالی ترا از بَنَد رها کند چنانچه تو یار خود را از بند رها کردی مسلم از ابی قتاده روایت کرده که مردی گفت یا رسول الله در حالیکه رو بر قتال داده باشم حق تعالی گناهان من ببخشد فرمود آری مگر دین این چنین جبرائیل بمن گفته و برای ادای مهر حق تعالی میفرماید (وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً... * الْآیَةُ. النساء: ۴) یعنی بدهید زنان را مهرهای شان بخوشی دل یا از مال حلال بی شبهه یا بنابر دیانت و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (اعطوا الاجیر اجره قبل ان یحِفّ عرقه) رواه ابن ماجه عن ابن عمر و ابو یعلی عن ابی هریره و الطبرانی عن جابر و الحکیم و الترمذی عن انس یعنی بدهید مزدور را مزدوری او پیش از آنکه خشک شود عرق او و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (اذا دعا رجل امرأته الی فراشه فابت فبات غضبان لعنها الملائكة حتی تصبح) متفق علیه عن ابی هریره وقتیکه شوهر زن خود را بر فرش خود طلب کند و او انکار کند شوهر بغضه بخوابد فرشتگان تا صبح بر آن زن لعنت کنند قال الله تعالی (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ

إِلَى أَهْلِهَا... * الآية. النساء: ۵۸) یعنی الله تعالى حکم میکند شمارا که امانت‌ها را بمالکان شان ادا کنید

فصل اگر شخصی اراده‌ی ادای دین داشته باشد و او را میسر نشود و بمیرد امید است که حق تعالی در آخرت دائنان او را راضی سازد و او را به بهشت برد رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من تداين بدين وفي نفسه وفاء ثم مات تجاوز الله عنه و ارضى غريمه بما شاء و من تداين بدين و ليس في نفسه وفاء ثم مات اقتصر الله تعالى لغريمه مذ يوم القيامة) رواه الحاكم عن ابی امامة یعنی هر که معامله کند و دین بر وی لازم شود و او اراده‌ی ادای آن دارد و بمیرد حق تعالی او را ببخشد و دائنان او را راضی سازد و هر که معامله کند و دین دار شود و اراده‌ی ادا نداشته باشد عوض دهاند حق تعالی غرمای او را روز قیامت و طبرانی و حاکم هم از ابی امامه مثل این روایت کرده اند باین عبارت (من آوى دينا و هو ينوى ان لا يؤديه فمات فقال الله تعالى يوم القيامة ائتني لآخذ بعبدى بحقه فيؤخذ من حسناته فيجعل فى حسنات الآخر فان لم يكن له حسنات اخذ من سيئات الآخر فيجعل عليه) یعنی هر که بمیرد و اراده‌ی ادای دین نداشته باشد بگوید حق تعالی که من بنده خود را ازین میگیرم پس از حسنات مدیون بدائن دهانیده شود و اگر حسنات نباشد گناهان دائن بر مدیون نهاده شود و طبرانی از ابن عمر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم دو قسم اند بمیرد و نیت ادای دین داشته باشد پس من ولی او هستم یعنی او را به بخشایم و از حق تعالی دین او ادا کنانم و هر که بمیرد و نیت ادای دین ندارد گرفته شود از حسنات او و در آنروز درهم و دینار نیست و همچنین از ابن عمر از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مرویست

فصل و حقوق العباد که سبب آن معصیت است چون قتل نفس یا قتل عضو یا گرفتن مال کسی بغصب یا سرقه یا خیانت یا آبروی کسی را بردن از دشنام و مانند آن یا غیبت ادای این حق رد مظلومه و استرضای مظلوم است بدون استرضای مظلوم عفو و مغفرت در اتلاف این چنین حقوق نمیتواند شد الا نادرا رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الدواوين عند الله عز وجل ثلاثة فديوان لا يعبأ الله به شيئا و ديوان لا يترك الله منه

شیئا و دیوان لا یغفره الله اما الدیوان الذی لا یغفره الله فالشرك بالله قال الله عز وجل و من یشرک بالله فقد حرم الله علیه الجنة و اما الدیوان الذی لا یعبأ الله به شیئا فظلم العبد نفسه فیما بینہ و بین ربہ من صوم یوم ترکہ او صلوة ترکها فان الله عز وجل یغفر ذلك و یتجاوز ان شاء و اما الدیوان الذی لا یتربک الله منه شیئا فظلم العباد بعضهم بعضا القصاص لا محالة) رواه الحاکم و احمد عن عائشة رضی الله عنها یعنی نامهای اعمال سه گونه اند یکی آنست که حق تعالی هیچ نمی شمارد اورا و دیگری آنست که آنرا هیچ نمی گذارد و دیگر آنست که آنرا هرگز نمی بخشد آن نامه که آنرا نمی بخشد هرگز آن شرک است و آن نامه که آنرا هیچ نمی شمارد آن ظلم بنده است بر نفس خود بترک حقوق حق تعالی از ترک روزه و نماز و مانند آن پس حق تعالی می بخشد این را هر کرا میخواهد و آن نامه که از آن هیچ نمیگذارد آن ظلم بندگانست یکی بر دیگری در آن عوض و قصاص خواهد شد البته و طبرانی و مانند آن از سلمان و بزاز همچنین از انس روایت کرده اند و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هر که باشد نزد او مظلومه برای برادر خود باید که در دنیا از او ببخشاید که در روز قیامت نه دینار است نه درهم اگر ظالم را عمل صالح باشد بقدر ظلم عمل او گرفته بمظلوم داده شود و اگر عمل صالح نباشد گناهان مظلوم از او برداشته بر ظالم نهاده شود رواه البخاری عن ابی هریره و مسلم و ترمذی از ابی هریره روایت میکنند که رسول صلی الله علیه و آله و سلم از یاران پرسید که مفلس کدام کس باشد یاران گفتند مفلس کسی باشد که مال و متاع نداشته باشد آن حضرت فرمود که مفلس از امت من کسی باشد که در روز قیامت حاضر شود با نماز و روزه و زکوة لیکن یکی را دشنام داده باشد و یکی را تهمت زنا کرده باشد و کسی را مالخورده باشد و کسی را خون ریخته باشد و کسی را زده باشد پس نشانیده شود اورا و از او عوض گرفته شود هر یکی از حسنات او بگیرد پس چون از حسنات او هیچ نماند و تمام حقوق که بر ذمه او بوده باشد ادا نشده باشد گرفته شود گناهان مظلومان و نهاده شود بر وی پس اورا در دوزخ انداخته شود و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (ما من رجل یضرب عبد الله الا قید منه یوم القيامة) رواه البزاز و الطبرانی عن عمار و عن ابی هریره نحوه یعنی هیچ مرد نباشد که زده باشد غلام خود

را مگر آنکه عوض گرفته شود از وی روز قیامت و همچنین حاکم از سلمان و سعد و ابن مسعود و غیرهم روایت کرده و همچنین طبرانی از ابی امامه و ابی برد و انس روایت کرده و هناد از ابراهیم نخعی روایت کرده که گفته بودند جماعه صحابه و تابعین می گفتند که اگر مردی دیگر را گفت ای سگ یا خوک یا خر حق تعالی روز قیامت خواهد پرسید که تو دیده بودی که من این را سگ یا خوک یا خر آفریده بودم **فائده** ظلم چنانچه بر مسلم حرامست بر ذمی هم حرامست که عهد باهل ذمه عهد رسولست صلی الله علیه و آله و سلم عهد شکنی رسول صلی الله علیه و آله و سلم لازم می آید رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (من قذف ذمیا له حد يوم القيامة بسياط من النار) رواه الطبرانی عن واثلة بن الاسقع یعنی هر که تهمت زنا کند بر ذمی او را روز قیامت حد زده خواهد شد بدیهه از آتش و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (الا من ظلم معاهدا و انقصه من حقه او کلفه فوق طاقته او اخذ منه شیئا بغير طيب نفسه فانا حاجته يوم القيامة) یعنی آگاه باشید هر که ظلم کند ذمی را یا کم کند از حق او یا تکلیف دهد او را زیاده از طاقت او یا گرفت از وی چیزی بی رضامندی او پس من خصومت کننده باشم با وی روز قیامت **فائده** باید دانست که هر گناهی که باشد سوای شرک جزای آن متناهی است اگر چه کثیر و شدید باشد پس بمقتضاء این احادیث آنست که حقوق عباد خصوصا مظالم هرگز مهمل نگذاشته شود و قصاص آن ضرور است مظلومان را ثواب حسنات ظالمان داده شود تا وقتی که هیچ از حسنات شان نماند پس اگر مظالم باقی ماند گناهان مظلومان بر ظالمان نهاده آنها را داخل دوزخ کرده شود پس هر گاه که جزای سیئات منتهی شود اگر چه بعد مکث طویل و مؤمنان ظالمان از مظالم پاک شوند آن زمان داخل بهشت کرده شوند بمقتضای ایمان که جزای ایمان خلودست در بهشت این چنین امام بیهقی گفته لیکن از شامت مظالم گاه باشد که ایمان سلب شود نعوذ بالله منها حق تعالی از صدور مظالم در پناه خود دارد **بیت:**

مباش در پی آزار و هر چه خواهی کن * که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست

یعنی در شریعت محمدی مانند مظالم هیچ گناه نیست

فائده اگر بر ذمه شخصی مظالم بود و از آن توبه کند و از ظلم اجتناب کند و رد مظالم و استرضای مظلومان از مقدور او خارج باشد درین صورت امید هست که حق تعالی خصمان او را روز قیامت راضی سازد و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (رجالنا من امتی جثیا بین یدی رب العزة تبارک و تعالی فقال احدهما یا رب خذ لی مظلمی من اخي فقال الله اعط اخاك مظلمه فقال یا رب لم یبق من حسناتی شی فقال الله کیف تصنع لم یبق من حسناته شی فقال یا رب یحمل من اوزاری) وفاضت عینا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بالبكاء وقال (انّ ذلك يوم عظیم يوم یحتاج الناس الی ان یحمل عنهم اوزارهم فقال الله ارفع راسک فانظر فی الجنان فرفع راسه فقال یا رب اری مدائن من فضة مرتفعة و من ذهب مکّلة باللؤلؤ لاتی نبی اولا یتّ صدیق اولا یتّ شهید هذا فقال هذا لمن اعطی الثمن قال یا رب و من یملك ذلك قال انت تملكه قال لم قال لعفوک من اخیک قال یا رب انی عفوت عنه قال الله تعالی خذ بید اخیک فادخله الجنة) ثم قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم (اتقوا الله واصلحوا ذات بینکم فانّ الله یصلح بین المؤمنین يوم القيامة) رواه الحاکم و البیهقی و سعد بن منصور عن انس یعنی دو مرد از امت من دو زانو نشینند پیش رب العزت پس یکی بگوید ای پروردگار مظلّمه من از برادر من بگیر و حق تعالی او را بفرماید که بده مظلّمه این برادر خود را و بگوید ای پروردگار هیچ از حسنات باقی نمانده است حق تعالی مظلوم را بفرماید چه میکنی از حسنات او هیچ باقی نمانده است او گوید ای پروردگار گناهان من از من بردارد و ازین سخن چشم مبارک آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اشک ریخت و فرمود که آن روز سخت روز باشد مردم محتاج شوند به آنکه کسی گناهان من بردارد حق تعالی مظلوم را بفرماید که سر بردار و بین در بهشت پس سر بردارد و بگوید که الهی شهرهای بینم از نقره عالی مرتبه و از زر مرصع بمروراید برای کدام نبی یا کدام صدیق یا کدام شهید خواهد بود این شهر حق تعالی فرماید که این برای کسی است که بدهد قیمت بگوید ای پروردگار کیست مالک این قدر حق تعالی فرماید که تو مالک قیمت آن هستی بگوید از چه چیز فرماید که ببخشیدن حق خود را برادر خود را او گوید یا رب بخشیدم از و حق تعالی فرماید که بگیر دست این را و داخل بهشت کن پس رسول فرمود صلی

الله علیه و آله و سلم ای مردم پرهیز کنید از عذاب خدا و نیکوکاری با خودها کنید که حق تعالی در روز قیامت در مسلمانان آشتی خواهد کنانید یعنی هر کرا خواهد و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم روز قیامت چون بهشتیان داخل بهشت شوند و دوزخیان یعنی کافران داخل دوزخ یک آواز دهنده آواز دهد که ای اهل جمیع مظالم با هم ببخشید و ثواب شما بر خداست رواه الطبرانی عن انس و عن ام هانئ نحوه امام محمد غزالی گفته که این احادیث معمولند بر کسیکه از مظالم توبه کند و آینده ترک دهد و آنها آواب باشند که حق تعالی در شان آنها میفرماید (... فَأَنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا * الاسراء: ۲۵) قرطبی گفته که این تاویل خوب است در حکم عام نیست اگر عام بودی کسی داخل دوزخ نشدی سؤال اگر شخصی بر دیگری ظلم کرد بر نفس یا مال یا آبرو مظلوم را انتقام آن جائز باشد یا نه جواب انتقام بمثل مظلّمه او جائز است و زیاده ازان حرامست و عدم انتقام افضل و اولی قال الله تعالی (... فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اغْتَدَى عَلَيْكُمْ ... الآية. البقرة: ۱۹۴) یعنی عوض کنید بر وی مانند آنچه او ظلم کرده است بر شما این امر برای اباحت است و قال الله تعالی (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ * وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ ... الآية. النحل: ۱۲۶ - ۱۲۷) یعنی اگر عوض کنید پس عوض کنید مانند آنچه بر شما کرده است و اگر صبر کنید پس صبر بهتر است برای صبرکنندگان و صبرکن ای محمّد و نباشد صبر تو مگر بتوفیق و مددکاری او سبحانه قال الله تعالی (وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ * وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ * إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ * وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ * الشوری: ۴۰ - ۴۳) یعنی جزای بدی آنست که مثل آن با وی کرده شود پس هر که عوض نکند و ببخشد و آشتی جوید پس ثواب او بر خداست بدرستیکه حق تعالی ظالمانرا دوست نمیدارد یعنی دشمن میدارد و هر که عوض گیرد بعد مظلومی خود پس نیست بر وی هیچ مؤاخذة در دنیا و آخرت بر کسیکه ظلم کند بر مردم و فساد کند در زمین ناحق آنها را عذاب الیم باشد و هر که صبر کند و ببخشد مظلّمه خود بدرستیکه بهترین چیزهاست رسول فرمود صلی

الله علیه و آله و سلم (المستبان ما قالاً فعلى البادى منهما ما لم يعتد المظلوم) رواه احمد و مسلم و ابو داود و الترمذی عن ابی هريرة رضى الله عنه يعنى دو کس که با هم بدگوئى کنند گناه هردو بدگوئى برکسى است که اول گفته تا که ثانى زياده نکند از آنچه اول گفته است و فرمود آنحضرت عليه السلام (المستبان شيطانان يتهاوران و يتكاذبان) رواه احمد و البخارى فى الادب بسند صحيح عن عياض بن جمار يعنى دو کس که با هم بدگوئى میکنند هردو شيطان اند با هم کلام باطل ميگویند و با هم دروغ گوئى میکنند و قال الله تعالى (وَلَا تَسْتَوِ الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ * وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٌ * وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * فَصَلَّتْ: ۳۴ - ۳۶) يعنى نيکى و بدى یکسان نيست پس هر که نيکى تواند کرد بدى چرا اختيار کند بدى را به نيکى دفع کن يعنى اگر کسى با تو بدى کند تو عوض آن نيکى کن ازین عمل بدى او بر طرف شود اگر اين چنين کنى پس کسيکه با تو بدشمنى دارد دوست يک رنگ قريب خواهد شد و اخذ نخواهد کرد اين صفت را مگر صابران و اخذ نخواهد کرد اين صفت را مگر کسيکه نزد خدا نصيبه کامله دارد و اگر وسوسه بخاطر تو رسد از طرف شيطان که باز دارد ازین عمل پس پناه جو از خدا بدرستيکه خدا سمیع و علیم است ترا پناه دهد مردى گفت يا رسول الله مرا چند غلامند که مرا دروغ گو ميگویند و خيانت میکنند و نافرمانى میکنند و من آنها را ميزنم و دشنام ميدهم پس چگونه باشد مرا از آنها آن حضرت صلى الله عليه و آله و سلم فرمود که خيانت و تکذيب و عصيان آنها با عقاب تو حساب کرده خواهد شد پس اگر عقاب تو از عقاب آنها کم خواهد بود ترا فضيلت خواهد بود و اگر عقاب تو بقدر گناه آنها خواهد بود برابر خواهند شد و اگر عقاب تو از گناهان شان زياده خواهد بود بقدر زيادتى از تو عوض گرفته خواهد شد آنمرد گريستن و باواز ناله کردن گرفت رسول فرمود صلى الله عليه و آله و سلم آيا قرآن نخوانده (وَنَضْعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ * الانبياء: ۴۷) يعنى خواهيم نهاد ترازوهای عدل روز قيامت پس ظلم نکرده خواهد شد هيچکس

چیزی و اگر خواهد بود ظلم بوزن دانه خردل خواهیم آورد و بس آیم حساب کننده آن مرد گفت یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بهتر چیزی نمیبام از جدا کردن آنها بدرستی که من ترا شاهد میکنم که آنها را آزاد کردم رواه احمد و ترمذی عن عائشة رضی الله عنها

بیت: بدی را بدی سهل باشد جزا * اگر مردی احسن الی من اسا

تذیل در حسن خلق و نرمی و مذمت تکبر حق تعالی در حق رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم فرموده (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ * القلم: ۴) بدرستی که تو بر خلق عظیم هستی و فرموده (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ... * الآية. آل عمران: ۱۵۹) یعنی بسبب رحمت خدا که بر تست نرم شدی تو برای مردم یعنی کریم و رحیم شدی و اگر میبودی بد خلق سخت دل هر آئینه جدا میشدند از گرد تو پس ببخش تقصیرات شانرا و دعای مغفرت کن برای آنها اگر تقصیری کنند و در هر کار بآنها مشورت کن و حق تعالی در حق خاصان خود میگوید (وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا * الفرقان: ۶۳) یعنی بندگان خاص آنانند که راه میروند بر زمین بنرمی و اگر جاهلان بآنها خطاب بجهل میکنند آنها در جواب آن کلامی گویند که موجب سلامت باشد از ایذا و گناه رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر که از رفق و نرمی محروم شد از هر چیز محروم شد رواه مسلم عن جریر و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم محبوب ترین شما نزد من کسانی که اخلاق نیک دارند رواه البخاری عن عبد الله بن عمر و در صحیحین است بهترین شما نیک خلق تر شماست و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَدْرِكُ بِحَسَنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ قَائِمِ اللَّيْلِ وَ صَائِمِ النَّهَارِ) رواه ابو داود یعنی بدرستی که مؤمن در یابد به نیک خوئی خود مرتبه کسی را که تمام شب نماز گزارد و روزانه روزه دارد و فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم (بعثت لا نتم حسن الاخلاق) رواه مالک [۱] فی الموطاء و احمد عن ابی هریره یعنی مبعوث کرده شدم تا که تمام کنم حسن اخلاق را و رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم (۱) مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر اصبحی توفی سنة ۱۷۹ هـ. [۷۹۵ م.] در مدینه

آله وسلم (من تواضع لله رفعه الله) رواه ابو نعیم فی الحلیة عن ابی هريرة در حدیث قدسی است (الكبریاء ردائی و العظمة ازاری فمن نازعنی فی واحد منهما فرمیته فی النار) رواه احمد و ابو داود و ابن ماجه عن ابی هريرة و ابن ماجه عن ابن عباس و روى الحاكم عن ابی هريرة (الكبریاء ردائی فمن نازعنی فی ردائی قصمته) یعنی حق تعالی میفرماید کبریا و تکبر چادر منست و عظمت و بزرگی ازار منست هر که کشاکشی کند با من در چیزی ازین هردو بیندازم او را در دوزخ و بروایتی هر که چادر من کشد هلاک کنم او را

بیت:

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان * گر ما نرسیدیم تو شاید بررسی

بسم الله الرحمن الرحيم

(۱) سؤال اجرت بر خواندن قرآن گرفتن جائز است یا نی جواب حکم اجرتی که حافظان قرآن بر خواندنش میگیرند چند صورت دارد جداگانه در ذهن خود منقسم باید فرمود غلط نباید کرد تا اشتباه واقع نشود صورت اول آنکه ثواب قرآن خوانده خود را بعوض مبلغ کذا بدست کسی بفروشد و این صورت محض باطل است باجماع اهل سنت آری نزد امامیه رایج و متعارف است بلکه ثواب روزه و حج و دیگر عبادت میفروشند بدلیل آنکه حقیقت بیع بالمال است و ثواب مال نیست بلکه حقّی است برای این شخص بحکم وعده الهی ثابت میشود و در آخرت استیفای آن خواهد نمود و بیع حقوق خواه دنیوی باشد خواه اخروی مثل حق المولد و حق الارث و حق مرد و زن و حق العیال و امثال ذلک جائز نیست صورت دوم آنکه شخصی را برای ختم قرآن بمستاجر برسد و این صورت نزد ابوحنیفه جائز نیست و نزد شافعی تفصیلی دارد و دلیل عدم جواز این صورت آنست که قاعده کلیه حنفیه است که فی الشرح الوقایه و غیره (الاصل عندنا انه لا يجوز الاجارة علی الظلمات و علی المعاصی) لکن لما وقع الفتور فی زماننا فی الامور الدینیة یفتی بصحتها لیعلم القرآن و الفقه تحزرا عن الاندراست و نکته در آنکه اجاره برادای اطاعت خواه فرض باشد خواه نفل جائز نیست آنست که شخصی که مباشر اطاعت شده است بحکم وعده الهی مستحق اجر اخروی گشته پس اگر اجر دنیوی را از مخلوق بر آن عمل طلب نماید اجتماع عوضین و اجرین در حق یک

کس بیک فعل لازم خواهد آمد مثل آنکه شخصی اجر خاص یک کس قرار یافت او را نمیرسد که اجیر خاص شخصی دیگر شود در همان مدت کذا هذا کما فی شرح الهدایة و قوله علیه السلام (و اقرؤا القرآن فلا تأکلوا به) مثل ان يستاجر رجلا ليقرا على رأس قبر قيل مثل هذه القراءة لا يستحق به الثواب ولا للميت ولا للقارى انتهى **صورت سوم** آنکه شخصی حسبة لله ثواب قرآن خوانده بکسی بخشد یا بقصد ثواب او خواندن آغاز کند و هرگز خیال معاوضه در خاطر خطور نکند و آنکس بطریق مکافات بعد ازان یا در اثناء خواندن آن بوی چیزی بدهد یا احسانی نماید یا شخصی باشد که از سالها بر شخصی انعام و احسان میکند و این کس در مکافات آن قرآن و کلمة تهلیل و امثال ذلك برای او میخواند و ثوابش باو میبخشد این صورت جائز است بلا شبهه بلکه مستحب زیرا که مکافات احسان با احسان مستحب است و فی الحديث (من صنع اليکم معروفًا فکافئوه) الخ و لیکن درینجا هم عذری میباید و آن اینست که اگر نیت آن در خواندن مکافات احسان اوست پس جائز مستحب است اما اجاره نشد آری داشتن مکافات مضر نیست لیکن فرقی را تامل باید نمود و **صورت چهارم** آنکه شخصی است طالب علم دینی یا حفظ قرآن یا اشتغال بطاعت دیگر لیکن از راه تنگدستی و فقدان وجه معاش و فراغت اشتغال باین امور ندارد برای دیگر صاحب مایه وجه قوت او شود تا بفراغ بال مشغول بطاعت گردد و درین صورت هردورا اجر کامل بر هر طاعت او حاصل میگردد و مورد این آیت همین است (للفقراء الذين احصروا... * الآية. البقرة: ۲۷۳) و اعانت بر طاعت که در حدیث جابجا ممدوح واقع شده همین است لیکن این را اجرت گفتن مجاز است **صورت پنجم** آنکه شخصی قرآن را بروجه طاعت بلکه بنابر قصد منافع میخواند و برین اجرت میگیرد مثل رقیه حمی و تعویذ و ختم بعضی سورة قرآنی برای حصول بعضی مطالب دنیوی یا برای خلاص از عذاب گور یا برای دفع آسیب زنده یا مرده بصورت خوش و این قسم جائز بلا کراهت است و همچنین است مورد این حدیث که (ان احق ما اتخذتم علیه اجرا کتاب الله) و قصه رقیه سورة فاتحه و گرفتن اجرت بر آن نیز بر همین قبیل است همه صور را جدا جدا با احکام آنها در خاطر محفوظ باید داشت و السلام علیکم و علی من لدیکم بهمین تفصیل معلوم شد که در احادیث مختلفه تعارض نیست مثلاً در حدیث عبادة بن الصامت قال قلت یا رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم رجل اهدى الى قوسا و لیست ممن کنت اعلمه الكتاب و القرآن و لیست بنبال فارمی علیها فی سبیل الله قال (ان کنت تحب ان تطوق طوقا من نار فاقبلها) رواه ابو داود و ابن ماجة در صورتی راست که در وقت تعلیم طلب مکافات منظور نداشته بود و بهمین نیت تعلیم کرده بود و علی هذا القیاس احادیث دیگر والله اعلم علمه و اتم و اکمل و احکم

رزقنا الله سبحانه من الخصال ما يرضاه والحمد لله تعالى
اولاً وآخراً والصلوة والسلام والبركة على رسوله
وآله وصحبه ومتبع سنته بعونه تعالى

در مطبع محمدی واقع لاهور بفرومایش تاجران نامی فیکر الله و عبد العزيز
و ابن احمد جامی رزقهم الله رزقا واسعا مطبوع گردید

تہ کی

مَالِکِ بْنِ قَارِی

کلمات و سنن احکام صحیحہ

احکام عقیقہ

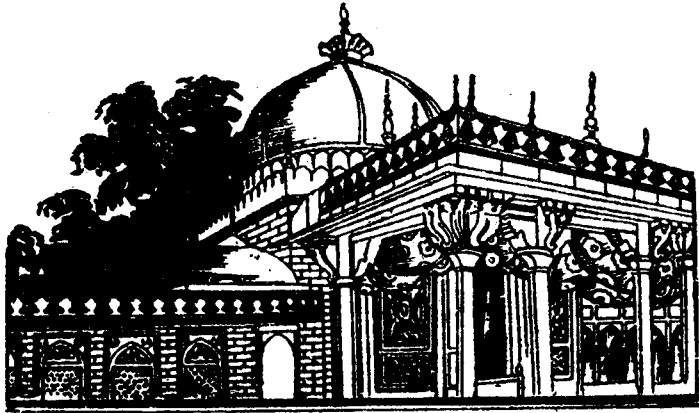
مصنف حضرت مولانا قاضی ثناء اللہ پانی پتی رحمہ اللہ

بجائے مولانا قاضی سید حبیب الدین صاحب

صدر مدرس مدرسہ عالیہ پٹنہ دہلی

ناشر

سنگھ کتاب گھر دہلی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب الایمان

حمد و ستایش مر خداے راست کہ بذات مقدس خود موجود
 است و اشیا را بایجاد او تعالیٰ موجود اند و در وجود و بقا بوی
 محتاج اند و دونهیچ چیز محتاج نیست یگانہ است ہم در ذات
 و ہم در صفات و ہم در افعال هیچ کس را در هیچ امر باوے
 شرکت نیست نہ وجود و حیات او ہم بنفس وجود و حیات اشیا
 است و نہ علم او مشابہ علم شان و نہ سمع و بصر و ارادۃ و قدرت
 و کلام او با سمع و بصر و ارادۃ و قدرت و کلام مخلوقات و مجانس
 مشارک غیر از مشارکت اسمی هیچ مجانست و مشارکت ندارد

صفات و افعال او تعالیٰ ہم در رنگ ذات او سبحانه
 بیچون و بیچگونه است مثلاً صفة العلم مراد از سبحانه صفة
 است قدیم و انکشافی است بسیط کہ معلومات ازل و
 ابد باحوال متناسبه و متضادہ کلیہ و جزئیہ با اوقات مخصوصہ
 ہر کدام در آن واحد دستہ است کہ زید در فلاں وقت
 زندہ است و در فلاں وقت مردہ و لکذا و همچنین کلام او
 یک کلام بسیط است کہ تمام کتب منترکہ تفصیل اوست و
 خلق و تکوین صفتی است مختص بوی تعالیٰ، ممکن چہ باشد
 کہ ممکن را پیدا می تواند کرد ممکنات بہ تمام ہا چہ جوہر و چہ عرض و
 چہ افعال اختیار یہ بند گاہ ہمہ مخلوق او تعالیٰ اند اسباب و
 وسائط را و پوشش فعل خود ساختہ است بلکہ دلیل بر ثبوت فعل
 خود کردہ چنانچہ عقلا را از حرکت جمادات بہ محرک پی می برند و
 می دانند کہ ایں حرکت فراخور حال ایں جماد نیست چہ ایں را فاعل
 است و رائے او همچنین آل عقلا کہ بصیرت شان بکحل شریعت
 مکمل شدہ میدانند کہ ممکن پیدا کردن ممکن دیگر گو فعلی باشد از
 افعال یا عرضی باشد از اعراض نمی تواند کرد آری ایں قدر

فرق در افعال اختیاریه و حرکت جمادات متحقق است و ایمان
 بدان واجب که حق تعالی بندگان را صورت قدرت و اراده
 داده است و عاده الله بدان جاری است که هرگاه بنده قصد
 فعلی کند حق تعالی آن فعل را پیدا کند و به وجود آورد و بنا بر همین
 صورت اراده و قدرت بنده را کاسب گویند و مدح و ذم و
 ثواب و عذاب بران مترتب است انکار فرق در میان حرکت
 جماد و حرکت حیوان کفر است و خلاف شرع و خلاف بداهت عقل
 و غیر خدا را خالق چیزے از اشیا دانستن هم کفر است لهذا پیغمبر
 صلی الله علیه و سلم قدریه را مجوس امت گفته و او تعالی در هیچ
 چیز حلول نه کند و چیزے در وے تعالی حال نه بود و او تعالی
 محیط اشیا است با حاطه ذاتی و قرب و معیت به اشیا دارد
 نه آن احاطه و قرب که در خور فهم قاصر ما باشد که آن شایان جناب
 قدس او نیست و آنچه بکشف و شهود معلوم کند از آن نیز منزّه
 است ایمان بغیب باید آورد و هر چه مکشوف و مشهود گردد
 شبه و مثال است آن را تحت لائے نفی باید ساخت این چنین
 حضرت فرموده اند پس ایمان آریم که حق تعالی محیط اشیا است

و قریب و معنی احاطہ و قرب و معیت ندانیم کہ چیست و
 ہمچنین استوائے اوسجانه بر عرش و گنجائش او در قلب مع من
 و نزول او آخر شب با سمان پائیں کہ در احادیث و نصوص
 وارد اند و همچنین بدو وجہ کہ نصوص بدان ناطق اند ایماں بدان
 باید آورد و بر معنی ظاہر آن حل نباید کرد و در تاویل آن نباید آمد
 و تاویل آن را حوالہ بہ علم الہی باید کرد تا غیر حق را حق ندانستہ باشی
 در صفات و افعال الہی غیر از جہل و حیرت نصیب بشر بلکہ
 نصیب ملائکہ ہم نیست انکار نصوص کفر است و تاویل جہل مز
 شعہ

دور بینان بارگاہِ اَلْسُت غیر ازیں پے نبرده اند کہ هست
 و یک قرب و معیت حق تعالیٰ را نوع دیگر است کہ بانواع
 اول جز مشارکت اسمی مشارکت ندارد و آن نصیب خواص
 بندگان است از ملائکہ و انبیاء و اولیاء و عامۃ مومناں ہم ازیں
 نوع قرب بے بہرہ نیند این قرب درجات غیر متناہی دارد
 بمعنی لَا تَقِفُ عِنْدَ حَدِّ حَضْرَتِ مولوی نمی فرماید۔ بیت
 اے برادر بے نہایت در گہ نیست ہر چہ بڑے میری بڑے مایست

خیر و شر هر چه بوجد می آید و کفر و ایمان و طاعت و
 عصیان هر چه بنده مرتکب آن می شود همه بار اداة الهی
 است اما حق تعالی از کفر و معصیت راضی نیست و بر آن
 عذاب مقرر فرموده و از طاعت و ایمان راضی است و به
 ثواب بر آن وعده فرموده اراده چیزے دیگر است و رضا
 چیزے دیگر و هزاران هزار درود نامعدود و نشانها بسیار است
 علیهم الصلوة والتسلیمات که اگر آنها مبعوث نمی شدند کس
 راه هدایت نمی دید و به علوم حق نمی رسید همه انبیاء بر حق اند
 اول نشان آدم است علیه السلام و افضل نشان محمد است
 صلی الله علیه و سلم خاتم النبیین و معراج پیغمبر صلی الله علیه و سلم
 و اسرائه او از مکه به مسجد اقصی و از آنجا با آسمان، مفتوح و سده است
 حق است و کتابهای آسمانی که بر انبیاء نازل شده تورات
 انجیل و زبور و قرآن مجید و صحیفهای ابراهیم و غیره همه حق است
 بر همه انبیاء و همه کتابهای خدا ایمان باید آورد لیکن در
 ایمان عدد انبیاء و عدد کتابها ملحوظ نباید داشت که عدد آنها
 از دلیل قطعی ثابت نیست و انبیاء همه معصوم اند از صغائر و کبائر

و آنچه از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم به دلیل قطعی ثابت شد
 با همه آن ایمان باید آورد و ایمان باید آورد که ملائکه
 بندگانِ خدا حق اند معصوم اند از گناهان و منزه اند از مردی
 و زنی محتاج نیستند با اکل و شرب رسانندگانِ وحی
 و حاملانِ عرش اند و بهر کارے که مامورانِ بر آن قائم
 اند انبیا و ملائکه با وجودے که اشرف مخلوقات
 و مقربانِ درگاه اند مثل سایر مخلوقات بیج علم و قدرت
 ندارند مگر آنچه خدا آنها را علم داده است و قدرت
 داده و بذات و صفاتِ الهی ایمان دارند چنانچه سایر مسلمانان
 دارند و در ادراکِ کنه به عجز و قصور معترف و در ادائے
 حقوقِ بندگی به شکر توفیقِ الهی ناطق بندگانِ خاصِ الهی
 را در صفات و جہی شریک داشتن یا آنها را در عبادت
 شریک ساختن کفر است چنانچه دیگر کفار به انکار انبیا و
 کافر شدند همچنان نصاری عیسی را پسر خدا و مشرکانِ عرب
 ملائکه را و ختران خدا گفتند و علم غیب با آنها مسلم داشتند
 کافر شدند انبیا و ملائکه را در صفاتِ الهی شریک نباید کرد

و غیر انبیاء را در صفات انبیاء شریک نه باید کرد عصمت سوا
 انبیاء و ملائکه دیگر را از صحابه و اهل بیت و اولیاء ثابت
 نه باید کرد و متابعت مقصور بر انبیاء باید داشت آنچه پیغمبر صلی
 اللہ علیہ وسلم خبر داده است به آن ایمان باید آورد و آنچه فرموده
 است بر آن عمل باید کرد آنچه منع کرده از آن باز باید ماند و قول
 و فعل هر کس که سر موافق قول و فعل پیغمبر مخالفت داشته باشد آن
 را رد باید کرد و پیغمبر خبر داده است که سوال منکر و نکیر در
 قبر حق است و عذاب قبر مر کافران را و بعضی گنه گاران را حق
 است و بعثت بعد موت روز قیامت حق است و نفخ برائے
 امانت و احیاء حق است و انشقاق آسمانها و ریختن
 ستارگان پریدن کوهها و برباد رفتن زمین از نفخه اولی و برگردن
 مردگان از قبور و باز پیدا شدن عالم بعد عدم به نفخه ثانیه
 حق است و حساب روز قیامت و وزن کردن اعمال در
 میزان و شهادت اعضاء و گذشتن از صراط که بر پشت دوزخ
 باشد تیز تر از شمشیر و باریک تر از مو حق است بعضی مثل برق
 و بعضی مثل باد و بعضی مثل اسپ جواد و بعضی آهسته بگذرند

و بعضی در دوزخ افتند و شفاعتِ انبیاء و اولیاء و صلحاء
حق است و حوضِ کوثر حق است آبِ او سفید تر از شیر و شیرین
تر از عسل و بر و کوزه‌ها باشند مثلِ ستارگان هر که از آن بنوشد
باز تشنه نه شود و حق تعالی اگر خواهد گناه کبیره را بے توبه بخشد
و اگر نخواهد بر صغیره عذاب کند و هر که با خلاص توبه کند گناه او
البتہ موافقِ وعدہ الہی بخشیده شود و کفار ہمیشہ در دوزخ
مُعذب باشند و مسلمانانِ گنہگار اگر در دوزخ در آیند آخر کار
خواہ جلد یا بدیر البتہ از دوزخ بر آیند و داخلِ بہشت شوند
و باز در بہشت ہمیشہ باشند و مسلمان باز تکاب کبیره کافر
نہ شود و نہ از ایمان بر آید و آنچه از انواعِ عذابِ دوزخ از
مار و کژدم و زنجیرها و طوقها و آتش و آبِ گرم و زقوم و غسلین
کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ کہ قرآن بدان ناطق است
و انواعِ نعیمِ جنت از ماکل و مشارب و حور و قصور و غیرہ ہمہ
حق است و عمدہ ترین نعمتہائے بہشت دیدارِ خدا است
کہ مسلمانان حق تعالی را در بہشت بے پردہ بہ بینند
بے حجت و بے کیف و بے مثال و ایمان عبارت است از

تصدیق قلبی با گرویدن و تصدیق زبانی لیکن تصدیق زبانی
 عند الضرورة ساقط شود و اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم
 همه عادل بودند اگر از کسی حیثاً از کتاب معصیت شده تا نبی
 مغفور گشته متواترات از نصوص قرآن و حدیث بمدح صحابه
 پُر است و در قرآن است که آنها با هم محبت و رحمت داشتند
 و بر کفار غلاظ و شداد بودند هر که صحابه را با هم مبغض و بے
 الفت داند منکر قرآن است و هر که با آنها دشمنی و غصه داشته
 باشد در قرآن بروی اطلاق کفر آمده حاملان وحی و راویان
 قرآن اند هر که منکر صحابه باشد او را ایمان به قرآن و غیره ایمانیت
 متواترات ممکن نیست و باجماع صحابه و نصوص ثابت است
 که ابو بکر را افضل دانسته باو بیعت کردند و به اشاره
 ابی بکر بر خلافت عمر رضی الله عنه بعد ابی بکر بنا بر فضل او اجماع آوردند
 و بعد عمر سه روز صحابه با هم مشوره کرده عثمان را افضل دانسته
 بر خلافت او اجماع کردند و باو بیعت نمودند و بعد
 عثمان همه اصحاب مهاجرین و انصار که در مدینه بودند به علی
 رضی الله عنه که با او منازعت کرده مخطی است لیکن سوره نطن

با صحابه نباید کرد و مشاجرات آنها را بر محل نیک فرود باید آورد
و با هر یک محبت و عقیدت باید داشت این است عقائد
اہل حق -

فصل در اہتمام نماز - بعد تصحیح عقائد عمده ترین در عبادات
نماز است در صحیح مسلم از جابر بن مروی است کہ فرمود علیہ الصلوٰۃ
والسلاام کہ وصلہ در میان کفر ترک صلوٰۃ است یعنی ترک صلوٰۃ
بکفر میرساند و احمد و ترمذی و نسائی از بریدہ از آن حضرت روایت
کرده اند کہ عہد در میان ما و میان مردم نماز است ہر کہ ترک
کند آن را کافر شود و ابن ماجہ از ابوالدرداء روایت کرده
کہ وصیت کرد بن خلیل من صلی اللہ علیہ وسلم کہ شرک بخدا نہ کنی اگرچہ
کشتہ شوی و سوختہ شوی و نافرمانی والدین کن اگرچہ امر کنند کہ از
زن و فرزند و مال خود بدزدی و نماز فرض را ترک کن ہر کہ نماز فرض عمداً
ترک کند ذمہ خدا از وی برسیت و احمد و دارمی و بیہقی از عمر
ابن عاص از آن سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام روایت کرده اند
کہ ہر کہ بر نماز فرض محافظت کند او را نور و حجت و نجات باشد
و روز قیامت و ہر کہ محافظت نہ کند نہ او را نور باشد و نہ برہان

(۱) نا فرمانی کردن جواب ناخوش و درشت دادنست زیرا کہ (لا طاعة لمخلوق فی معصية الخالق) امر شارع است (۲) عمرو ابن عاص توفی سنہ ۴۳ هـ. [۶۶۳ م.] در مصر

نه نجات و باشد او با فرعون و هامان و قارون و ابلی بن خلف و
 ترمذی از عبد اللہ بن شقیق روایت کرده کہ اصحاب رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم هیچ چیز نمی دانستند کہ ترک آن موجب
 کفر باشد مگر نماز را بنا برین احادیث احمد بن حنبل تارک یک نماز
 را عمداً کافر می داند و شافعی بروی حکم به قتل می کند نہ بجغرو نرود
 امام اعظم اورا حبس دائمی واجب است تا کہ توبہ کند و اللہ اعلم
 پس باید دانست کہ نماز را شرائط دارکان است چنانچہ ذکر
 کرده شود انشاء اللہ تعالی از شرائط نماز طہارت بدن است
 از نجاست حقیقی و نجاست حکمی و طہارت پا رچہ و طہارت
 مکان پس اول مسائل طہارت باید آموخت ۔

کتاب الطہارۃ

فصل در وضوء بدانکہ فرض در وضوء چہا چیز است شستن
 از موئے سر تا زیر ذقن و تا بہر دو گوش و ہر دو دست با ہر دو
 آرنج و مسح چہارم حصہ سر و شستن ہر دو پایے با ہر دو شینگ
 و اگر ریش گنجان باشد رسانیدن آب زیر موئے ریش ضرورت نیست اگر

ازین چهار عضو مقدار ناخن هم خشک ماند وضو درست نباشد
و نزد ابام شافعی واحد و مالک نیت و ترتیب هم فرض است
و نزد مالک پنهان پنهان شستن هم فرض است و نزد احمد
بسم الله گفتن و آب در دهن و بینی کردن هم فرض است و نزد
مالک و احمد مسح تمام سر فرض است پس احتیاط در آن است
که ایں همه بجا آورده شود -

مسئله سنت در وضو آنست که اول هر دو دست
تا بند دست سه بار بشوید و بسم الله الرحمن الرحیم گوید سه بار
آب در دهن کند و مسواک کند و سه بار آب در بینی کند و بینی پاک
کند و سه بار تمام رُو بشوید و سه سه بار هر دو دست با هر دو
آرنج بشوید و مسح تمام سر کند یک بار و هر دو گوش را هم همراه
سر مسح کند آب جدید شرط نیست و هر دو پائے را باشتالنگ
سه سه بار بشوید اگر در پاموزه داشته باشد و موزه را بعد
طهارت کامل پوشیده باشد مقیم را یک شبانه روز و مسافر را سه
شبانه روز از وقت حدث جائز است که موزه از پانه کشد
و مسح بر موزه کرده باشد و اگر موزه پاریده باشد قسمیکه در وقت

مقدار سه انگشت پانها هر شود مسح بر آن روا نباشد و اگر شخصی
 با وضو باشد و یک موزه را از پاکشیده بخشد که اکثر پا از موزه
 بیرون آید یا وقت مسح موزه تمام شد در هر صورت هر دو موزه
 کشیده هر دو پا بشوید و اعاده تمام وضو ضرورت نیست مگر نزد
 مالک و فرض در مسح موزه مقدار سه انگشت است بر پشت پا
 و سنت آنست که هر پنج انگشت دست از سر انگشتان پاتاساق
 بکشد و این نزد احمد فرض است و احتیاط درین است و بعد
 تمام وضو بگوید - أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ
 لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ
 التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ - سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ
 أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ - و دو گانه نماز گذارد -

فصل - شکننده وضو هر چیز است که از پیش یا پس بر آید
 و نجاست سائله که از تمام بدن بر آید و رواں شود بمکانی
 که شستن آن لازم شود و قے که به پُری دهن طعام باشد یا
 آب یا تلخه یا خون بسته سوائے بلغم و نزد ابی یوسف اگر بلغم از
 شکم به پُری دهن بر آید وضو بشکند و اگر خون در آب دهن بر آید

اگر رنگِ آبِ دهن را سرخ سازد وضو بشکند اگر قی اندک اندک
چند بار کرد نزد امام محمد اگر غثیان منتهی است جمع کرده شود و نزد
ابی یوسف اگر مجلس منتهی است جمع کرده شود و خفتن بر پشت یا بر
پهلوی یا تکیه زده بچیزے که اگر کشیده شود میفتد شکنده وضو است
و خفتن استاده یا نشسته بدون تکیه یا در حالت رکوع یا سجود
بر هیأت مسنونه شکنده وضو نیست و دیوانگی و مستی و بیہوشی
در حال که باشد شکنده وضو است و قہقہہ بالغ در نماز صاحب
رکوع و سجود شکنده وضو است و مباشرت فاحشه شکنده وضو
است و دست رسانیدن بہ شرمگاہ خود بدون پردہ و دست
مرد اگر زن را بے پردہ رسد نزد امام اعظم^[۱] وضو نمی شکند و نزد
دیگر ائمہ وضو بشکند و خوردن گوشت شتر نزد امام احمد شکنده
وضو است و احتیاط ازین برہمہ اولی است -

فصل - در غسل شستن تمام بدن و آب در دهن و در
بینی کردن فرض است و سنت آن است کہ اول دست بشوید
و نجاست حقیقی از بدن پاک کند پسترو وضو کند لیکن اگر در جائے
کہ آب غسل جمع می شود غسل می کند پائے بعد غسل بشوید و سہا

تمام بدن بشوید و بر زن رسانیدن آب در پنج مویهای بافته عرض
است و شگافتن مویهای بافته ضرر نیست و بر مرد اگر موی
سر داشته باشد شگافتن موی و شستن تمام آن از سر تا بن عرض
است -

فصل - موجبات غسل جماع است و قبل باشد یا در وقت مرد
یا زن اگر چه انزال نه شود دیگر انزال است بجهنگی و شهوت در
بیداری یا در خواب و از خواب دیدن بدون انزال غسل واجب
نه شود و دیگر حیض یا نفاس چون منقطع شود غسل واجب گردد -
مسئله - اقل حیض سه روز است و اکثر آن ده روز
و اکثر نفاس چهل روز است و اقل آن واحد نیست درین
مدت بهر رنگ که باشد سوائے سفیدی خالص خون حیض و
نفاس انگاشته شود و اقل طهر پانزده روز است آنچه از سه
روز کمتر و از ده روز زیاده در حیض دیده شود و آنچه از چهل
روز زیاده در نفاس دیده شود خون استحاضه باشد که مانع
نماز و روزه نیست اگر زنی را حیض زیاده از عادت شود تا
ده روز مرض نه گفته شود و اگر از ده روز زیاده شود پس آنچه

از عادت زیاده باشد همه آن استحاضه است و مبتدئه را زیاده
ازده روز استحاضه گفته شود و پاکی که در میانه مدت حیض یا
نفاس یافته شود حیض و نفاس است۔

مسئله۔ از حیض و نفاس نماز ساقط شود و قضائے آن
واجب نیست و روزه را حیض و نفاس مانع است لیکن قضا
واجب شود و جماع در حیض و نفاس حرام است نه در استحاضه
حیض اگر پیش ازده روز منقطع شود بدون غسل کردن زن و طی
حلال نشود مگر آنکه وقت نماز بگذرد و در انقطاع بعد ده
روز بدون غسل هم طی جائز است نزد امام اعظم و نزد اکثر
ائمّه بدون غسل جائز نیست۔

مسئله بے وضو و دست رسانیدن بمصحف بے پرده
جائز نیست و خواندن قرآن جائز است و در حالت جنابت
و حیض و نفاس خواندن قرآن هم جائز نیست نه در آمدن بمسجد
و نه طواف کعبه۔

فصل در نجاسات۔ بول جانورے که گوشت او
حلال است و بول اسب و پس افکنده پرندگان حرام گوشت

نجس است به نجاست خفیفه کمتر از ربع پارچه عفو است یعنی
از چهارم حصّه تخته یا دامن یا تریز یا آستین اگر کمتر از آن بیاید
نماز را مانع نه باشد لیکن آب را فاسد کند و پس انگنده پرندگان
حلال گوشت سوائے مایکین و بط پاک است و بول آدمی اگر چه
صغیر باشد و بول خرو و جانوران حرام گوشت و پس انگنده آدمیان
و چهار پایگان نجس است به نجاست غلیظه و همچنین خون سائل هر جانور
و شراب انگوری و منی -

مسئله - در نجاست غلیظه مقدار در نیم یعنی مساحت عرض
کف در رقیق و مقدار چهار و نیم ماشه در غلیظه عفو است لیکن
آب را فاسد کند - [۱]

مسئله - و پس خورده آدمی اگر چه کافر باشد و اسب جانوران
حلال گوشت و عرق آنها و عرق خر و استر پاک است و پس خورده
گربه و موش و دیگر جانوران خانگی مثل کرفش و مانند آن و پرندگان
حرام گوشت مکروه است و پس خورده خوک و سگ و فیل
و چهار پایگان حرام گوشت سوائے گربه و مانند آن نجس است -
مسئله - بول اگر مثل سر سوزن متر شش شود عفو است -

(۱) چهار و نیم ماشه يك مثقال است و هفت مثقال ده درهم و درهم شرعی ۳.۳۶ گرام

فصل - طهارت از نجاست حکمی حاصل نشود مگر از آب پاک که از آسمان فرود آید یا از زمین برآید مثل آب دریا و چاه و چشمه پس از آب درخت یا ثمر مثل آب تربوز یا انگور یا کیلا طهارت حاصل نه شود اگر در آب چیز پاک افتد مانند خاک یا صابون یا زعفران و ضو از آن جائز است مگر وقتی که رقت او را دور کنند یا در اجزاء از آب برابر یا زیاده مخلوط شود چنانچه نیم سیر گلاب در نیم سیر آب مخلوط شود یا آنکه نام آب از دور شود نام آن شور یا گلاب یا سرکه یا مانند آن شود در آن صورت وضو و غسل از آن باجماع جائز نه باشد و شستن پارچه نجس و مانند آن از آن نزد امام اعظم جائز باشد و نزد امام محمد و شافعی و غیره جائز نه باشد -

مسئله - منی غلیظ خشک اگر از پارچه تراشیده شود پارچه پاک گردد و شمشیر و مانند آن از مسح کردن پاک شود و زمین نجس اگر خشک شود و اثر نجاست باقی نماند برائے نماز پاک شود نه برائے تیمم و همچنین دیوار و خشت مفروش و درخت و گیاه غیر مقطوع و مقطوع بدون شستن پاک نه شود -

مسئله - نجاست که نمودار باشد به شستن مقدارے که عین اوزائل شود نزد امام اعظم پاک شود و نزد بعضی بعد و ال عین سه بار باید شست و هر بار اگر ممکن باشد باید افشرد و الا خشک باید کرد تا که تقاطر نماند و نجاست که نمودار نه باشد آن را سه بار یا هفت بار باید شست و هر بار باید افشرد و سگین اگر سوخته خاکستر شود نزد امام محمد پاک شود نه نزد امام ابی یوسف و همچنین خر اگر در نمک سارافتد و نمک شود پاک شود نزد محمد نه نزد ابی یوسف و پوست مُردار بد باغت پاک شود -

مسئله - آب جاری و آب کثیر از افتادن نجاست در آن یا گزشتن آن بر نجاست نجس نه شود مگر وقتی که از نجاست رنگ یا مزه یا بو در آن ظاهر شود -

مسئله - اگر سنگ در جدول آب جاری نشسته باشد یا مُردارے در آن افتاده باشد یا متصل میزاب نجاست افتادن باشد و آب سقف در باران از آن میزاب روان شود پس اگر اکثر آب به سنگ و نجاست رسیده روان می شود نجس باشد و الا پاک باشد -

مسئله - آب قلیل باندک نجاست نجس شود -

مسئله - قَلَّتین که پنج مشک آب باشد هر مشک مقدار صد طل که یک من و پنج سیر این دیار باشد مجموع پنج من و بست و پنج آشار نزد اکثر ائمه کثیر است و نزد امام اعظم آب کثیر آن است که از حرکت دادن یک طرف طرف دوم متحرک نه شود و متاخر آن را به ده ذراع در ده تقدیر کرده اند -

مسئله - در چاه اگر جانورے افتد و میرد پس اگر آسیده شود یا پاره پاره شود تمام آب آن چاه کشیده شود و اگر نه پس اگر جانور کلان است مثل گربه یا کلان تر از آن نیز تمام آب چاه کشیده شود و همچنین اگر سه جانور متوسط باشند مثل کبوتر و اگر جانور خرد است مثل موش و عصفور از مردن آن بست و لو کشیده شود تازی و از مثل کبوتر چهل و لو کشیده شود تا شصت و سه عصفور حکم یک کبوتر دارد و الله اعلم

فصل - در تیمم - اگر مصلی بر آب قادر نباشد به سبب

دوری آب یک کرده و کرده چهار هزار قدم یا به سبب خوف حدث بیماری یا درنگ در شفا یا زیادتِ مرض یا خوف دشمن یا درنده

یا خوف تشنگی یا میسر نه شدن دلویا رسن او را جائز است که عوض وضو غسل تیمم کند بر جنس زمین خاک باشد یا ریگ یا چونه یا گچ یا سنگ سرخ یا سیاه یا مرمَر بشرطیکه پاک باشد -

مسئله ما قبل نیت تیمم کند و بر دست بر زمین زده یک بار بر تمام رو بمالد و باز بر زمین زده بر هر دو دست با آرنج بمالد این سه چیز در تیمم فرض است اگر مقدار ناخن هم از دست یارو بماند که دست آنجا نه رسیده باشد تیمم روا نباشد پس انگشتی را حرکت باید داد و خلل در انگشتان باید نکرد -

مسئله تیمم پیش از وقت نماز جائز است و از یک تیمم چند نماز فرض و نفل خواندن جائز است -

مسئله اگر بر آب قادر شود تیمم باطل گردد و اگر در عین نماز بر آب قادر شود نماز که به تیمم شروع کرده باطل گردد -

مسئله اگر بدن مصلی یا پارچه او نجس باشد و بر استعمال آب قادر نباشد او را نماز بانجاست جائز است اگر بر پارچه پاک بقدر ستر عورت قادر نباشد -

کتاب الصلوة

فصل - نماز از در آمدن وقت در حالت اسلام و عقل و بلوغ و پاکی از حیض و نفاس فرض می شود.

مسئله - اگر وقت بقدر تحریمه باقی باشد که کافر مسلمان شد یا طفل بالغ گشت یا مجنون عاقل شد نماز بر او فرض شد و بعد از انقطاع حیض و نفاس بقدر غسل و تحریمه اگر وقت نماز باقی باشد نماز فرض شود.

فصل - وقت نماز فجر از طلوع صبح صادق است تا طلوع کناره آفتاب و وقت ظهر بعد زوال است تا که سایه هر چیز بمچند او شود سوائے سایه اصلی و آن یک نیم قدم در سال باشد و پس و پیش آن چهار ماه یک یک قدم بمفزیاید و بعد از آن در هر ماه دو دو قدم بمفزیاید تا که در ماه ماه ده نیم قدم باشد و تمام عبارت از هفتم حصه هر چیز است این قول امام ابی یوسف و محمد و جمهور علماء است و از امام اعظم هم روایتی است این چنین و روایت مفتی به از امام اعظم آن است که وقت ظهر

(۱) در وقت طلوع صبح صادق ارتفاع کناره فوق آفتاب از افق شرعی نوزده [۱۹] درجه است

(۲) بعد مقدار تمکین است از زوال حقیقی

باقی ماند تا که سایه هر چیز در چند آن شود و سوائے سایه اصلی و
 بعد گذشتن وقت ظهر بر هر دو قول وقت عصر است تا که آفتاب
 زرد و بے شعاع نه شود و بعد از آن وقت عصر مکروه است
 تا غروب آفتاب در آن وقت عصر همان روز با کراهت تحریمی جائز
 است و دیگر نماز فرض و نفل جائز نیست و بعد غروب آفتاب
 وقت مغرب است تا غروب شفق سرخ نرود اکثر علماء و نزد امام
 اعظم بر قولے تا شفق سفید^(۱) وقت مغرب باقی ماند لیکن بعد از باده
 ستارگان نماز مغرب مکروه باشد به کراهت تنزیهی و بعد گذشتن
 وقت مغرب بر هر دو قول وقت عشاء است تا نصف شب نرود
 جمهور و نزد امام اعظم تا صبح به کراهت تحریمی و وقت وتر بعد از آن
 عشاء است تا طلوع صبح و تاخیر ظهر در گریا و تاخیر عشاء تا ثلث شب
 و در روشنی روز خواندن صبح به حدیکه بقرات مسنون نماز ادا کند
 و اگر فساد ظاهر شود باز بقرات مسنون ادا کند مستحب است و در
 دیگر نمازها نیز و فقیر تعجیل اولی است -

(۱) در وقت غروب شفق سرخ ارتفاع کناره آفتاب از افق شرعی هفده درجه است و در
 وقت غروب شفق سفید نوزده درجه

مگر برائے انتظارِ جماعت و در وقت طلوع آفتاب و میانہ روز^[۱] و وقت غروب سوائے عصر آن روز دیگر بیچ نماز جائز نیست و نہ سجدہ تلاوت و نماز جنازہ و در وقت فجر سوائے سنت فجر و بعد عصر پیش از زروی آفتاب و پیش از مغرب نفل مکروہ است و قضا جائز است۔

فصل۔ اذان و اقامت برائے ادا و قضا مسنون است و صفت آن معروف است و مسافر را ترک اذان مکروہ است و ہر کہ در خانہ نماز گذارد اذان مصر او را کافی است۔ [۲]

فصل در شروط نماز طہارت بدن مصلی است از نجاست حقیقی و کمی چنانچہ بالا گذشت و طہارت مکان و استقبال قبلہ و ستر عورت مرد را از زنا و تازیانہ و بچہن کینہ را بازیاد شکم و پشت زن حرہ را تمام بدن مگر رو و ہر دو کف دست و ہر دو قدم۔

مسئلہ۔ ہر عضو از اعضائے عورت مرد یا زن اگر چارم حصۃ آن برہنہ شود نماز فاسد گردد و موہائے سر زن کہ فرو و پشتہ باشند عضوے است علیحدہ اگر چارم حصۃ آن برہنہ شود نماز فاسد گردد۔

(۱) میانہ روز شرعی زوال شرعی است کہ مقدار دو زمان تمکین است یکی قبل از زوال حقیقی دوم پس از آن (۲) اذان و اقامت با مکبر صوت صحیح نیست

مسئله در نوازل گفته که آواز زن هم عورت است اینها
گفته که برین تقدیر اگر زن بقرات بجه خواند نمازش فاسد شود -
مسئله هر کرا پارچه برائے ستر عورت نباشد نماز او بی‌مینه
جائز است -

مسئله اگر جانب قبله معلوم نه شود تحری کرده موافق تحری
نماز گزارد و بدون تحری نمازش جائز نیست -

مسئله هر که بسبب خوف دشمن یا عدم قدرت به سبب
مرض رو قبله نتواند آورد هر سو که ممکن باشد نماز گزارد - [۱]

مسئله نماز نفل در صحرا بر چهارپایه هر سو که چهارپایه رود
جائز است -

مسئله نیت شرط نماز است مطلق نیت برائے نفل و
سنت و تراویح جائز است و برائے فرض و وتر تعیین نیت متصل
تحریمه و دانستن آنکه نماز ظهر میخوانم یا عصر شرط است و نیت قتها
بر مقتدی لازم است و نیت عدد رکعات شرط نیست -

فصل - در ارکان نماز از نماز نفل نماز که داخل نماز اند
یکه تحریمه است که شرط است برائے تحریمه آنچه در سایر ارکان

شرط است از طهارت و ستر عورت و استقبال قبله و وقت
 نماز و نیت و دو رکعت و قعدة اخیره در فجر و چهار رکعت و
 قعدة اخیره در ظهر و عشاء و سه رکعت و قعدة اخیره در مغرب
 و ترو و دو رکعت و قعدة اخیره در نفل و خروج از نماز به فعل مصلی
 هم فرض است نزد امام اعظم^ع و فرض در هر رکعت قیام و رکوع
 و سجود است باتفاق علماء و قرأت نزد شافعی^ع و احمد^ع در هر رکعت
 از رکعات فرض و نفل فرض است و نزد امام اعظم^ع قرأت در دو
 رکعت از رکعات فرائض خمسہ فرض است و در هر سه رکعت تکرار
 و در هر رکعت نفل و قومه و جلسہ و قرار گرفتن در ارکان فرض است
 نزد ابی یوسف^ع و نزد اکثر علماء فرض نیست و فرض در قرأت نزد
 امام اعظم^ع یک آیه است و نزد ابی یوسف^ع و محمد^ع سه آیه خمر
 برابر سورة کوثر یا یک آیه دراز به قدر سه آیه و نزد شافعی^ع و احمد^ع
 فاتحه خواندن فرض است و بسم اللہ یک آیه است از فاتحه نزد
 آنها و در سجود نهادن پیشانی و بینی فرض است و عند الضرورت
 اکتفا به یکے از آن جائز است و نزد شافعی^ع و احمد^ع در سجود نهادن
 پیشانی و بینی و هر دو کف دست و هر دو زانو و انگشتان هر دو پا

فرض است و ترتیب در ارکان نماز فرض است مگر در سجود دوم
 پس اگر در رکعتی یک سجده کرد و سجده دوم فراموش کرد نماز قاصد
 نه شود در رکعت دوم سجده قضا کند و سجده سهو لازم گردد -
 ابن همام از کافی حاکم آورده که اگر شخصی نماز شروع کرد و قرات
 و رکوع بجا آورد و سجود نه کرد این همه یک رکعت شد و همچنین
 اگر اول رکوع کرد پستتر قیام و قرات و رکوع کرد و سجده نه کرد
 پستتر قیام و قرات و سجده کرد و رکوع نه کرد این همه یک رکعت
 شد و همچنین اگر رکوع کرد در اولی و سجده نه کرد و رکوع کرد در
 ثانیه و سجده نه کرد و سجده کرد در ثالثه و رکوع نه کرد این همه یک
 رکعت شد و قعدة اولی و خواندن تشهد و قعدة اخیره فرض است
 نزد احمد نه نزد غیر او مگر آنکه نزد امام اعظم واجب است و در
 خواندن در قعدة اخیره بعد تشهد فرض است نزد شافعی و احمد و
 سلام گفتن هم فرض است و کن است نزد ائمه ثلاثه نه نزد امام
 اعظم که نزد او واجب است و تکبیرات خفض و رفع و در رکوع
 سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ یکبار گفتن و در سجود سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى
 یکبار گفتن و وقت قومه سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ گفتن و بین السجده

رَبِّ اغْفِرْ لِي گفتن نزد احمد فرض است نه نزد غیر او لیکن اگر سهواً ترک کند نزد احمد نماز باطل نه شود و قرأت بر مقتدی فرض است نزد شافعی و نزد غیر او فرض نیست بلکه نزد امام اعظم مقتدی راقرات حرام است۔

فصل در واجبات نماز۔ واجبات نماز نزد امام اعظم پانزده چیز است یکے قرأت فاتحه دوم ضمیمه سوره یا یک آیه طویل و یاسه آیت قصیر در هر رکعت نفل و ترو و دو رکعت فرض سوم تعین اولین برائے قرأت چهارم رعایت ترتیب در سجود و نهم قرار گرفتن در ارکان ششم قومه ہفتم جلسہ میان ہر دو سجده در قنای قاضی خان گفته کہ اگر مصلی از رکوع بسجده رفت و قومه نکرد نماز نزد ابی حنیفہ و محمد جائز باشد و بروئے سجده سهو واجب است ہشتم قعدہ اولی نہم تشہد خواندن در آن دہم پئے بہ پئے ارکان گزاردن پس اگر رکوع نکرد کہ دیاسہ سجده کرد یا بعد تشہد اولی در و خواند و در قیام بر رکعت ثالثہ دیر شدہ سجده سهو لازم آید یا ز دہم تشہد خواندن در قعدہ اخیرہ دواز دہم قرأت بچہ خواندن امام را در دو رکعت فجر و مغرب و عشاء و جمعہ و عیدین و خفیہ خواندن در ظہر و

عصر و نوافل روز و سیزدهم خروج از نماز به لفظ سلام چهاردهم قنوت و تر
پانزدهم تکبیرات عیدین نزد امام اعظم فرض از واجب جداست
از ترک فرض نماز باطل شود و از ترک واجب به سهو سجده سهو واجب
شود پس اگر سجده سهو کرد نماز درست شد و اگر سجده سهو نه کرد
یا واجب عمد ترک کرد واجب است که نماز را اعاده کند دیگر آنکه
در فرض و واجب فرق نمی کنند مگر آنکه سجده سهو از ترک بعضی واجبات
و بعضی سنن گویند

مسئله - سجده سهو آنست که بعد سلام دو سجده کند و نشهد
و درود دعا خواند و سلام دهد و اگر پیش از سلام سجده سهو کند هم
روا باشد و اگر در یک نماز چند واجب به سهو ترک کند یکبار سجده
سهو کند و بس و مسبوق سجده سهو کند به متابعت امام و اگر در نماز
علیه خود سهو کرد باز سجده سهو کند -

مسئله - جماعت در نماز هائے پنجگانه فرض است نزد احمد
لیکن نماز منفرد هم صحیح است و نزد شافعی جماعت فرض کفایه
است و نزد ابی حنیفه و مالک جماعت سنت مؤکده است
قریب واجب در احتمال فوت جماعت سنت فجر را که مؤکدترین

سنتهاست ترک کند و اگر مردم شهرے ترک جماعت را عادت کنند به آنها قتال باید کرد۔

مسئله۔ جماعت زنان تنها نزد ابی حنیفہ مکروه است و نزد دیگر ائمہ جائز است۔

مسئله۔ اولیٰ برائے امامت قاری تراست کہ از احکام نماز واقف باشد پستر عالم ترک قرآن مایجوز نہ بہ الصلوٰۃ خواند و نزد اکثر علماء بر عکس آن و امامت فاسق جائز است با کراہت و افتد اگر مرد قاری بالغ بہ کودک وزن واتی واقف نہ متفرض متبذل جائز نیست و اگر اتمی قاری واتی را امامت کند نماز ہر سہ باطل شود و نماز پس محدث جائز نیست و از فساد نماز امام نماز مقتدی فاسد شود و نماز قائم خلف قاعد و نماز متوضی خلف متیمم جائز است و نماز رکوع و سجود کنندہ خلف اشارہ کنندہ جائز نیست۔

مسئله۔ اگر یک مقتدی باشد برابر امام بر دست راست بایستد و دو مقتدی و زیادہ خلف امام بایستند و تنها خلف صنف اگر کسی نماز گزارد نمازش مکروه باشد و نزد امام احمد نمازش جائز نباشد اگر مقتدی از امام مقدم شود نمازش باطل شود و ابن ماجہ از انس

روایت کرده که رسول فرمود علیه السلام که نماز مرد در خانه خود ثواب
 یک نماز دارد و نماز او در مسجد قبیلۀ ثواب بست و پنج نماز و نماز او
 در مسجد جمعه ثواب پانصد نماز و نماز او در مسجد اقصیٰ ثواب هزار نماز
 نماز او در مسجدین یعنی مسجد مدینه ثواب پنجاه هزار نماز و نماز او در مسجد حرام
 ثواب صد هزار نماز -

فصل طریقی خواندن نماز بر وجه سنت آنست که اذان
 گفته شود و اقامت و نزدیکی علی الصلوة امام برخیزد و نزد قاضی
 تکبیر گوید و نیت کند و هر دو دست تا نمره گوش بردارد و مقتدی
 بعد تکبیر امام تکبیر گوید و دست راست بر دست چپ زیر ناف ببرد
 نزد ابی حنیفه وزن هر دو دست تا دوش بردارد و بالا سینه
 دست بر دست ببرد پسترا امام و منفرد و مقتدی سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ
 خَفِیْهِ نَحْوَانَا پسترا امام و منفرد اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ
 وَبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ خَفِیْهِ نَحْوَانَا و مسبوق در قضا
 اَسْبَقُ اَعُوْذُ وَ بِسْمِ اللّٰهِ خوانده مقتدی پسترا امام و منفرد فاتحه
 بخواند پسترا امام و مقتدی و منفرد آمین آهسته گویند پسترا امام و منفرد
 سوره ضحیم کنند و سنت آنست که در حالت اقامت و اطمینان

در فجر و ظهر طویل مفصل خواند از سوره حجرات تا سوره بروج و در عصر
 و عشاء اوساط مفصل از بروج تا لم یکن و در مغرب قصار از لم یکن
 تا آخر قرآن لیکن این چنین لازم گرفتن مسنون نیست گاهی پیغمبر صلی
 الله علیه و سلم در فجر مَعُوذَتین خوانده و گاهی در مغرب سوره طوره
 و سوره نجم و المرسلات خوانده و اگر مقتدیان فارغ و راغب در
 طول قیام باشند روا باشد که قرأت طویل خواند ابو بکر صدیق رضی الله عنه در نماز
 فجر در یک رکعت سوره بقره خوانده و پیغمبر صلی الله علیه و سلم در دو
 رکعت مغرب سوره اعراف خوانده و عثمان رضی الله عنه در نماز فجر اکثر سوره یوسف
 میخواند لیکن رعایت حال مقتدیان ضرور است معاذ بن جبل رضی الله عنه در
 نماز عشاء سوره بقره خواند یک مقتدی به پیغمبر علیه السلام شکایت
 کرد پیغمبر علیه السلام فرمود ای معاذ مگر تو در فتنه و بلا و معصیت می
 اندازی مثل سُبْحِ اسْمِ وِ الشَّمْسِ و مانند آن میخوانی غرض که رعایت حال
 مقتدیان اهم است و در نماز صبح روز جمعه پیغمبر علیه السلام سوره آل
 سجده و سوره دهر خوانده و مقتدی ساکت باشد و متوجه بقرات
 امام و در نوافل بر آیت ترغیب و ترهیب دعا و استغفار و تعوذ
 و وزخ و درخواست بهشت مسنون است چو از قرأت فارغ شود

تکبیر گویان بر کوع رود و وقت رکن بر کوع و سر برداشتن
 از ان رفع یدین نزد امام اعظم سنت نیست لیکن اکثر فقها روایت
 اثبات آن می کنند و در رکوع هر دو زانو را بهر دو دست محکم
 بگیرد و انگشتان را کشاده دارد و سر و پشت را با سرین برابر
 کند و هر قدر که در قیام درنگ کرده باشد مناسب آن در
 رکوع درنگ کند و **سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ** می گفته باشد و رعا
 و ترکند و ادنی مسنون سه بار است و مقتدی بعد امام بر کوع
 و سجود رود و تقدیم مقتدی از امام در ارکان حرام است پستر امام
 سر بردارد و مقتدی بعد از ان و وقت سر برداشتن نزد امام اعظم
 امام **سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ** گوید و مقتدی **رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ** و منفرد
 هر دو و نزد صاحبین امام هم جمع کند میان هر دو پس تر تکبیر گویان
 به سجود رود و اقل هر دو زانو پس تر هر دو دست بنهد پستر
 بینی و پیشانی میان هر دو دست و انگشتان دست ضم کرده
 بسوئے قبله دارد و بازو را از پهلوی شکم را از ران و ساق و ذراع
 را از زمین دُور دارد و زن پست سجده کند و این همه را با هم پیوسته
 دارد و مناسب قیام رکوع و سجده کند و **سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى**

به رعایت طاق می خوانده باشد و ادنی آنست که سه بار بخواند یا ^{بستنی}
 و اطمینان پسترتکبیر گویان سر بر دارد و بنشینند باطمینان و بخواند اللَّهُمَّ
 اخْفِزْنِي وَارْحَمْنِي وَاهْدِنِي دَارَ رُقْيَى دَارِ فَعْنَى وَاجْزُنِي پسترتکبیر
 گویان بر خیزد اول رُوس هر دو دست پسترتکبیر را نوها بر داشته
 استاده شود و رکعت ثانیه مثل اولی خواند بدوین ثنا و تعوذ و چوں
 رکعت دوم تمام کند پائے چپ را بگستراند و بر آن بنشینند و پائے
 راست را استاده دارد و انگشتان هر دو پائے را متوجه قبله دارد
 و هر دو دست را بر هر دو ران دارد و انگشت خنصر و بنصر از دست
 راست عقد کند و وسطی و ابهام را حلقه کند و انگشت شهادت را ^{راست}
 کشاده دارد و تشهد بخواند و وقت شهادت اشارت کند این شای
 از ائمه اربعه مروی است لیکن مشهورند بپا امام عظم آن است که
 اشارت نه کند و انگشتان هر دو دست متوجه قبله دارد و در قعدۀ
 اولی بر تشهد زیاده نه کند بعد از آن تکبیر گویان بسوئے رکعت سوم بخیزد
 و رفع یدین درین وقت نزد اکثر علمای سنت است نه نزد ابی حنیفه
 و شافعی و در رکعت ثالث و رابع فقط سورۀ فاتحه با سمله آهسته
 بخواند چوں از رکعات فارغ شود و قعدۀ اخیره کند مثل اولی و بعد تشهد

در آن درود خواند اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ إِلَى آخِرِهِ اللَّهُمَّ بَارِكْ
عَلَى مُحَمَّدٍ إِلَى آخِرِهِ بِسِتْرٍ وَعَاجِزٍ بِمِثَالِهِ الْفَاطِمِ قُرْآنَ وَادِعِيهِ مَا تَوْهَرُ
أَوَّلِيَّ اسْتِخْصَاصِ إِيْسٍ دَعَا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ
جَهَنَّمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ
وَالدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ اللَّهُمَّ إِنِّي
أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ - وزن در هر دو جلسه بر سرین چپ
بنشینند و هر دو پا از جانب راست بیرون آرد و سلام گوید هر دو
جانب و منفرد نیت کند ملائکه را و امام مقتدیان آن طرف و ملائکه
را و باید که نماز بحضور و خشوع گزارد و نظر بسجده گاه دارد و بعد
سلام آیت الکرسی یکبار و سُجَّانَ اللَّهِ سی و سه بار و الْحَمْدُ لِلَّهِ سی و سه بار
وَاللَّهُ أَكْبَرُ سی و سه بار و کلمه توحید یک بار خواند -

فصل - اگر در نماز حدث لاحق شود وضو کند و بر همان

نماز بنشیند و اگر منفرد باشد او را از سر نو نماز خواندن افضل است ^[۱] و
اگر امام باشد خلیفه گیرد و وضو کند و داخل مقتدیان شود و مقتدی
وضو کرده باز آید به مکانی که از آن جا رفته بود و درین عرصه آنچه امام
خوانده است اول آن را بدون قرأت ادا کند و با امام شریک شود

(۱) در مذهب مالک بقول ثانی اگر مریضی و شیخ فانی را حدث لاحق شود صاحب
عذر شود وضوء و نمازش فاسد نشود شیخ و خسته را در حال مشقت تقلید مذهب مالک
مناسب است (الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن الجزیری)

و اگر امام از نماز فارغ شده است مقتدی مختار است اگر خواهد به مکان
 اول باز آید و اگر خواهد جائیکه وضو کرده همان جا نماز تمام کند و اگر
 عمدًا حدث کند نماز فاسد شود و اگر در نماز مجنون شد یا اختلام کرد یا
 قهقهه کرد یا نجاست مانع نماز بر او افتاد یا زخمی بوی رسید
 یا بگمان حدث از مسجد برآمد یا خارج مسجد از حد صفوف برآمد
 پستتر ظاهر شد که حدث نه شده بود نماز فاسد شود و بنا جائز نه باشد
 و اگر از مسجد یا صفوف خارج نه شده بنا کند و اگر بعد تشهّد حدث
 لاحق شد وضو کند و سلام دهد و اگر به قصد بعد تشهّد حدث کرد نزد
 امام اعظم نمازش تمام شد و اگر درین حالت تیمم کننده بر آب قادر
 شد یا اُمّی سورتی آموخت یا برهنه برپا رچه قادر شد یا اشاره
 کنند بر رکوع و سجود قادر شد یا مدت مسح موزه تمام شد یا موزه
 بعمل قلیل از پاشید یا صاحب ترتیب را نماز فائمه یاد آمد یا قاری
 اُمّی را خلیفه گرفت یا آفتاب در نماز فجر طلوع کرد یا وقت ظهر درین
 حالت از نماز جمعه برآمد یا صاحب عذر مثل سلسل بول و مانند آن را
 عذر دور شد یا جبیره زخم از پشه شدن زخم بر خیت درین صورتها
 بجهت فرض بودن خروج بفعل مصیّتی نماز نزد امام اعظم باطل شد و

نزد صابین باطل نه شد -

مسئله - اگر امام را حدّث شد و مسبوق را خلیفه گرفت مسبوق
 نماز امام را تمام کند یا پسر خلیفه کند و اگر رک را تا سلام دهد با قوم و آن
 مسبوق استاده شود و نماز خود تمام کند

مسئله - اگر در رکوع یا سجود حدّث لاحق شود چون بنا کند
 آن رکوع و سجود را عاده کند و اگر در رکوع و سجود یاد آمد که
 یک سجده از رکعت اولی فوت شده بود یا سجده تلاوت فوت
 شده بود آن سجده را قضا کند و عاده این سجده مستحب است واجب
 نیست و اگر امام را حدّث شد و مقتدی یک مرد است بهما مرد
 بلا تعیین خلیفه می شود و اگر مقتدی یک زن یا یک طفل است نماز
 هر دو فاسد شود و در روایتی نماز امام فاسد نه شود و اگر زن و طفل
 را خلیفه نه کرده باشد -

مسئله - اگر امام از قرأت بند شود و را خلیفه گرفتن جائز
 است اگر بایک جز به الصلوة نخوانده باشد -

مسئله - اگر شخصی امام را در نماز دریا بدهر جا که امام را دریا
 در همان رکن داخل شود و اگر رکوع یافت رکعت یافت و الا رکعت

نیافت پس هرگاه امام نماز خود تمام کند مسبوق بعا فرغ امام آنچه فوت شده آن نماز خود بخواند و نماز مسبوق در حق قرأت حکم اول نماز دارد و در حق قعود حکم آخر نماز دارد.

مسئله اگر مصلی بعد دو رکعت به فراموشی برائے رکعت ثالث برخاست و قعدة اولی نه کرد پس تا که قریب قعود است بنشیند و سجده سهو واجب نه شود و اگر نزدیک قیام است استاده شود و از باز نشستن او نماز فاسد شود و سجده سهو کند و اگر بعد چهار رکعت برخاست تا که رکعت پنجم را سجود نه کرده است بنشیند و قعدة اخیره کرده سلام دهد و سجده سهو کند و اگر رکعت پنجم را سجده کرد و فرض او باطل شد اگر خواهد رکعت ششم کرده سلام دهد و سجده سهو کند و اگر خواهد رکعت ششم کند همان جا قعدة اخیره کند و سلام دهد درین صورت چهار رکعت نفل شد و یک رکعت باطل شد.

فصل اگر نماز را وقت فوت شود قضا کند با اذان و اقامت مانند ادای پس اگر جماعت خواند چهار در نماز جهری بقرات واجب است و اگر تنها خواند ستر اقرأت بخواند.

مسئله ترتیب در نوات و قیبه فرض است و همچنین در

فرض و وتر که واجب است هم فرض است نزد امام عظم پس اگر با وجودی که فائتہ یاد باشند و قتیبه بخواند نماز و قتیبه فاسد شود پس اگر قضا کرد فائتہ را پیش از ادا کردن و قتیبه ثانیه نماز و قتیبه اولی باطل شد فرض نیست او و اگر پیش از قضا کردن آن فائتہ پنج و قتیبه ادا کرد آن و قتیات فاسد شد به فساد موقوف اگر بعد از آن و قتیبه ششم پیش از ادا کردن فائتہ ادا کرد آن و قتیات صحیح شدند نزد امام عظم نه نزد صاحبین؟

مسئله - اگر عشاء بفراموشی بے وضو خواند و سنت و وتر با وضو خواند همراه عشاء سنت باز خواند و عاده و ترنه کند نزد امام عظم و نزد صاحبین؟ و تر را هم عاده کند -

مسئله - ترتیب به سه چیز ساقط شود یکی به سبب تنگی وقت و قتیبه دوم بفراموشی سوم و قتیبه در ذمه او شش فائتہ شود و نوباشد یا کهنه پسته هرگاه فوائت ادا کند باز ترتیب عود نماید و اگر شش نماز یا زیاده فوت شود چند نماز قضا کرد تا کم از شش در ذمه او باقی ماند نزد بعضی ترتیب عود کند و فتویٰ بر آن است که ترتیب عود نه کند تا که تمام ادا نه شود -

فصل - در مفسدات و مکروهات کلام اگر چه سهواً باشد یا در خواب مفسد نماز است همچنین دعا یا چیزی که طلب آن از آدمیان ممکن باشد و ناله کردن و آوۀ گفتن و گریستن با وازا زردرد یا مصیبت نه از ذکر بهشت و دوزخ و تنمُّج بے عذر کردن و عاظم را یَزُحْمُكَ اللهُ گفتن و جواب دادن خبر خوش به اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ و خبر بد یا ستر جاع و خبر تعجب به سُبْحَانَ اللهِ یا لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ نماز را فاسد کند و اگر بر غیر امام خود فتح کند نماز فاسد شود و از فتح بر امام خود نماز فاسد نه شود و سلام عمداً و رقی سلام نماز را فاسد کند نه سلام سهواً و خواندن از مصحف و خوردن و آشامیدن و عمل کثیر نماز را فاسد کند و عمل کثیر آنست که در آن محتاج شود به رد دست و نزود بعضی آنچه بیننده عاقل او را داند که در نماز نیست و بعضی گفته آنچه که مصلی آن را کثیر داند اگر بر نجاست سجده کرد نماز فاسد شود و اگر در نماز بود و نماز دیگری شروع کرد به تکبیر نماز اول باطل شد و اگر در همان نماز باز شروع کرد به تکبیر نماز اول باطل نه شود و اگر طعامیکه در دندان بود از زبان بر آورده خورد اگر کم از نخود است نماز فاسد نه شود و اگر مقدار نخود است فاسد شود و

اگر در مکتوب نظر کرد و معنیش فهمید نماز فاسد نه شود و اگر بر زمین یا
 دکان نماز میخواند و از پیش او کسی گزشت نماز فاسد نه شود اگر چه
 گزرنده زن باشد یا سنگ یا خر لیکن اگر عاقله گذشته گزرنده عاصی
 شود مگر وقتی که دکان بلند باشد به قسمی که سراسر او مقابل پائے مصلی نه شود
 و سنت آن است که پیش خود مصلی در صحرا و بر سر راه مستتره قائم کند
 بطول یک ذراع و پیری یک انگشت و قریب خود مقابل ابرئے
 راست یا چپ کند و نهادن مستتره و خط کشیدن فائده ندارد و مستتره امام
 قوم را کفایت می کند و گزرنده را اگر مستتره نه باشد مصلی از گزشتن دفع
 کند بشارت یا تسبیح نه بهر دو -

مسئله - اگر نماز کند بر پارچه دوته که استر آن نجس باشد اگر آن
 دوته مضرب نباشد نماز صحیح باشد و اگر مضرب باشد صحیح نباشد
 و اگر بر پارچه گسترانیده نماز کند که یک طرف ازان نجس باشد نماز روا
 باشد از حرکت دادن طرف دیگر طرف متحرک شود یا نه شود و اگر پارچه
 دراز باشد یک طرفه ازان پوشیده نماز گزارد و طرف دیگر نجس بر زمین
 باشد اگر از تحریک مصلی طرف پارچه که نجس است متحرک شود نماز روا
 نباشد و اگر متحرک نه شود روا باشد -

مسسله مکروه است عبت کردن در نماز به پارچه یا بدن
 اگر عمل قلیل باشد و اگر عمل کثیر است مفسد است و سنگریزه از موضع
 سجود یک سو کردن مگر در صورتیکه سجود ممکن نباشد یکبار یا دو بار
 سنگریزه دفع کند و مکروه است انگشتان را مالیده و کشیده
 به آواز آوردن و دست بر تنی گاه نهادن و بسوئے راست یا چپ
 رو آوردن اگر سینه از سوئے قبله برنگردد و اگر برگردد نماز فاسد شود
 و مکروه است اقعاع یعنی بر سرین و پا زانو برداشته و دست بر زمین
 نهاده مثل سگ نشستن و هر دو ذراع را در سجده بر زمین فرش کردن
 و جواب سلام بدست کردن و چهار زانو بے عذر در فرض نشستن
 و پارچه را برائے احتیاط خاک آلودگی چیدن و سدلی ثوب یعنی پارچه
 را بر سر و دوش انداخته اطراف آن را جمع نه کند فرو گذارد و فاژه
 کردن باید که فاژه را دفع کند و سرفه را تا مقدور دفع کند و تمطی یعنی
 بدن را برائے دفع ماندگی کشیدن و چشم پوشیده داشتن بلکه نظر در
 سجده گاه دارد و مکروه است که موئے سر را بالائے سر پیچیده
 گره داده نماز کردن بلکه سنت آنست که اگر موئے سر داشته باشد
 موئے سر و هشته باشد تا موئے هم سجده کنند و هم مکروه است

نماز برهنه سر گزاردن مگر بنا بر تذلل و انکسار و شمار کردن آیات و
 تسبیحات بدست و نزد صاحبین مکروه نیست و مکروه است که
 امام تنها در طاق مسجد باشد و مردم بیرون یا امام بر بلندای باشد
 و مردم همه زیر و مکروه است استاد پس صفت تنها در صورتیکه
 در صف فرجه باشد و اگر فرجه نباشد یکس را از صف کشیده
 با خود صف کند و مکروه است پوشیدن پارچه که در آن تصویر آدمی
 یا جانور باشد یا آنکه تصویر بالائے سر باشد یا مقابله رویا بدست
 راست یا چپ باشد اگر زیر قدم یا پس پشت باشد مضائقه ندارد
 و تصویر درخت و مانند آن مضائقه ندارد و همچنین تصویر سر بریده و
 قتل مار و کژدم در نماز مکروه نیست و نه آنکه امام در مسجد باشد و سجده
 در طاق مسجد کند و نیز مکروه نیست نماز خواندن به طرف پشت مردیکه
 سخن می کند و بسوئے مصحف یا شمشیر آویزان یا به سوئے شمع یا چراغ
فصل - مریض اگر قدرت بر قیام نداشته باشد یا خوف
 زیادت مرض بود نماز نشسته گزارد و رکوع و سجود بجا آورد و اگر
 قدرت بر رکوع و سجود نداشته باشد و قدرت بر قیام داشته باشد نزد
 امام عظیم مفتی به آنست که نشسته نماز گزاردن او را بهتر است از

استاده گزاردن پس شسته نماز گزارد و اشارة رکوع و سجود بکند اشارة
 سجود بپست تر کند از رکوع و اگر استاده نماز گزارد و اشارة کند هم جائز
 است و نزد فقیر با وجود قدرت بر قیام قیام را ترک نه کند و اگر
 قدرت بر قیام و رکوع و سجود نداشته باشد شسته نماز گزارد و اشارة
 کند و اگر قدرت شستن هم نداشته باشد بر قفان نماز گزارد و هر دو پائے
 سوئے قبله کند یا بر پهلوی گزارد و رو به سوئے قبله کند و اشارة کند
 بسر و اگر اشارة بسر برائے رکوع و سجود مقدور نباشد نماز را موقوف
 دارد تا که قدرت اشارة حاصل شود و اگر درین عرصه میر و عاصی نباشد
 و اگر در میانه نماز بپا شد حسب مقدور خود نماز تمام کند

مسئله - اگر مرض نماز شسته می کرد بار رکوع و سجود در میانه
 نماز قادر شد بر قیام استاده شده همان نماز را تمام کند و نزد امام محکم
 نماز را از سر گیرد و اگر مرض نماز با اشارة می کرد و در میانه نماز بر رکوع
 و سجود قادر شد با تفاق نماز از سر گیرد.

مسئله - هر که بے هوش شد یا دیوانه گشت یک شبانه روز
 قضا کند و اگر زیاده از شبانه روز یک ساعت هم گزشت قضا واجب
 نه شود و نزد محمد تا که نماز ششم را وقت در نیامده باشد قضا واجب شود

فصل شخصی که از خانه خود برآید و از عمارات شهر خارج شود به نیت سفر سه مرحله هر مرحله شانزده کرده هر گروه چهار هزار و نیم آن شخص فرض چهار گانه را دو گانه گذارد و اگر چهار رکعت کرد پس اگر بر دو رکعت قعه کرده نماز ادا شود دو رکعت فرض و دو رکعت نفل شود و بسبب آمیزش نفل با فرض بزه کار باشد و اگر سهواً این چنین کرد بسبب تاخیر سلام سجده سهو کند و اگر بر دو رکعت نه نشسته است فرض او تباه شد و هر چهار رکعت نفل شد و سجده سهو کند.

مسئله حکم سفر باقی است تا وقتی که داخل وطن اصلی خود شود
 یا نیت اقامت پانزده روز یا زیاده از آن کند در شهر یا در ده
 و نیت اقامت در صحرا معتبر نیست و کسانی که همیشه در صحرائی مانند
 و جاعه اقامت نمی کنند مگر چند روز آنها همیشه نماز اقامت می خوانند
 باشند مگر وقتی که قصد کنند دفعه واحده سفر چهل و هشت کرده
 را و مسافر اگر اقتدای مقیم کند در وقت بروی چهار گانه لازم
 شود و بعد گذشتن وقت یعنی در قضا مسافر اقتدای مقیم صحیح نیست و
 مقیم اقتدای مسافر هم در وقت هم بعد وقت در قضا صحیح است اما مسافر دو گانه

(۱) نزد اکثر علمای حنفیه هر مرحله هژده فرسخ است و فرسخ سه میل یعنی کروه و هر میل ۴۰۰۰ ذراع و ذراع شرعی ۴۸ سانتی متره و یک میل ۱۹۲۰ متره و ۳ مرحله ۱۰۴ کیلومتره

خوانده سلام دهد و تقدی مقیم بر خاسته چهار رکعت تمام کند -
 مسئله - وطن اصلی بطن اصلی باطل شود نه بسفر و نه بطن اقامت
 و وطن اقامت هم بطن اقامت باطل شود و هم بطن اصلی و هم بسفر -
 مسئله - فائتہ حضرت را در سفر چهار گانه گزارد و فائتہ سفر را
 در حضر دو گانه گزارد -

مسئله در سفر معصیت نزد ائمه ثلاثہ قصر روا نباشد و نزد امام
 اعظم رواست افطار روزه واجب است قصر نماز -

مسئله - در نیت اقامت و سفر تبوع معتبر است یعنی امیر
 و سید و شوهر نه نیت تابع یعنی لشکری و عبد و زوجه

فصل - در نماز جمعه برائے صحت ادائے جمعه و سقوط
 ظہر از مصلی جمعه شش چیز شرط است یکے مصر یعنی شهرے کہ در آن
 حاکم و قاضی باشند یا نواح مصر کہ برائے حوائج اہل مصر مہیا باشند
 پس در دیہات نزد امام اعظم جمعه جائز نیست و نزد شافعی و
 اکثر ائمہ در دیہات جمعه جائز است و در نواح مصر جائز نیست -
 دوم حضور بادشاہ یا نائب او و این نزد اکثر ائمہ شرط نیست سوم
 وقت ظہر - چهارم خطبہ -

مسئله - نزد ابی حنیفہؒ خطبہ مقدار یک تسبیح کفایت میکند
و نزد صاحبین فرض آنست که ذکر طویل باشد و خطبہ خواندن ^{مشتعل}
بر حمد و صلوة و تلاوت قرآن و وصیت مسلمانان را و استغفار
برائے نفس خود و برائے مسلمانان نزد اکثر ائمہ فرض است و نزد
امام اعظمؒ سنت است و ترک آن مکروه پنجم جماعت است و
آن نزد شافعیؒ و احمد چهل کس می باید و نزد ابی حنیفہؒ سه کس سوائے
امام و نزد ابی یوسف دو کس سوائے امام -

مسئله - اگر در میانہ نماز مردم جماعت بگریزند و عدد جماعت
نماند جمعه امام و باقی ماند با فاسد شود و ظهر از سر گیرند - ششم اذن عام
مسئله - نماز جمعه بر طفل و بنده و زن و مسافر و مریض واجب
نیست و همچنین بر نابینا نزد امام اعظمؒ اگر چه او را قائم میسر شود
و نزد ائمہ ثلاثہ اگر قائم میسر شود جمعه بر نابینا واجب باشد و الا
نه و بر بنده نزد احمد جمعه واجب است -

مسئله - اگر بنده یا مریض یا مسافر نماز جمعه در مصر بگذرانند
جمعه او نشود و ظهر ساقط گردد -

مسئله - کسی که خارج مصری باشد اگر اذان جمعی شنود و برود

حضور جمعه لازم است

مسئله - بنده و مریض و مسافر اگر در جمعه امام گیرند روا باشد
مسئله - اگر جماعت مسافران در عصر نماز جمعه گزارند و در
آنها مقیم کسی نباشد نزد امام اعظم جمعه صحیح باشد و نزد امام شافعی
واجب تا که چهل کس حرم مقیم صحیح نباشد جمعه روا نباشد -

مسئله - غیر معذور اگر پیش از جمعه ظهر گزارد ظهر او باطل شود با
کراهت تحریم بیشتر اگر برای جمعه سعی کرد و امام از جمعه هنوز فارغ
نشد بود ظهر باطل شد پس اگر جمعه را یافت بهتر و الا ظهر باز گزارد
و نزد صاحبین اگر جمعه را در دنیا بد ظهر باطل نه شود -

مسئله - معذور و مسجون را روز جمعه نماز ظهر جماعت گزاردن
مکروه است -

مسئله - هر که امام را در جمعه در تشهد یا در سجود سهو دریافت
و داخل نماز شد بعد سلام امام دو رکعت جمعه تمام کند و نزد محمد اگر از
رکعت ثانیه رکوع نیافته است چهار رکعت ظهر بر همان تحریم تمام کند -
مسئله - چون جمعه را اذان اول گفته شود سعی واجب گردد
و بیع حرام شود و چون امام بر کبیده برای خطبه سخن گفتن و نماز گذاردن

ممنوع باشد تا که از خطبه فارغ شود و چوں امام بر منبر بنشیند اذان دوم
رو بروئے او گفته شود و مردم بسوئے او متوجه شوند و چوں خطبه تمام
کند اقامت گفته شود -

مسئله - در نماز جمعه سورۀ جمعه و منافقون خواندن مسنون
است و بر وایتے **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** اشک -

مسئله - در شهر چند جا جمعه جائز است و بر وایتے از امام ^{عظم}
سوائے یک جا جائز نیست و اگر چند جا جمعه گذارده شود اول صحیح
باشد نه بعد آن و مروی از ابو یوسف آن است که در میان شهر
اگر نه جاری باشد هر دو جانب آن دو جمعه خواندن جائز است -

مسئله - در نماز هائے واجبہ سوائے نماز پنجگانه دیگر نماز نزد
اکثر ائمه واجب نیست و نزد امام ^{عظم} و ترہم واجب است و
عید الفطر و عید الاضحی نیز واجب است و نزد غیر او این ہر سه نماز
سنت است -

مسئله - و ترہم رکعت است نزد امام ^{عظم} بیک سلام
در ہر سه رکعت فاتحہ و سورۀ خواندن و بعد قرات پیش از رکوع در رکعت
سوم قنوت خواند تمام سال و نزد شافعی قنوت در نصف اخیر رمضان

سنت است و قنوت نزد اکثر ائمه بعد رکوع در قومه مسنون است
 مسئله - قنوت در نماز فجر بدعت است و نزد شافعی سنت
 و مستحب آن است که در رکعت اولی از وتر سبج اُثم و در رکعت دوم
 قل یا ایها الکافرون و در رکعت سوم قل هو الله أحد خواند -

مسئله - نماز عید را شرط و وجوب و ادا مثل نماز جمعه است
 مگر آنکه خطبه در آن شرط نیست بلکه دو خطبه مثل جمعه بعد نماز عید مسنون
 است در آن خطبه مناسب آن روز احکام صدقه فطر یا احکام فحیه
 و تکبیرات تشریق بیان کند -

مسئله - روز عید الفطر سنت آنست که اول چیزی بخورد
 و صدقه فطر دهد و مسواک کند و غسل کند و آئین شایب پوشد و
 خوشبو استعمال نماید و تکبیر گوید و مصلی رود لیکن جهر به تکبیر نه کند
 و چون آفتاب بلند شود و چشم خیرگی نماید از آن وقت تا پیش از
 زوال وقت نماز عیدین است و چون نماز عید خواند بعد تحریمه در
 رکعت اولی سه تکبیر زوائد گوید و با هر تکبیر هر دو دست
 بردارد و بعد تکبیرات شناخواند و در رکعت دوم بعد قرات پیش
 از رکوع سه تکبیرات زوائد گوید و با هر تکبیر هر دو دست بردارد

پس تر تکبیر رکوع گوید این تکبیر رکوع در نماز عید واجب است
اگر فوت شود سجده سهو لازم گردد و نماز عید اگر کسی همراه
امام در نیابد آن را قضا نیست و اگر به عذر نماز عید الفطر
از امام و قوم فوت شود روز دوم ادا کنند نه بعد از آن و
عید الاضحی را تاخیر تا دوازدهم جایز است -

مسئله - عید الاضحی مثل عید الفطر است مگر آنکه مستحب
آنست که بعد نماز از اُضحیه خود بخورد و قبل نماز هم خوردن مکروه
نیست و اُضحیه پیش از نماز عید جایز نیست و تکبیر در راه مصلی
در عید الاضحی بجهری گفته باشد

مسئله - تکبیرات تشریق بعد هر نماز فرض جماعت گزارده
شود بر مقیم مبصر واجب است از صبح روز عرفه تا عصر روز عید
نزد امام اعظم و تا عصر تاریخ سین و دهم نزد صاحبین و فتویٰ بر آنست
و اگر زن یا مسافر اقتدار بمقیم کند بر آنها هم تکبیر واجب شود بگوید
یک بار یا و از بلند الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله و الله اکبر
الله اکبر و لله الحمد اگر امام ترک کند تا هم مقتدی ترک نکند
فصل - در نوافل: سنت قبل نماز فجر دو رکعت است

سورة کافرون و اخلاص در آن خواند و پیش از نماز ظهر و جمعه چهار
 رکعت است بیک سلام و بعد ظهر دو رکعت است و بعد جمع
 چهار رکعت است و نزد ابی یوسف شش رکعت و مستحب است
 که چهار رکعت بعد ظهر گزارد بدو سلام و پیش از نماز عصر دو رکعت
 یا چهار رکعت مستحب است و بعد نماز مغرب دو رکعت سنت
 است و بعد از آن شش رکعت دیگر مستحب است آن را صلوة
 الاوابین گویند و بر وایت بعد نماز مغرب بست رکعت آمده و پیش
 از عشاء چهار رکعت مستحب است و بعد عشاء دو رکعت سنت
 است و چهار رکعت دیگر مستحب است و بعد وتر دو رکعت نشسته
 خواندن مستحب است در رکعت اولی اِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ وَدَر
 رکعت ثانیة قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ خواند و نماز تهجد سنت مؤکده
 است پیغمبر صلی الله علیه و سلم گاهی ترک نه فرموده و اگر اُحْبَبْنَا
 فوت شده دوازده رکعت در روز قضا فرموده و نماز تهجد از چهار
 رکعت کمتر نیامده و از دوازده رکعت زیاده هم به ثبوت نه پیوسته
 پیغمبر صلی الله علیه و سلم نماز وتر بعد تهجدی خواند سنت همین است
 هرگز بر نفس خود اعتماد باشد و تر بعد تهجد آخر شب بخواند که این بهتر است

و اگر اعتماد نباشد پیش از خواب بخواند که احتیاط در آنست پیغمبر صلی
 اللہ علیہ وسلم گاہے پنجده و ترهفت رکعت خوانده و گاہے یازده
 و گاہے سیزده و گاہے پانزده و گاہے دو گانه دو گانه و
 گاہے چهار گانه چهار گانه و گاہے مجموع بیک سلام و گاہے
 هر دو گانه به وضوئے جدید و مسواک خوانده و بعد هر دو گانه بخواب
 رفته و باز بیدار شده و طول قیام در تهجد بسیار می فرمود تا بحدی که
 پائے مبارک درم کرده و منشق شده گاہے چهار رکعت گزارده
 در رکعت اولی سوره بقره و در ثانیه سوره آل عمران و در ثالثه سوره
 نسا و در رابعه سوره مائده خوانده و بقدرے قیام کرده همان
 قدر رکوع و همچنان قومه و همچنان سجود و همچنان جلسه ادا فرموده و
 گاہے در یک رکعت این چهار سوره جمع فرموده و حضرت عثمان
 رضی اللہ عنه در یک رکعت و تمام قرآن ختم کرده لیکن مستحب آنست
 که هر روز آن قدر بخواند که دوام بر آن توان کرد در ماه یک ختم
 کند یا دو ختم یا سه ختم و اکثر صحابه در هفت شب ختم می فرمودند شب
 اول سه سوره بقره و آل عمران و نسا و شب دوم پنج سوره باز هفت
 سوره باز نه باز یازده باز سیزده باز تا آخر قرآن و این ختم را نمی بشوق می نهاد

و ستر آن بر تیل خواند و مستحب آن است که نماز صبح بجماعت خوانده تا بلند شدن آفتاب در ذکر مشغول باشد آن زمان دو گانه نفل گزارد ثواب یک حج و یک عمره کامل دریا^۱ و اگر چهار رکعت اول روز بخواند حق تعالی می فرماید که تا آخر روز او را کفایت کنم و این را نماز اشراق گویند و چون آفتاب گرم شود پیش از زوال نماز ضحی هشت رکعت از پیغمبر صلی الله علیه و سلم مروی گشته و بعد از زوال پیش از ظهر چهار رکعت نفل مروی گشته و هرگاه وضو جدید کند تحیة الوضوء دو گانه سنت است و هرگاه در مسجد در آید و در رکعت تحیة المسجد سنت است و بعد عصر تا به مغرب در ذکر الهی مشغول ماندن سنت است -

مسئله - جماعت در نفل مکروه است مگر در رمضان سنت است که بابت رکعت بده سلام بگزارد با جماعت در هر رکعت ده آیت خواند تا در تمام رمضان ختم قرآن شود و از کسلی قوم ازین کم نه کند و اگر قوم را غلب باشد در تمام رمضان دو ختم یا سه ختم یا چهار ختم کند و بعد هر چهار رکعت بمقدار آن چهار رکعت جلسه کند و بذكر مشغول باشد و این را تراویح گویند و بعد تراویح

(۱) در وقت اشراق ارتفاع مرکز آفتاب از افق حقیقی پنج درجه است بعد زمان تمکین از اشراق وقت عید شود

نمازِ استخارہ - اگر کارے درپیش آید سنت است کہ

درود بر پیغمبر علیه السلام و این دعا بخواند -

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ

مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا اقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ

عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي

وَدُنْيَايَ وَعَاقِبَتِ أَمْرِي فَقَدَرْتُ لِي وَسِيرَةً لِي ثُمَّ بَارَكْتُ لِي فِيهِ

وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ شَرٌّ لِّيَ فِي دِينِي أَوْ دُنْيَايَ أَوْ عَاقِبَةِ أَمْرِي

فَاصْبِرْ لَهُ عَنِّي وَاصْبِرْ لِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ

رَضِیْ بِہٖ ط

نمازِ توبہ۔ اگر معصیتِ سرزند باید کہ زود وضو کند و دو گانه

نماز گزارد و استغفار کند و از آن معصیت توبه کند و برگزیده شد

کشد و آئنده عزم بکند که باز مرتکب آن نه شوم -

نماز حاجت۔ اگر اور حاجت پیش آید وضو کند و دو گنا

تأخر گزارد و حمد و صلوة گفته اس دعا بخواند - لا اله الا الله

الْحَكِيمُ الْكَرِيمُ سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ
 رَبِّ الْعَالَمِينَ أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ
 وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بَرٍّ وَالْعِصْمَةَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ وَالسَّلَامَةَ مِنْ
 كُلِّ آثِمٍ لَا تَدْعُنِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا إِلَّا فَرَجْتَهُ وَلَا
 دَيْنًا إِلَّا قَضَيْتَهُ وَلَا حَاجَةً مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
 هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

نماز تسبیح صلوة التسبیح برای مغفرت جمیع ذنوب صغیره و
 کبیره خطا و عمد سر و علانیه در حدیث آمده پیغمبر خدا صلی الله علیه
 وسلم عم خود عباس را رضی الله عنه آموخته بود چهار رکعت در هر
 رکعت بعد قرأت پانزده بار سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا
 إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ خواند و در رکوع ده بار و در قومه ده بار
 و در سجده ده بار و در عیسه ده بار و در سجده دوم ده بار و بعد
 سجده دوم نشسته ده بار پس در هر رکعت هفتاد و پنج بار و در
 چهار رکعت سه صد بار بخواند اگر مقدور داشته باشد این نماز هر روز
 خوانده باشد و اگر نه در هفته یک بار و الا در ماه یک بار و الا
 در سال یک بار و الا در تمام عمر یک بار و بهتر آن است که در

چهار رکعت از مُسَبَّحات چهار سوره خواند و مُسَبَّحات هفت سوره
 است سوره بنی اسرائیل و حدید و حشر و صف و جمعه و تغابن و علی
نماز کسوف - چون آفتاب کسوف کند سنت است که
 امام جمعه دو رکعت نماز گزارد و در هر رکعت یک رکوع کند مثل دیگر
 نمازها و قرات بسیار دراز خواند و آهسته و ناز و صابین چهار بقرات
 کند و بعد نماز بذكر مشغول باشد تا که آفتاب روشن شود و اگر
 جماعت نباشد تنها خواند دو گانه یا چهار گانه همچنین در خسوف ماه
 ظلمت و شدت باد و زلزله و مانند آن -

طلب باران - برای استسقاء گاهی رسول الله صلی الله
 علیه و سلم فقط دعا فرموده و گاهی در خطبه جمعه دعا کرده و عمر رضی الله
 تعالی عنه برای استسقاء برآمد و استسقاء نمود و پس و لهذا نزد امام
 اعظم در استسقاء نماز سنت مؤکده نیست بلکه گفته که استسقاء
 دعا و استغفار است و اگر نماز گزارند تنها تنها جائز است لیکن از
 نبی صلی الله علیه و سلم به روایت صحیح در استسقاء نماز جماعت ثابت
 شده لهذا ابی یوسف و محمد و اکثر علماء گفته اند که امام همراه جماعت
 مسلمین بمصلی برآید و کفار همراه نباشند و امام با جماعت دو گانه نماز

گزارد و قرأت بچهر خواند و بعد نماز مثل عید و خطبه خواند و استغفار
کند و دعای استسقاء با دعیه ناثوره بخواند - اللَّهُمَّ اسْقِنَا غَيْثًا
مُغِيثًا مَرِيئًا مَرِيئًا نَافِعًا غَيْرَ ضَارٍّ عَاجِلًا غَيْرَ آجِلٍ دَائِمًا مُرِيمًا
الْبَنَاتِ اللَّهُمَّ اسْقِ عِبَادَكَ رَبِّهَا يَمُوكَ وَأَنْزِلْ رَحْمَتَكَ وَاحِي
بَلَدَكَ الْمَيِّتَ دَحْوَ ذَلِكَ و امام چادر خود گردانند نه قوم -

مسئله نفل به شروع واجب شود اگر فاسد کند دو گانه
قضا کند و نزد امام ابی یوسف اگر نیت چهار گانه کرده بود و پیش
از قعدۀ اولی فاسد کرده چهار رکعت قضا کند و همین خلاف است
در آنکه چهار رکعت نفل گزارد و در هر چهار رکعت قرأت ترک کند
یا در یک رکعت از شفعۀ ثانیه قرأت کند و بس و اگر قرأت کرد
در دو رکعت اولین فقط یا در دو رکعت آخرین فقط یا ترک
کرد قرأت در یک رکعت از اولین یا در یک رکعت از
آخرین درین چهار صورت باتفاق دو گانه قضا کند و اگر
قرأت کرد در یک رکعت از اولین نه غیر آن یا در یک رکعت از
اولین و یک رکعت از آخرین درین دو صورت نزد محمد دو گانه
قضا کند و نزد شیخین چهار گانه و از ترک کردن قعدۀ اولی

نزد محمد نماز باطل شود و نزد شیخین باطل نه شود بلکه سجد سهو لازم آید اگر سهواً ترک کرده -

مسئله - اگر نذر کرد که فردا نماز نفل گزارم یا روزه دارم پس حائضه شد قضا لازم آید -

مسئله - نفل شسته بے عذر با وجود قدرت بر قیام جائز است لیکن شسته بے عذر خواندن ثواب یک درجه دارد و

استاده خواندن دو درجه و اگر استاده شروع کرد نوشتن تمام کرد و هم جائز است لیکن با کراهت مگر به عذر ماندگی و هم جائز است به سبب ماندگی تکیه بر دیوار کردن و نفل.

مسئله نفل گزاردن بر اسپ یا شتر یا مانند آن خارج مصر جائز است با اشاره رکوع و سجود کند هر سو که رکود کند رکوع و سجود کند. اگر شروع کرد بر اسپ پس بر زمین آمد همان نماز بارکوع و سجود تمام کند و نزد ابی یوسف نماز از سر گیرد و اگر بر زمین نماز شروع کرد پیستر سوار شد نمازش با اتفاق باطل شد بنا نه کند.

فصل سجود تلاوت واجب شود بر کس که آیت سجد بخواند یا بشنود اگر چه قصد شنیدن نه کرده باشد.

مسئله از خواندن امام اگر چه آهسته خواند بر مقتدی سجد واجب شود و از خواندن مقتدی بر کس واجب نه شود مگر بر کس که خارج نماز باشد و از و بشنود و همچنین کس که در رکوع یا سجود یا قومه یا جلسه آیه سجد خوانده باشد.

مسئله اگر کس خارج نماز آیه سجد خواند و مصلی بشنید

بعد نماز سجده کند و اگر در نماز آن سجده کند روا نباشد لیکن نماز باطل نه شود -

مسئله - اگر امام آیه سجده خواند و کسی خارج نماز آن را به شنید پستربا آن امام اقتدا کرد اگر پیش از سجده کردن امام اقتدا کرد همراه امام سجده کند و اگر بعد سجده کردن امام در همان رکعت داخل شد اصلاً سجده نه کند و اگر در رکعت دیگر داخل شد بعد نماز سجده کند کسی که اقتدا نه کرده -

مسئله - سجده تلاوت که در نماز واجب شده بعد نماز قضایه شود

مسئله - اگر کسی آیه سجده خارج نماز خواند و سجده نه کرد پس در نماز شروع کرد و باز همان آیه خواند یک سجده کفایت کند و اگر سجده کرد پس در نماز شروع کرد و باز همان آیه خواند باز سجده کند -

مسئله - اگر شخصی در مجلس یک آیه سجده بارها خواند یک سجده کفایت کند و اگر آیه دیگر خواند یا مجلس دیگر شد سجده دیگر کند و اگر مجلس تلاوت کننده متحی است و مجلس سامع غیر متحی بر

تلاوت کننده یک سجده واجب شود و بر سماع دو سجده و بعکس
آن اگر مجلس سماع متّحد باشد نه مجلس تلاوت کننده -

مسئله کیفیت سجده آنست که با شرائط نماز تکبیر گویان
به سجده رود و تسبیحات گوید و تکبیر گویان از سجود سر بر دارد و تحرّیه
و تشهّد و سلام در سجده تلاوت نیست -

مسئله - مکرره است که تمام سوره خواند و آیت سجده
نخواند و بعکس مکرره نیست و یک دو آیه یا آیه سجده ضم کرده
خواندن بهتر است و بهتر آن است که آیه سجده آهسته خواند تا
بر سماعان سجده واجب نه شود -

کتاب الجنائز

موت را همیشه یاد داشتن و وصیت نامه بماء واجب
به الوصیّة همراه داشتن مستحب است و در وقت غلبه ظن
بموت واجب است در حدیث است که هر که هر روز بستی مرتبه
موت را یاد کند درجه شهادت یابد -

مسئله - چون مسلمان مشرّف به مرگ شود تلقین شهادتین

کرده شود و سورۃ یسین بر سرش خوانده شود و چون بمیرد دهن
و چشم او پوشیده شود و در دفن او شتابی کرده شود۔

مسئله۔ چون غسل داده شود تخته را به عود سوز سه بار تحمیر

کند و مرده را برهنه کرده عورت او پوشیده بر دے بیارد و

نجاست حقیقی پاک کرده بے آنکه آب در دهن و بینی او کرده شود

و وضو کنانیده بآبے که اندکے در آن برگ کنار یا مانند آن جوش داده باشد

داده شود و موئے ریش و موئے سر او را بگل خیر و مانند آن بشوید

اول بر پهلوی چپ غلطانیده پستر بر پهلوی راست غلطانیده

بشوید تا که آب روان شود و تکیه داده شکم او را آهسته بالدا اگر

چیزے بر آید پاک کند و اعاده غسل ضرورت پستر از پارچه

خشک کرده خوشبو بر سر و ریش و کافور بر اعضائے سجده او مالده

و کفن پوشاند مرد را سه پارچه سنون است بقول ابی حنیفه یکے

کفنی تا نصف ساق و دو چادر از سر تا قدم و در حدیث صحیح آمده

که نبی صلی اللہ علیہ وسلم را در سه چادر کفن داده شد قمیص در آن

نبود و دستار بستن بدعت است و اگر سه پارچه میسر نہ شود دو پارچه

کفن کفایت است و حمزه رضی اللہ تعالیٰ عنہ در یک چادر

دفن کرده شد که اگر سری پوشید یا برهنه می شد و اگر پایی پوشید یا نه
 جانب سر کوتاهی می کرد آخر حکم آن سرور علیه السلام بجانب سر
 کشیدند و برپا گياه انداختند و زن را دو پارچه زیاده داده شود
 یک دامن که موئے سر بدان پیچیده بر سینه نبندد و یک سینه بند از بغل
 تا زانو و اگر میسر نه شود سه پارچه کفن کفایت است و عند الضرورت
 هر چه بهم رسد -

مسئله - مرده مسلمان را غسل و کفن دادن و نماز جنازه
 خواندن و دفن کردن فرض کفایت است و بدون غسل و کفن
 نماز جنازه صحیح نیست

مسئله - برای امامت نماز جنازه پادشاه اولی است
 پستتر قاضی پستتر امام محله پستتر ولی میت اقرب پس اقرب لیکن
 پدر میت برای امامت از پسرش اولی است -

مسئله - نماز جنازه چهار تکبیر است بعد تکبیر اولی سُبْحَانَكَ
 اللَّهُمَّ تا آخر خواندند و امام اعظم سوره فاتحه خواندن در نماز جنازه
 مشروع نیست و اکثر علماء بر آنند که فاتحه هم بخواند و بعد تکبیر دوم
 درود بر پیغمبر صلی الله علیه و سلم خواند و بعد سوم برای میت

و جميع مسلمانان دعا خواند **اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيَّتِنَا وَمَيِّتِنَا إِلَى آخِرَةٍ وَ**
 بر جنازه طفل بخواند **اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرَطًا اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا**
أَجْرًا وَذُخْرًا اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا شَفَاعَةً وَمُشَفَّعًا وَبَعْدَ تَكْبِيرٍ حَارِمٍ
 سلام گوید -

مسئله - هر که بعد تکبیر امام حاضر شود هرگاه امام تکبیر دیگر
 گوید همراه او تکبیر گفته داخل نماز شود و بعد سلام امام تکبیرات
 اول که فوت شده قضا کند و نزد ابی یوسف انتظار تکبیر دیگر
 امام ضرور نیست مانند کسی که وقت تحریمه امام حاضر باشد و همراه
 امام تکبیر تحریمه نگفت و نماز جنازه سوار بر اسپان جائز نیست -

مسئله - نماز جنازه در مسجد مکروه است
مسئله - نماز بر مردۀ غائب و بر عضوے کمتر از نصف

روایت -

مسئله طفل بعد ولادت اگر آواز کرد بران نماز کرده

شود و الا نه -

مسئله - طفلی که از دار الحرب بدون مادر و پدر بندی

کرده شد و یا یکی از پدر و مادرش مسلمان شد یا خود عاقل بود

و مسلمان شد درین هر سه صورت اگر آن طفل بمیرد نماز بر او
کرده شود -

مسئله سنت آنست که جنازه با چهار کس بردارند و
جلد روان شوندند پویان و همراهایش پس جنازه روان شوند و
تا که جنازه بر زمین نهاده نشود نه تشییعند -

مسئله - لحد در قبر کرده شود و میت را از جانب قبله داخل
قبر کرده شود و وقت نهادن بِسْمِ اللَّهِ وَ عَلَیْهِ سَلَامٌ اللَّهُ
گفته شود و روئے بسوئے قبله کرده شود و قبر زن پوشیده شود
و خشت خام یا نه نهاده خاک انباشته شود و قبر مثل کوبان
شتر کرده شود و خشت پخته و چوب در آن کردن مکروه است -

[۱] **مسئله** - آنچه بر قبور اولیا و عمارت های رفیع بنامی کنند
و چراغان روشن می کنند و ازین قبیل هر چه می کنند حرام است یا مکروه -

مسئله - اگر بدوین خواندن نماز جنازه مرده دفن کرده شد
بر قبر نماز جنازه خوانده شود تا سه روز و بعد سه روز نماز بر قبر جائز
نیست نزد امام اعظم و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بعد هفت
سال قریب و فات خود بر شهیدائے اُحد نماز جنازه خوانده شاید که

این خصوصیت شہداء باشد کہ بدن آنها منفسخ نمی شود۔

فصل۔ در شہید کسے کہ از دست اہل حرب یا اہل
 بغی یا قُطّاع طریق کشتہ شد یا در جنگ گاہ یافتہ شد بروے
 اثر قتل است یا اورا مسلمانے بہ ظلم کشتہ و دیت از قتل او
 واجب نہ شد و آن کس طفل یا دیوانہ یا مجنب یا زن حائضہ نیست
 و پیش از مردن از خوردن یا آشامیدن یا علاج کردہ شدن یا
 بیع یا شرا یا وصیت کردن منتفع نہ شدہ و نمازے بعد از نجی شدن
 بروے فرض نہ شدہ آن کس شہید است اورا غسل نہ باید داد
 و در پارچہ بدنش دفن باید کرد لیکن بروے نماز باید خواندہ و اگر
 این شروط نیافتہ شد و ظلماً کشتہ شد اگرچہ ثواب شہادت یا بدین
 غسل و کفن دادہ شود و اگر در حد یا قصاص کشتہ شد شہیدیت
 غسل دادہ شود و بروے نماز خواندہ شود و اگر قاطع طریق یا
 باغی کشتہ شد غسل دادہ شود و نماز بروے نخواندہ شود۔

فصل در ماتم اگر زنی را شوہر فوت شود بروے
 ماتم کردن تا چہار ماہ دہ روز ایام عدت واجب است زینت
 نہ کند و پوشیدن پارچہ معصومہ و عفرانی و استعمال خوشبو و روغن و

شمره و جنا ترک کند مگر بعد از خانه شوهر بر نیاید مگر روزانه
برائے ضرورت و شبانه بهال جا باشد مگر در صورتی که بجز از
خانه بدر کرده شود یا خانه منهدم شود یا خوف کند بر نفس یا بر مال
خود و اگر سوائے شوهر دیگر از اقربائے زن فوت شود سه
روز تا تم کردن جائز است و زیاده از سه روز حرام است -
مسئله - غم کردن بدل و گریستن از چشم بر مژده جائز
است و آواز بلند کردن در گریه و نوحه کردن و گریان پاک
کردن و بر سر و روزه کردن حرام است

مسئله - اکثر احادیث صحیح دلالت دارند بر آنکه
میت به سبب نوحه کردن اهل او عذاب کرده می شود و درین
باب علماء را اقوال مختلف اند - و مختار نزد فقیر آنست که اگر مرده
در حالت حیات خود بنوحه عادت داشته باشد یا بدان صیت
کرده باشد یا بدان راضی باشد یا می دانست که اهل من بر من
نوحه می خواهند کرد و آنها را ازان منع نه کرد درین صورتهسا
میت عذاب کرده شود بنوحه اهل او و الا عذاب نه کرده شود
مسئله - سنت آنست که در مصیبت انا لله وانا

إِلَيْهِ رَاجِعُونَ گوید و صبر کند۔

مسئله طعام فرستادن برائے اہل میت روز مصیبت
سنت است۔

فصل۔ زیارت قبور مردان راجائز است نہ زنان
را و سنت آنست کہ در مقابر رفتہ السَّلَامُ عَلَیْکُمْ یَا أَهْلَ
الْقُبُورِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُؤْمِنِينَ أَنْتُمْ لَنَا سَلَفٌ وَنَحْنُ لَكُمْ تَبَعٌ
وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ یَرْحَمُ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا
وَالْمُسْتَأَخِرِينَ أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمْ الْعَافِيَةَ یَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا
وَلَكُمْ وَیَرْحَمُنَا اللَّهُ دَائِمًا کُمْ گوید از امیر المؤمنین سیدنا
علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مروی است از پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام
کہ ہر کہ بمقابر گزرد و قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ یادہ بار خواندہ بہ
مردگان بہ بخشد موافق شمار مردگان اورا ہم ثواب دادہ شود و
از ابی ہریرہ مروی است مرفوعاً کہ ہر کہ فاتحہ و اخلاص و سورہ
تکاثر خواندہ برائے مردگان ثواب آن گرداند مردگان برائے
او شفیع باشند و از انس مروی است مرفوعاً کہ ہر کہ سورہ یسین در مقابر
بخواند آنہا را تخفیف کند حق تعالیٰ و این را ثواب بعد و آنہا باشد۔

مسئله - اکثر محققین بر آنند که اگر کسی مرده را ثواب نماز یا روزه یا صدقه یا دیگر عبادات مالی یا بدنی به بخشد می رسد -
مسئله - سجده کردن بسوئے قبور انبیاء و اولیاء و طوفاً گرد قبور کردن و دعا از آنها خواستن و نذر برائے آنها قبول کردن حرام است بلکه چیزها از آن بکفر می رساند پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بر آنها لعنت گفته و از آن منع فرموده و گفته که قبر مرثیت کند [۱]

کتاب الزکوة

رکن دوم از ارکان اسلام زکوة است چون بعضی قبایل عرب بعد وفات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خواستند که زکوة نہ دهند ابو بکر صدیق قصد جهاد با آنها فرمود و بر آن اجماع منعقد شد منکر و جوب زکوة کافر است و تارک آن فاسق -
مسئله - زکوة واجب است بر ہر مسلم عاقل بالغ کہ مالک نصاب باشد و فارغ باشد آن نصاب از حوائج اصلیه و دین و نامی باشد بروئے سال تمام گذشتہ باشد -
مسئله - اگر بعد ملک نصاب پیش از تمام سال زکوة

(۱) عبادت و دعا و نذر و صدقه برای خدا کردن و ثواب آنها بہ روح میت بخشیدن و بارواح اولیا توسل و استغاثہ کردن رواست

یک سال یا زکوٰۃ چند سال پیشگی ادا کرد ادا شود
 مسئله - اگر مالک یک نصاب زکوٰۃ چند نصاب داد
 و بعد ادا آن زکوٰۃ مذکور مالک چند نصاب شد تا هم ادا جائز باشد
 مسئله - زکوٰۃ در مال صبی و مجنون واجب نه شود و نزد
 ابی حنیفه و نزد ائمه ثلثه واجب شود و ولی از طرف او ادا کند
 مسئله - در مال ضامن یعنی مالیکه گم شده باشد یا در دریا
 افتاده باشد یا کسی غصب کرده باشد و بر آن شهود نه باشند
 یا در صحرا مدفون بود و مکانش فراموش شده باشد یا دین باشد
 بر کسی و مدیون منکر باشد و شهود بر آن نباشند یا پادشاه یا
 مانند آن یعنی کسی که فریاد او نزد دیگرے ممکن نباشد به مصادره
 گرفته باشند درین چنین مال زکوٰۃ واجب نیست و اگر این مال
 باز بدست آید بابت ایام گذشته واجب نه شود و اگر دین باشد
 بر محقر اگر چه مفلس باشد یا بر آن دین شهود نباشند یا در علم قاضی
 باشد یا در خانه مدفون باشد و مکان آن فراموش شده باشد
 درین چنین مال زکوٰۃ واجب است بابت ایام گذشته نیز -
 مسئله - دین هر گاه وصول شود زکوٰۃ آن داده شود

و اگر دین بدل تجارت باشد بعد قبض چهل درم زکوة دهد و اگر
 دین بدل مال باشد نه بابت تجارت مثل ضمان مغضوب زکوة
 آن بعد قبض نصاب داده شود و اگر دین بدل غیر مال باشد چهل
 مهر و بدل خلع و مانند آن بعد قبض مال نصاب و گزشتن سال
 زکوة داده شود نزد امام اعظم و نزد صاحبین آنچه قبض کند
 مطلقاً زکوة آن دهد مگر دیت و ارش جنایت و بدل کتابت این
 را بعد قبض نصاب و گزشتن سال بر آن زکوة دهد

مسئله - برای ادائے زکوة نیت وقت ادا یا وقت
 جدا کردن قدر زکوة از دیگر مال شرط است -

مسئله - اگر بدون نیت زکوة تمام مال را صدقه کرد
 زکوة ساقط شود و اگر بعض مال را صدقه کرد نزد ابی یوسف
 بیچ ساقط نه شود و نزد محمد هر قدر که صدقه کرد زکوة حصه آن
 ساقط شد -

مسئله - اگر اول سال و آخر سال نصاب کامل بود و
 در میان سال ناقص شود زکوة تمام سال واجب شود و نقصان
 میانه معتبر نیست -

مسئله - مال نامی که در آن زکوة واجب شود سه قسم است یک نقد یعنی زر و سیم خواه مسکوک بود یا تبر یا زیور یا ظروف طلا و نقره نصاب زر سبت مثقال است که هفت و نیم توله^(۱) باشد و نصاب سیم دو صد درم است که پنجاه شش روپیه سکه دلی وزن آن می شود و مقدار زکوة واجب از هر دو جنس چهلیم حصه است و اگر کم از نصاب زر باشد و همچنین سیم نزد امام اعظم هر دو را باعتبار قیمت یک جنس کرده نصاب اعتبار کرده شود و منفعت فقیر مرعی داشته شود نزد صاحبین^۲ باعتبار اجزاء نصاب کامل کرده می شود پس اگر صد درم سیم و ده مثقال زر باشد با اتفاق زکوة واجب شود و اگر صد درم سیم و پنج مثقال زر برابر صد درم است زکوة نزد امام اعظم واجب شود نزد صاحبین^۳ -

مسئله - اگر زریا نقره مغشوش باشد حکم زر و نقره خالص دارد اگر غش در آن مغلوب باشد و اگر غش غالب باشد حکم عروض دارد و قسم دوم از مال نامی مال تجارت است -

مسئله - هر مال که به نیت تجارت خریده شود در آن

(۱) توله ۲۶۶ مثقال = ۱۲۰۸ غرام است روپیه دهلی = ۳۰۵۷ درهم = ۱۲۲ غرام درهم شرعی ۳۰۳۶ غرام و مثقال ۴۰۸ غرام

زکوٰۃ واجب می شود و اگر کسی او را بخشیده باشد یا وصیت کرده باشد یا زن را در مهر مالے بدست آمده باشد یا مرد را در خلع یا در صلح از قصاص مال بدست آمده باشد و وقت مالک شدن نیت تجارت کرد نزد ابی یوسف در آن زکوٰۃ واجب شود نه نزد محمد رحمہ اللہ

مسئله - اگر در میراث مالے بدست آمده باشد اگر چه در مَرَدَنِ مَوْرَث نیت تجارت کرد مال تجارت نه شود و زکوٰۃ در آن باتفاق واجب نه شود -

مسئله - اگر غلامے را برائے تجارت خرید کرد و پسترنیت استخدام کرد مال تجارت نماند و اگر برائے استخدام خرید کرد و پسترنیت تجارت کرد مال تجارت نه شود تا که آن را بفروشد -

مسئله - مال تجارت را بزر یا سیم در آن چه نفع فقار باشد قیمت کرده شود پس اگر بمقدار نصاب یکے از هر دو جنس رسد چه لم حصّۃ آن در زکوٰۃ ادا کند قسم سوم از مال نامی سوام اند یعنی شتران یا گاو ان یا بز یا مخلوط نر و ماده که اکثر سال بر چریدن در صحرا کفایت کنند و همچنین کلمۃ اسپان و تفصیل نصاب اجناس سوام و قدر و آ

اكن طول دارد و درين ديار اين اموال بقتدر و جوب زكوة
نمی باشد لهذا مسائل زكوة آن مذکور نه كرده شد و همچنین احكام عشر
زمن عشری كه درين ديار نیست و مسائل عاشر كه بر طرق و
شوارع باشد مذکور نه كرده شد.

مسئله - اگر مسلمان یا ذمی كان از زیر یا نقره یا آهن یا
مس یا مانند آن در صحرا یافت نیم حصه از آن گرفته شود و چهار حصه
یا بنده راست اگر زمین مملوك كسی نیست و اگر مملوك است چهار
حصه مالك راست و اگر در خانه خود یافت نزد امام اعظم در آن
خمس واجب نیست و نزد صاحبین واجب است و اگر در زمین
زراعتی خود یافت در آن دو روایت است.

مسئله - كسی گنج یافت اگر در آن علامت اسلام است
مثل سكه اهل اسلام آن را حکم لقطه است مالكش را تلاش كرده باید
رسانید و اگر در آن علامت كفر باشد خمس گرفته شود و باقی یا بنده راست
مسئله - مصرف زكوة فقیر است كه مالك كم از نصاب باشد
و مسكینی كه مالك بیج نباشد و مكاتب است برائے ادا ئے مال كتمان
و مدیون است كه مالك نصاب است لیكن نصاب او فاضل از

دین نیست و غازی که اسباب غزوه ندارد از اسب و براق و
کسی که مال دارد در وطن و او در سفر است بعید از وطن یا همراه
ندارد و ازین اصناف یک صنف را بدیهه یا همه شان را لیکن
زکوة و بنده مالی زکوة با اصول و فروع و زوج خود یا زوج خود
و بنده خود و مکاتب خود و مدبر و اُم ولد خود دهند و غلامی را
که بعضی او آزاد باشد هم دهند و کافر را ندهند و بنی هاشم و موالی
آنها را ندهند مگر صدقه نفل و در بنائے مسجد و کفن میت و ادائے
قرض میت خرج نه کند و بنده غنی و سپر صغیر غنی را ندهند۔

مسئله۔ اگر مصرف زکوة گمان کرده زکوة داد پستر
ظاہر شد که غنی بود یا هاشمی یا کافر یا پدر یا پسر زکوة و بنده نزد
امام اعظم اعاده آن لازم نیست و نزد ابی یوسف اعاده لازم
است و اگر ظاہر شد که بنده یا مکاتب او بود اعاده لازم است۔
مسئله۔ مستحب آن است که یک فقیر را آن قدر دهد
که در آن روز محتاج سوال نباشد۔

مسئله۔ مقدار نصاب یا اکثر بیک فقیر غیر دیون دادن
یا از شهرے به شهرے دیگر مال زکوة فرستادن مکروه است مگر

وقتیکہ قریب او یا محتاج تر در شہرے دیکر باشند۔

مسئلہ۔ ہر کرا قوت یک وز میسر باشد اور اسول نباید کرد۔

مسئلہ۔ صدقہ فطر واجب است بر ہر حر مسلم کہ مالک

نصاب باشد و آن نصاب فاضل باشد از دیون و حوائج اصلیه

و نامی بودن نصاب شرط نیست و بر مالک این چنین نصاب

گرفتن صدقہ حرام است صدقہ فطر از نفس خود دہد و فرزند

صغیر خود اگر مالک نصاب نباشند و اگر باشند از مال آنها دادہ

شود و از بندگان خدمتی خود بدہد نہ از بندگان تجارتی اگر چہ بندہ

مدتبر یا اتم ولد باشد نہ از زوجہ خود و فرزند ان بالغ خود و متکاتب

خود و نہ از بندہ اگر نخیطہ مگر بعد از آمدن و اگر یک بندہ یا چند بندہ

در چند کس مشترک باشند نزد امام عظم صدقہ فطر آن بندہ بر

کسے واجب نہ شود۔

مسئلہ۔ صدقہ فطر واجب می شود بہ طلوع فجر روز عید

پس کسے کہ پیش از صبح عید مرد یا بعد صبح نایمیدہ شد و یا اسلام

آورد صدقہ آن واجب نہ شود و پیش از عید ہم ادائے صدقہ

فطر جائز است لیکن مسنون آنست کہ پیش از خروج بہ مصلی ادا کند

اگر روز عید صدقه فطر ادا نه کرد هرگاه خواهد قضا کند

مسئله مقدار صدقه فطر نصف صاع است از گندم یا آرد گندم یا سویق گندم یا یک صاع است از خرما یا جو و شمش مثل گندم است نزد امام اعظم و مثل جو نزد صاحبین صاع ظرفی باشد که در آن هشت رطل از عدس یا ماش یا مانند آن گنجد و نزد ابی یوسف پنج رطل و ثلث رطل و رطل بست است^[۱] باشد هر استار چهار و نیم مثقال پس وزن یک رطل برابری شش روپیه سکه دہلی است دادن قیمت عوض صدقه فطر جائز است^[۲]

فصل دیگر صدقه نافلة است صدقه نافلة بوالدین و اقربین و یتامی و مساکین و همسایه و سالکین و غیره بدین بهتر است^{نسبت} که آنچه زائد از حاجت اصلی و دیون و نفقات و حقوق واجب باشد بدهد و در معصیت خرج نه کند پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بعد فتح خیبر نفقه یک ساله پیشگی بزاز و اج مطہرات داد و دیگر برای نفس خود بچ ذخیره نمی کردند هر چه میسر می شد در راه خدای دادند و فرمودند **أَنْفِقْ يَا بِلَالُ وَلَا تَخْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِقْلًا** یعنی خرج کن آنچه داری اے بلال و از مالک عرش اندیشه فقر مدار و اے

(۱) (رطل = ۱۳۰ درهم) (صاع = ۱۰۴۰ درهم) (درهم شرعی = ۳.۳۶ گرم =

۰.۷ مثقال) (صاع = ۳۵۰۰ گرم) (رطل = ۲۰ استار) (استار = ۴.۵ مثقال) (مثقال =

۴.۸ گرم) (۲) قیمت، زرو نقره را گویند نه مال دگر را

یهوده خرج نه کند که مبدّر راحق تعالیٰ برادر شیطان گفتہ خرج
 یهودہ آنست کہ دران ثواب نباشد و منفعتی در دنیا و حظ نفس
 زیادہ از حق نفس معتبر نیست ۔

مسئلہ ۔ اول از صدقہ نافلہ بہ بنی ہاشم بدہد کہ زکوٰۃ بر آنہا
 حرام است و بہ تواضع و احترام نظر بر قرابت رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم بکنزارند ۔

مسئلہ ۔ صدقہ نافلہ ذمی را دادن جائز است نہ حربی را

مسئلہ ۔ ضیافت مہمان تا سہ روز سنت مؤکدہ است

و بعد از آن مستحب ۔

کتاب الصوم

یکے از ارکان اسلام روزہ ماہ مبارک رمضان است
 فرض است قطعی بر ہر مسلم مکلف منکر آن کافر بود و تارک بے عذر
 فاسق و ریحین است کہ ابوہریرہ از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم
 روایت کردہ کہ ہر عمل حسنہ ابن آدم زیادہ دادہ می شود و ثواب
 آن دہ چند تا ہفت صد چند حق تعالیٰ فرمود مگر صوم بدرستی کہ

روزه برائے من است و من خود جزائے روزه ہستم الحدیث۔
 مسئلہ شرط اداۓ روزه نیت است و طہارت از حیض و نفاس۔

مسئلہ۔ روزہ برشش قسم است یکے روزہ رمضان دوم روزہ قضا سوم روزہ نذر معین چہارم روزہ نذر غیر معین پنجم روزہ کفارت ششم روزہ نفل نزد امام اعظم روزہ رمضان بہ مطلق نیت فرض وقت و نیت نفل ادا شود و اگر نیت قضا یا کفارت کرد اگر صحیح مقیم است فرض وقت ادا شود و لا غیر و اگر مریض یا مسافر است آنچه نیت کرد از قضا یا کفارت ادا شود و نزد صاحبین تا ہم فرض وقت ادا شود و نزد مالک و شافعی و احمد برائے روزہ رمضان ہم تعیین نیت فرض وقت ضرور است و نذر معین نزد امام اعظم چنانچہ بہ نیت نذر ادا شود ہم بہ مطلق نیت ادا شود و ہم بہ نیت نفل و اگر نیت واجب آخر کرده واجب آخر ادا شود و نزد اکثر ائمہ نذر معین بدون تعیین نیت نذر ادا نہ شود و نفل بہ نیت مطلق ادا شود بالاتفاق چنانچہ بہ نیت نفل و نذر معین و قضا و کفارت را باتفاق تعیین نیت شرط است۔

مسئله - وقت نیت روزه از غروب آفتاب است تا طلوع صبح بعد طلوع صبح نیت روا نباشد مگر در روزه نفل تا پیش از زوال نذر شافعی و احمد و نزد مالک بعد طلوع صبح نیت نفل هم درست نیست و نزد امام اعظم نیت روزه رمضان و نذر معین نفل تا پیش از زوال صبح است و نیت قضا و کفارت و نذر غیر معین بعد طلوع صبح باتفاق جائز نیست و نذر ائمه ثلاثه هر سی روزه رمضان را هر شب نیت علیّه شرط است و نذر مالک برائے تمام رمضان شب اول یک نیت کافی است اگر اول شب ماه نیت روزه کرد در میان رمضان مجنون شود چند روزه در جنون گذشت و مفطرات صوم ازوبه وقوع نیابد نذر مالک روزه بایستی و صحیح شد و نذر ائمه ثلاثه ایام جنون را روزه قضا کند برائے فوت نیت و اگر جنون تمام ماه رمضان را در گرفت روزه ساقط شود قضا واجب نگردد و اگر یک ساعت از رمضان مجنون را افاقت شد ایام گذشته را قضا کند اگر چه در حالت بلوغ مجنون بود یا بعد از آن مجنون شد.

مسئله - بدیدن ماه رمضان یا به تمام شدن سی روز^[۲]

(۱) یعنی تا وقت ضحوة کبری که میانه مدت صوم است

(۲) به ثبوت رمضان حساب منجمین و تقاویم معتبر نیست

شعبان روزه واجب شود و برائے شهادت ماه رمضان اگر آسمان ابری یا مانند آن دارد یک مرد یا زن عادل کافی است حُر باشد یا قبیق و برائے شهادت شوال درین جنس حال دو مرد و حُر عادل یا یک مرد و دو زن احراز عدول بلفظ شهادت شرط است و اگر مطلع صاف باشد در رمضان و شوال جماعت عظیم می باید.

مسئله اگر رمضان به شهادت یک کس ثابت شده باشد و روزی سی ام ماه ندیده شد افطار جائز نیست و اگر به شهادت دو مرد ثابت شد و سی روز گزشت افطار جائز شد اگر چه ماه ندیده شد.

مسئله اگر کسی ماه رمضان یا شوال بحشم خود دیده و قاضی شهادت او رد کرد در هر دو صورت واجب است که آن کس روزه دارد و اگر افطار کند قضا واجب شود نه کفارت.

مسئله در روز شک یعنی سی ام شعبان چون ماه ندیده شود مطلع صاف نباشد روزه نه دارد مگر به نیت نفل اگر موافق فتوای روز صوم معتاد او را و الا خواص روزه دارند و عوام بعد زوال افطار کنند نزد امام عظم و آن روز به نیت رمضان یا به نیت واجب آخر روزه داشتن مکروه است و همچنین مکروه است به تردید نیت که

اگر رمضان باشد از رمضان است و الا از نفل یا واجب دیگر
و بهر تقدیر و هر نیت که روزه داشت چون رمضان ثابت شود
آن روزه نزد امام اعظم از رمضان ادا شود - [۱]

فصل در موجبات قضا و کفارت - اگر کسی در روزه
رمضان جماع کرد یا جماع کرده شد عمداً در قبل یا دبر یا خورد
یا آشامید عمدتاً یا در روزه او فاسد شود بروی قضا و
کفارت واجب شود و برده آزاد کند و اگر بیسترنه شود و
ماه پئے در پئے روزه دارد که در آن رمضان و ایام عیدین و
تشریق نباشد و اگر در میانه آن روزه فوت شود به عذر یا
بے عذر روزه از سر گیرد مگر به ضرورت حیض نفاس اگر اقطاع
واقع شود مضائقه ندارد و اگر مقدر روزه نداشته باشد به
شصت مسکین طعام دهد هر یک را مثل صدقه فطر و نزد شافعی
و احمد بدو ن جماع کفارت واجب نه شود باتفاق و اگر در یک
رمضان دو روزه یا چند روزه فاسد گردد بوجهی که کفارت
واجب شود اگر بعد افساد روزه اول کفارت داده شد روزه
ثانی را کفارت علیحده بدهد همچنین در ثالث و رابع و بعد آن

(۱) اگر در شب سی ام شعبان ماه رمضان به شهادت عادل ثابت نشود روزه سی ام

شعبان و رمضان صحیح نباشد در سوال دو روز قضا کردن واجب شود

(۲) و از افساد روزه قضا یا کفارت یا نذر کفارت واجب نه شود

و اگر روزه اول را کفارت نداده باشد تا آخر رمضان بر آن
 افساد چند روزه یک کفارت کافی است و نزد مالک و
 شافعی بر هر تقدیر چند روزه را چند کفارت می باید و اگر از دو
 رمضان دور روزه فاسد کرده و کفارت روزه اول نداده درین
 صورت باتفاق کفارت علیحدہ علیحدہ واجب است و اگر
 بخطایا با کراه افطار کرد و گوی جماع یا حقنه کرده شد یا در گوش یا
 در بینی دوا چکانیده شد یا در زخم سرد دوا چکانیده شد پس دوا
 به دماغ یا در شکم او رسید یا سنگریزه یا آهن یا چیزے که از
 جنس دوا و غذا نیست از حلق فرو برد یا به قصد پری دهن تے
 کرد یا بگمان شب طعام سحر خورد و ظاهر شد که صبح بود یا به گمان
 غروب افطار کرد حالانکه غروب نه شده بود یا طعام به فراموشی
 خورد و گمان کرد که روزه من فاسد شد پس بعد از خوردن آب
 در حلق خفته ریخته شد یا ز تے خفته یا در حالت دیوانگی یا بهیوشی
 جماع کرده شد درین صورتها قضا واجب شود نه کفارت و همچنین
 اگر در رمضان نه نیت روزه کرد و نه نیت افطار و هیچ از
 مفطرات صوم از او بوقوع نیامد قضا واجب شود نه کفارت و

اگر در رمضان نیت روزه نه کرد و طعام خورد و امام عظمیٰ
 کفارت واجب نه شود و نزد صاحبین واجب شود و اگر روزه
 را فراموش کرد و در حالت فراموشی طعام یا آب خورد یا جماع کرد
 روزه فاسد نه شود و قضا واجب نه گردد و همچنین احتلام و انزال
 بنظر شهوت و روغن بر بدن مالیدن و سرمه در چشم کشیدن و غلبت
 کسے کردن و حجامت کردن و بے قصد قے آمدن اگر چه کثیر باشد
 و بقصد قے اندک کردن و آب در گوش چکانیدن روزه را فاسد
 نه کند و اگر در ذکر و روغن یا چیزے دیگر چکانید نزد امام عظمیٰ روزه
 فاسد نه شود و نزد ابی یوسف فاسد شود و اگر باذن مرده یا چهاپا
 یا در غیر سبیلین جماع کرد یا زن را بوسه کرد یا مس به شهوت کرد
 اگر انزال شد روزه فاسد شود و الا فاسد نه شود و اگر در دندان
 چیزے از طعام باقی مانده و آن را از دست برآورده خورد و روزه
 فاسد شود و کفارت واجب نه شود و اگر از نوک زبان برآورده
 خورد و اگر مقدار نخود باشد قضا واجب شود و اگر از نخود کمتر باشد
 روزه فاسد نه شود و اگر دانه کنجد در دهن انداخته از حلق فرو برد
 روزه فاسد شود و اگر در دهان خایید روزه فاسد نه شود قے

پُری دین در دین آمد و باز آن را به قصد فرو برد روزه فاسد شود
 و اگر قتی قلیل در دین آمد و بے قصد فرو رفت روزه فاسد نه شود
 اگر پُری دین بے قصد فرو رفت نزد ابی یوسف فاسد شود نه نزد
 محمد اگر قلیل بقصد رفت نزد محمد فاسد شود نه نزد ابی یوسف
 چشیدن چیزے یا خائیدن بے عذر در روزه مکروه است طعام
 برائے طفل خائیدن در صورت ضرورت جائز باشد و مضغه و
 استنشاق برائے دفع گرمی و همچنین غسل برائے دفع گرمی و
 پارچه تر پیچیدن نزد امام اعظم مکروه است تنزیه آنکه بر جزیع
 دلیل است و نزد ابی یوسف مکروه نیست۔

مسئله۔ اگر به شب مجنب شد و صبح کرد صائم در حالت
 جنابت روزه او صحیح است لیکن مستحب آنست که پیش از طلوع
 صبح غسل کند۔

مسئله۔ علماء اتفاق دارند بر آنکه در روزه دروغ
 گفتن یا غیبت کسی کردن یا به کسی ناسزا گفتن روزه فاسد نمی
 کند لیکن سخت مکروه است و نزد اوزاعی روزه او فاسد شود
 رسول فرمود صلی الله علیه و سلم هر که ترک نه کرد سخن دروغ و عمل ^{معصیت}

پس حق تعالی محتاج روزه افویست یعنی روزه او
مقبول نیست -

مسئله - اگر شخصی طعام می خورد یا جماع می کند و فجر طلوع
کرد و فجر طلوع فجر طعام از دهاں انداخت و دیگر از جماع بکشد نزد
جمهور روزه او صحیح باشد و نزد مالک باطل شود -

مسئله - مریض که بصوم خوف زیادت مرض داشته باشد و مسافر
که بالاتفسیر آن گفته شد آنها را افطار جائز است پس اگر مسافر را روزه
مضر نباشد بهتر آنست که روزه دارد و اگر مسافر در جهاد باشد یا
روزه او را مضر باشد او را افطار بهتر است اگر به هلاکت رساند
افطار واجب است از روزه عاصی شود و مریض و مسافر که
افطار کرده بودند اگر در حالت همان مرض یا سفر مردند قضا واجب
نہ شود و اگر بعد صحت و اقامت مردند هر قدر ایام که بعد صحت
و اقامت دریافتند همان قدر روزه را قضا واجب شود چوں
قضا نہ کردند بر ولی از ثلث مال آنها بشرط وصیت واجب است
که فدیہ دهد عوض هر روزه طعام یک مسکین بقدر صدقه فطر بدون
وصیت واجب نیست و اگر تبرع کند صحیح شود -

مسئله - قضائے رمضان اگر خواهد پے در پے گزارد و اگر خواهد متفرق اگر تمام سال قضا نہ کرد و رمضان دیگر آمد روزه رمضان دیگر ادا کند پستربابت رمضان اول قضا کند و درین صورت هیچ فدیہ واجب نیست -

مسئله - شیخ فانی کہ از روزه عاجز باشد افطار کند و عوض ہر روزہ بقدر صدقہ قطر اطعام کند پسترباگر قدرت روزہ بہم رسید قضا بروے واجب شود

مسئله - زن حاملہ یا شیر دہندہ اگر بر نفس خود یا بچہ خود خوف کند افطار کند و قضا کند فدیہ واجب نیست -

فصل - روزہ نفل بہ شروع واجب شود مگر روزہ ایام منہیہ و افطار روزہ نفل بے عذر روا نیست و بہ عذر رواست و ضیافت ہم عذر است افطار کند و قضا لازم شود -

مسئله - اگر در روز رمضان طفل بالغ شد یا کافر مسلمان گشت یا مسافر مقیم شد یا حائضہ پاک شد امساک باقی روز واجب نشود و امساک کرد یا نہ کرد در ہر دو صورت قضا واجب نہ شود مگر بر مسافر و حائض -

مسئله - روز عید الفطر و عید الاضحی و ایام تشریق روزه حرام است از شروع در آن روز روزه واجب نه شود لیکن اگر نذر کرد روزه این ایام را یا روزه تمام سال را در هر دو صورت درین روزها افطار کند و قضا کند و اگر روزه داشت عاصی شود و قضا نیاید.

فائده - در حدیث آمده هر که بعد رمضان در شوال شش روزه دارد گویا که تمام سال روزه داشته باشد بعضی علماء گفته اند که شش روزه در شوال متفرق دارد متصل عید الفطر ندارد و تائید به نصاری نه شود لهذا متصل امکروه داشته اند و فتویٰ بر آنست که مکروه نیست و پیغمبر صلی الله علیه و سلم در شعبان اکثر روزه داشته و در بعضی احادیث بعد نصف شعبان از روزه نهی آمده بحجت آنکه ضعف مانع صوم رمضان نه شود.

مسئله - در هر ماه سه روزه دشتن مسنون است گاهی پیغمبر صلی الله علیه و سلم روزه ایام بیض سیزدهم چهاردهم پانزدهم داشته و گاهی اول ماه و گاهی آخر ماه و گاهی در هر عشره یک روزه و گاهی پنجشنبه و دوشنبه و پنجشنبه یا دوشنبه و پنجشنبه و دوشنبه و گاهی در یک ماه شنبه یکشنبه دوشنبه و در ماه دوم سه شنبه چهارشنبه

پنجشنبه روز عرفه هر که روزه دارد دو ساله گناه او بخشیده شود
 سال گذشته و سال آینده و اگر روز عاشوره روزه دارد یک سال
 گذشته گناه او بخشیده شود و مستحب آنست که با عاشوره یک
 روز اول یا یک روز بعد از آن روزه داشته باشد و روزه روز
 جمعه نهانند بعضی علماء مکره است نزد ابی حنیفه و محمد مکره است

مسئله - صوم دهر و صوم وصال مکره است و بهترین
 صیام صیام داوود است که یک روز روزه دارد و یک روز نفا
 کند بشرطیکه مداومت بر آن تواند کرد که عبادت دوام بهتر است -
مسئله - زن را بدو اذن شوهر و بنده را بدو اذن
 مالک روزه نفل نباید داشت -

فصل - اعتکاف در مسجد عبادت است و در مسجد جامع
 اولی و واجب می شود اعتکاف به نذر و آن عبارت است از
 ماندن در مسجد به نیت اعتکاف و اقل آن یک روز است نزد
 امام عظم و اکثر روز نزد ابی یوسف و یک ساعت نزد محمد و اعتکاف
 عشره اخیره رمضان سنت مؤکده است و روزه در اعتکاف
 واجب شرط است و همچنین در نفل در روایتی وزن در مسجد خانه

اعتکاف کند۔

مسئلہ۔ معتکف از مسجد بر نیاید مگر برائے بول یا غلط یا نازِ جمعہ در وقتیکہ جمعہ را با سنت توان یافت و در مسجد جامع زیادہ ازان درنگ نہ کند و اگر درنگ کرد اعتکاف فاسد نہ شود۔

مسئلہ۔ اگر معتکف بے عذر یک ساعت از مسجد برآمد اعتکاف فاسد شد و نزد صاحبین تا کہ اکثر روز بیرون مسجد نباشد فاسد نہ شود و خوردن و نوشیدن و فتن و بیع و شراء بدو^ن احضار متاع معتکف را جائز است نہ غیر معتکف را۔

مسئلہ۔ معتکف را وظی و دواعی وظی حرام است و از وظی اگر چه بہ شب باشد یا بہ فراموشی باشد اعتکاف فاسد شود و از مس و قبلہ اگر انزال کند اعتکاف فاسد شود و الا نہ در اعتکاف سکوت بالکلیہ مکروہ است و کلام بہیودہ مکروہ تر کلام بخیر کند۔

مسئلہ۔ اگر اعتکاف چند روز را نذر کرد و شبہائے آن روز ہر ہم اعتکاف لازم شود و همچنین در نذر اعتکاف دو روز اعتکاف دو شب لازم و نزد ابی یوسف اعتکاف یک شب میانہ دو روز و اگر اعتکاف یک ماہ را نذر کرد اعتکاف متصل یک ماہ لازم شود۔

اگرچہ متصل نہ گفتہ باشد۔

مسئلہ اعتکاف بہ شروع لازم شود مگر نزد محمدؐ

کتاب الحج

یکے ازارکان اسلام حج است و آن فرض عین است اگر شرائط و جوہ آن یافتہ شود و منکر آن کافر است و تارک آن باوجود شرائط و جوہ فاسق لیکن از بسکہ درین دیار شرائط کمتر موجودی شود و در عمر یک بار واجب است وقوع آن بار بار نمی شود عند الحجتہ مسائل آن می توان آموخت لهذا مسائل حج درین رسالہ مختصر ذکر نہ کردہ شد۔ واللہ اعلم۔

کتاب التقوی

بعد اتیان ارکان اسلام دانستن حرام و مکروہ و مشتبہ و پرہیز از مشتبہات بنا بر احتیاط از وقوع در حرام و مکروہ از ضروریات اسلام است۔

فصل در خوردن۔ خوردن میتہ یعنی جانورے کہ

بخود مرده باشد و جانورے کہ آنرا کافر غیر کتابی ذبح کرده باشد
 حرام است و همچنین جانورے کہ آن را مسلمان یا کتابی ذبح کرده
 باشد و عمداً بسم اللہ ترک کرده باشد حرام است و اگر نسیان
 ترک کرده باشد نزد مالک حرام است و نزد امام اعظم حلال است
مسئلہ - خوردن درندہ از چہار پائگان و پرندگان اگرچہ
 کفتار و روباہ باشد و فیل و خر و استر و خزندہائے زمین مثل موش
 اہلی و دشتی و ابن عرس و غیرہ حشرات چون زنبور و سنگ پشت و
 مانند آن جانورے کہ غالب قوت وے نجاست باشد حرام
 است و زراغ کہ دانہ و نجاست ہر دو می خورد مکروہ است پس
 حلال است و نزد امام اعظم مکروہ و زراغ زراعت کہ فقط دانہ
 می خورد و خرگوش و دیگر حیوانات بری حلال اند و از حیوانات دیہ
 نزد امام اعظم سوائے ماہی بہ جمیع اقسام خود میخ جانور حلال نیست
 و ماہی اگر در دریا مرد و بر روئے آب آمد حرام است و نزد امام
 اعظم و ماہی و جراد را ذبح شرط نیست -

مسئلہ - خوردن بقدرے کہ قوام زندگی باشد فرض است
 و بقدرے کہ بدان نماز استادہ توان خواند و قوت بر روزہ حاصل

شود مستحب است و تا نصف شکم مسنون و تا پُری شکم مباح است
 و اگر به نیت قوت بر جہاد و تحصیل علوم دینی بخورد مستحب باشد
 و زیاده از پُری شکم حرام است مگر بقصد روزہ فردا یا بخاطر مہمان
مسئلہ - در حالتِ نَحْصَہ یعنی در وقت اندیشہ مرگ از
 گرسنگی اگر با کولے حلال نیابد میبتہ و مانند آن محرمات حلال شود
 بلکه فرض شود خوردن آن نزد امام اعظم اگر نخورد و بمیرد آثم شود
 لیکن بقدر سَدِ رَمَق خورد شکم سیر نخورد و در این چنین حالت
 اگر مال غیر مقدار سَدِ رَمَق خورد به نیت ادائے قیمت آن روا باشد
 لیکن اگر احتیاط کرد و بمرد ما جور شود آثم نہ شود - [۱]

مسئلہ - و خوردن در بیماری جائز است واجبیت
 اگر دو آنہ خورد و بمرد آثم نہ شود -

مسئلہ خوردن انواع فواکہ و اطعمہ لذیذ جائز است لیکن
 اسراف در آن و افراط ممنوع است -

مسئلہ - استعمال ظروف طلا و نقرہ بر مرد و زن حرام است
مسئلہ - شراب انگوری از آبِ حامِ انگور کہ مسکّر شود و
 کف آرد نجس است بہ نجاستِ غلیظہ و حرام است قطعاً منکر آن

(۱) دوائی کہ تأثیر وی بشہادت طیب مسلم حاذق قطعی است خوردن آن واجب است

کافر است و شراب که از خمر است ترساند یا از کشمش که مسکر شود
و کف آرد و طلاء که آب انگور به پزند چون کمتر از دو ثلث خشک
شود بگذارند تا مسکر شود و کف آرد این هر سه قسم نجس است بنجاست
خفیفه و همچنین دیگر اثر به از تمر یا زبیب بعد بختن یا از عسل یا انجیر
یا گندم یا جو یا جوار و غیر آن آنچه مسکر باشد و همچنین ثلث غلبی انگور
بعد بختن یک ثلث باقی مانده باشد این همه مسکرات نزد امام محمد
حرام است اگر چه یک قطره از آن خورد نجس است بنجاست خفیفه
رسول فرمود صلی الله علیه و سلم هر چه کثیر آن مسکر آرد قطره از آن حرام
است و هر چه مسکرات خمر است یعنی همچو خمر است در حرمت بنجاست
و نزد امام ابی حنیفه سوله چهار شراب سابقه از اثر به لاحق آنگه
بقصد لهنو خورد حرام است و اگر بقصد قوت خورد جائز باشد لیکن
این قول امام متروک است و فتویٰ بر قول محمد است -

مسئله از خمر بیج نفع گرفتن جائز نیست پس چهار پایه را
هم از آن تداوی نباید کرد و طفل را هم داده نه شود و در مرهم زخم هم
نینداخته شود

مسئله وقت خوردن طعام و آب سنت آنست که اول

۱۰۲

بسم الله گوید آخرش الحمد لله واول و آخر دست به شوید و آب
به سه کثرت بنوشد هر بار بسم الله و الحمد لله گوید -

مسئله - گوشت که از مسلمان یا کتابی خریده شود حلال
است و آنکه از بت پرست خریده شود حرام است - [۱]

مسئله - بر قبول هدیه قول عید و امته و طفل مقبول است -

مسئله - شیر اسپ بسبب شکر و بول ماکول اللحم حرام است

مسئله - اگر عادل بطهارت یا نجاست آب خبر دهد قبول
کرده شود و اگر فاسق یا مستور الحال نجاست آب خبر دهد تحریمی

کند و به غالب رای عمل کند [۲] ستمگر در غلبه مظن صادق داند آب را
رنجته تخم کند اگر غلبه مظن کاذب اند و ضو و تخم هر دو اگر کند بهتر باشد الا وضو کند

مسئله - از بنده تاجر قبول ضیافت جائز باشد و اگر فتن
پارچه یا زرق یا غله بدون اجازت مولی جائز نیست -

مسئله - قبول ضیافت و هدیه امرای ظالم و زن رقاصه
و مغنیه و نایحه که اکثر مال او از حرام باشد جائز نیست و اگر داند
که اکثر مال او از حلال است جائز است -

فصل در لباس - پارچه پوشیدن بقدر ستر عورت و

(۱) اگر ذایح و فروشنده یکی است اگر یکی نیست ذایح معتبر است نه فروشنده

(۲) خبر دخول وقت نماز و رؤیت هلال رمضان نیز در دار الحرب همچنین است

دفع سر با و گریائے مهلك فرض است و زیاده ازان برائے نیت
 مأمور و اظهار نعت خدا و ادائے شکر مستحب است و مسنون
 آنست که لباس انگشت نما نه پوشد و دامن دراز تا نصف
 ساق باشد و دامن تا شتالنگ جائز است و فرو تر از آن حرام
 است و شمله یک وجب به نیت سنت مستحب است و
 زیاده تکلف در لباس بنا بر اسراف و تکبر حرام است یا مکروه
 و بدون آن مباح است -

مسئله میخسوف و میخسوف مردان را حرام است نه زنان
 را و بروایتی رنگ سرخ مردان را مطلقاً مکروه است مگر مخطط
 مثل سوسی -

مسئله - پارچه که تار و پود آن ابریشیم باشد زنان را حلال
 است و مردان را حرام است مگر مقدار چهار انگشت چون علم
 و آنچه پود آن ابریشیم و تار آن از پنبه یا صوف باشد در حرب
 جائز است و آنچه پود آن از پنبه است و تار آن ابریشیم مشروع
 است در هر حال جائز است -

مسئله - از پارچه ابریشیمی خالص فرش و تکیه ساختن جائز

است نزد امام اعظم و نزد صاحبین جائز نیست

مسئله - زنان را زیور زر و نقره پوشیدن جائز است و مردان را جائز نیست مگر انگشتری و نقره و کندن زر گردن نگین -

مسئله - بستن دندان شکسته به تار نقره جائز است نه به تار زر و نزد صاحبین به تار زر هم جائز است [۱]

مسئله - انگشتری از آهن و سنگ و روئین جائز نیست

مسئله - بادشاه و قاضی را انگشتری برای مهر داشتن است و دیگران را ترک آن افضل است -

مسئله - طعام خوردن در ظرفی که کوفت نقره بر آن باشد و نشستن بر این چنین کرسی جائز است بشرطیکه از موضع نقره احتیاط کند و نزد ابی یوسف مکروه است و از محمد و روایت است

مسئله - طفل نر را پوشیدن حریر و زر حرام است -

مسئله - در وطنی و دواعی آن جماع کردن با زن منکوحه ملوکة مخدوم و در بریاد در حالت حیض حرام است

مسئله - لواط حرام است قطعی منکر حرمت آن کافراست

مسئله - دیدن زن اجنبیه را یا مرد را به شهوت حرام است

(۱) زیرا بزیر آنها آب نفوذ میکند و لیکن مغاک دندان را پر کردن و بر دندان غلاف کردن مضمضه را مانع است حنفی را در وضوء و غسل و نماز تقلید مالکی و یا شافعی لازم میشود

و همچنین دست با جنبیه به شهوت رسانیدن و از پا حرکت نامشروع کردن در حدیث آمده که زنای چشم نظر است و زنای دست گرفتن و زنای قدم راه رفتن و زنای زبان سخن گفتن و فرج تصدیق و تکذیب آنها می کند.

مسئله - نظر کردن به عورت دیگر حرام است مگر عند الضرورة بقدر ضرورت به بنید چون طبیب یا ختنه کننده یا قابله یا ختنه کننده و مرد را از مرد سوائے عورت دیدن جائز است یعنی از ناف تا زانو نه بنید و زن را هم از زن از ناف تا زانو دیدن جائز نیست و دیگر بدن دیدن جائز است و همچنین زن را از مرد اگر شهوت نباشد و در حالت شهوت اصلاً نه بنید و مرد را از زن اجنبیه اصلاً دیدن جائز نیست مگر زنی که برائے حوائج بیرون می آید رو و دست او دیدن جائز است اگر شهوت نباشد و الا جائز نیست در قرآن آمده بگوای محمد مردان مسلمانان را که از زنان چشم پوشند و فروج را نگاه دارند و در حدیث آمده هر که زن اجنبیه را به شهوت به بنید توبه در چشم او روز قیامت ریخته شود.

مسئله - از زن منکوحه و مملوکه که خود تمام بدن دیدن جائز است

لیکن مستحب آنست که شرمگاه را نبیند و از زن محترمه خود و از کنیز اجنبی سرور و وسایق و بازو به بیند و مس کردن هم جائز است اگر از شهوت مأمون باشد و شکم و پشت و ران نه بیند و بنده از مالکۀ خود مثل اجنبی است -

مسئله - دیدن به سوت زن اجنبیه وقت اراده نکاح یا شرائے آن با وجود شهوت هم جائز است و همچنین شاهد را نزد محمل شهادت و ادائے آن و حاکم را نزد حکم -

مسئله - خوجه و آخته را حکم مرد است -

مسئله - عزل از منکوحه حره یعنی ننی بیرون انداختن تا علوق نه شود بے اذن او جائز نیست و اگر مملوکه غیر منکوحه او باشد بغیر اذن سید او جائز نیست و از مملوکه خود بے اذن جائز است -

مسئله - اگر کسی کنیز را بشمار یا هبه یا ارث یا مانند آن مالک شد و طی آن جائز نیست و نه دوائی و طی تا که در ملک او یک حیض کامل یافته شود و اگر صغیره یا آنسه باشد بعد یک ماه و طی جائز است -

مسئله - اگر دو کنیز در ملک کسی باشند که نکاح آن هر دو جمع نتوان کرد آن کس اگر بایکے طی کرد و دیگر بر وے حرام باشد تا که آن را

از ملک خود خارج کند یا نکاح کرده دهد

فصل در کسب و تجارت و اجاره - در حدیث آمده که طلب حلال فرض است بعد فرائض و بهترین کسب عمل دست خود است داود علیه السلام عمل از دست خودی کرد و می خورد زره می ساخت و دیگر بیع مبرور بهتر است یعنی بیع که پاک باشد از فساد و کراهیت -

مسئله - اگر بیع مال نه باشد مثل مینته یا خون یا خرید و بیع آن باطل است و همچنین اگر مال باشد لیکن متقوم نه باشد مانند پرند و دیهوا یا ماهی در دریا و مانند خمر و خوک -

مسئله - مال غیر متقوم اگر عوض رخت فروخته شود بیع عرض فاسد باشد و بیع خمر و مانند آن باطل است -

مسئله - از بیع باطل مشتری مالک نه شود و از بیع فاسد بعد قبض مالک شود لیکن فسخ آن واجب است -

مسئله بیع شیر در پستان باطل است که مشکوک الوجود است احتمال است که ریح باشد -

مسئله بیع که انجام آن بنازع است کشف فاسد است چنانچه

بیع چشم بر پشت گوسفند یا چوب در سقف یا یک ذراع در پارچه
یا باطل مجهول پس اگر مشتری فسخ بیع نه کرد و چوب از سقف جدا کرد
و ذراع از ثوب یا باطل را مشتری ساقط کرد بیع صحیح و لازم شد.
مسئله - بیع بشرط فاسد فاسد است و بشرط فاسد آن است
که مقتضای عقد نه باشد و در آن منفعت باشد باینکه مشتری را
یا مبیع را که مستحق نفع باشد.

مسئله - شرط کردن ملک مشتری مقتضای عقد است پس
فاسد نیست و بشرط آنکه مشتری این جامه را نه فروشد اگرچه مقتضای
عقد نیست لیکن منفعت کسی نیست پس فاسد نیست و بشرط آنکه
مشتری این اسپ را فرجه کند درین منفعت مبیع است لیکن مبیع آن
نیست که مستحق نفع باشد پس فاسد نیست چنانچه شرط لغو است و
بیع صحیح و بشرط آنکه باین یک ماه در خانه مبیعه سکونت کند درین
نفع باین است پس بشرط فاسد است و آنکه باین این پارچه را
جامه دوخته دهد و در آن نفع مشتری است نیز فاسد است و بشرط آنکه
عبد مبیع را مشتری آزاد کند درین نفع مبیع است نیز فاسد است
ازین چنانچه شرط بیع فاسد شود زیاده تفصیل مسائل بیع باطل و فاسد

در کتب فقه است ازین بیوع اجتناب واجب است -

مسئله - ربو حرام است در بیع و قرض گناه کبیره است
منکر حرمت آن کافر است بدانکه ربو دو قسم است یکی ربو نسبه
یعنی نقد را به نسبه فروختن دوم ربو فضل یعنی اندک را به بسیار فروختن
نزد امام اعظم اگر دو چیز یافته شود هر دو قسم ربو حرام باشد یکی اتحاد
جنس دوم اتحاد قدر قدر عبارت است از لیل یا وزن و اگر ازین
دو چیز یکی یافته شود ربو نسبه حرام باشد نه ربو فضل پس اگر گندم
را عوض گندم یا نخود را عوض نخود یا جو را عوض جو یا زرا عوض زرا یا آهن
را عوض آهن فروخته شود فضل و نسبه هر دو حرام باشد که در هر دو
چیز اتحاد جنس و اتحاد قدر موجود است و اگر گندم را عوض نخود یا زرا
را عوض سیم یا آهن را عوض مس فروخته شود فضل حلال باشد لیکن نسبه
حرام که گندم و نخود هر دو بیک کیل فروخته می شوند و آهن و مس به یک
میزان و سنجات و زر و نقره بیک میزان و سنجات فروخته می شوند اما
جنس متحد نیست و اگر پارچه گزی را به پارچه گزی یا اسپ را عوض اسپ
فروخته شود نیز فضل حلال است و نسبه حرام که اتحاد جنس موجود است
و کیل و وزن نیست و اگر هر دو چیز نیافته شود هم فضل حلال باشد و

هم نسیه مثلا گندم را عوض زربا آهن فروخته شود فضل و نسیه هر دو
جائز است که این جانۀ اتحا و جنس است و نه اتحا و قدر که گندم کیلی است
وزر و آهن و زنی و همچنین اگر زر را عوض آهن فروخته شود هم هر دو
چیز منتفی است نه اتحا و جنس است و نه اتحا و قدر که میزان و سنجات
دیگر است و میزان و سنجات آهن دیگر و همچنین اگر گندم را عوض آهک
فروخته شود که کیلی گندم دیگر است و کیلی آهک دیگر و نزد شافعی
ربو در مطعومات و در اثمان بشرط اتحا و جنسیت جاری است نه در
غیر آن از آهن و آهک و امثال آن و نزد مالک طعم و ادخار علت است
پس در فواکه تر نزد او ربو نیست

مسئله - بیع گندم به آرد گندم برابر کیلی و خرمای تریه خرمای
خشک برابر کیلی و انگور عوض کشمش برابر نزد امام اعظم جائز است
و نزد غیر او جائز نیست اگر خرمای و انگور خشک شده کم شود

مسئله - جید و ردی در مال ربو برابر باید فروخت یا مقابله
جنس با غیر جنس بضم غیر جنس با ناقص باید کرد -

مسئله - در حدیث آمده هر قرض که قرض دهنده را موجب نفع
باشد حکم ربو دارد پس قرض از مقروض قبول ضیافت نکند بکعبه عادت قدیم

بلکه در سایه دیوار آوشتن هم مکروه است -

مسئله - هندوی برای خطر ره هم مکروه است اگر هندوان

در میان نه باشد و اگر باشد در آن صورت حرام است و ربو - [۱]

مسئله - چنانچه از بیع فاسد و ربو احتراز باید کرد و از اجاره فاسد

هم احتراز واجب است بجهالت معقود علیه که به منازعت رساند اجاره

را فاسد کند و شرط فاسد نیز اگر اجاره کرد که مرزده سیر آر و گندم بیک

درم نان بیزم اجاره فاسد شود -

مسئله - چیزی که از عمل بعیر حاصل شود بعضی از آن اجرت مقرر

کردن مفسد اجاره است چنانچه یک من گندم بجز آسیان دهد تا از

آرد آن بیع و اجاره سائیدگی دهد و سی آثار میدهد بگیرد یا رسیمان خام

به سفید باف داد باین شرط که سوم حصه پارچه در اجرت بافتن بدهد یا

یک من گندم برخربار کرد تا دلی باین شرط که از آن غله چهارم حصه در

دلی در اجوره حامی به دهد این اجاره فاسد است -

مسئله - در اجاره فاسد اجوره مثل واجب شود لیکن زیاده

از مستثنی نداده شود -

مسئله - کم کردن بائع در وزن بیع یا مشتری در وزن حرام است

(۱) هندوی سفته نام قرض که بسفری داده شود بشرط آنکه بدیگری ادا شود

حق تعالیٰ ذَلَّ لِلْمُطَّقِفِینَ ۝ فرموده -

مسئله در ادا کردن ثمن مبیع و غیره دیون معجله و مزدوری
مزدور بے عذر تاخیر کردن حرام است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود
درنگ کردن غنی ظلم است و مزدور را اجرت دہیدن پیش از آنکہ
عرق او خشک شود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم چون دین ادا کردے
زیادہ از قدر واجب دادے بجائے نیم و سق یک و سق و بجائے
یک و سق دو و سق دادے وی فرمود کہ این قدر حق تست و این
قدر افزونی از من است این زیادہ دادن بے شرط ربو نیست
جائز است بلکہ مستحب است -

مسئله - غدر و فریب و کذب کسبِ حلال را حرام سازد
پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم در بازار تودہ گندم دید چون دست مبارک
در آن گندم فرو کرد اندرون تودہ گندم تر بود فرمود کہ ای چسبیت
بائع گفت کہ باران بوے رسیدہ بود فرمود کہ گندم تر بالائے تودہ
چرا نہ کردی ہر کہ فریب دہد مسلمانان را ازمانیست -

مسئله - سماحت یعنی از حق خود در گزر کردن در بیع و شراء
و ادائے دین و تقاضائے آن مستحب است -

مسئله - اگر مشتری بعد تمام عقد بیع از خریدن پشیمان
 شد و بائع بخاطر اوراقه بیع کند حق تعالی گناهای بائع را بیامزد
 مسئله - در بیع مراح که بائع از خریدن سابق باضافه سوا
 مثلاً بفروشد و بیع تولیه که بهای قیمت سابق بفروشد قیمت سابق
 بلا تفاوت گفتن واجب است و اگر بر بیع سوائی قیمت مانند
 اجرت جمالی یا قصاری خرج شده باشد آن با قیمت ضم کند و
 بگوید که این قدر در زمین برین رخت خرج شده است و
 نگوید که باین قدر در خریدم ام تا کاذب نباشد -

مسئله - اگر شخصی یک پارچه مثلاً به ده درم فروخت
 و هنوز مبلغ ثمن مشتری به بائع نداده بائع همان پارچه را از
 مشتری به پنج درم خرید یا آن پارچه با پارچه دیگر به ده درم
 خرید این بیع صحیح نه باشد که در حکم ربواست -

مسئله - بیع منقول پیش از قبض صحیح نیست اگر کیلی
 بشرط کیل خرید و مشتری از بائع کیل کرده گرفت پستربست
 دیگر بشرط کیل فروخت مشتری ثانی را از ان طعام بیع خوردن
 یا بدست کس دیگر فروختن جائز نیست تا که باز کیل نه کند

و گنبلِ اول کافی نیست احتیاطاً برائے آنکه مبادا چیزی در
 گنبلِ زیادہ برآید و مالِ بائع باشد
 مسئلہ - نجش حرام است - نجش آن است کہ کسی
 بدون قصدِ خرید خود را خریدار نمودہ قیمتِ بیع زیادہ گوید تا کسی
 دیگر مشتری فریب خورد -

مسئلہ - اگر مسلمانی خرید می کند و نرخ مشخص می کند
 یا پیغام زنی دادہ دیگر بر آن برآمدہ پیغام خود دہد این معنی مکروہ
 است تا وقتیکہ معاملہ خریدارِ اول درست شود یا موقوف مان
 مسئلہ - کاروان غلہ را اگر کسی از شہر برآمدہ ملاقات
 کند و تمام غلہ را خرید نماید این را تلقی جلب گویند اگر این معنی اہل
 شہر را مضر باشد ممنوع باشد و اگر مضر نہ باشد جائز باشد مگر
 در صورتیکہ نرخ شہر را بر کاروان پوشیدہ دارد کہ این فریب و
 مکروہ است -

مسئلہ - اگر شہرے متاع کاروان را نرخ گران کردہ
 بفروشد و در شہر قحط و تنگی باشد این معنی مکروہ است -
 مسئلہ - بیع وقت اذان جمعہ مکروہ است -

مسئله - اگر دو ملوک صغیر با هم قرابت محرمیت داشته باشند فروختن آنها علیحدہ علیحدہ مکروه است و ممنوع و همچنین اگر یکے از آنها صغیر باشد و دوم کبیر و نرود بعضی این بیع جائز نباشد

مسئله - بیع چربی میتہ جائز نیست -

مسئله - بیع روغن نجس نرودانی حلیفہ جائز است و نرود دیگر ائمہ جائز نیست -

مسئله - بیع گندگی انسان اگر مخلوط نباشد نرود امام عظم^م مکروه است و اگر مخلوط باشد بخاک مانند آن نرود امام عظم^م جائز است و بیع سرگین ہم نرود او جائز است و نرود اکثر ائمہ بیع بیچ چیز از آن جائز نیست -

مسئله - ہر چه بیع آن جائز نیست انتفاع بدان جائز نیست

مسئله - احتکار یعنی بند کردن و نہ فروختن قوت آدمیان

و چہار پایتگاں در شہرے کہ برائے اہل آن مضر باشد مکروه است

نرود امام ابی یوسف در ہر جنس کہ ضرر احتکار آن بہ عامہ باشد احتکار آن

ممنوع است حاکم محتکر را امر کند کہ زیادہ از حاجت خود بفروشد -

مسئله - اگر کسی غلہ زراعت خود را بند کرد یا از شہرے

دیگر خریده آورد و بند کرد و احتکار نیست.

مسئله - بادشاه و حاکم را نرخ کردن مکروه است مگر
و قتیکه بقالان در گرانی غله بسیار تعدی نمایند در آن صورت
بمشورت دانا یان نرخ کند.

فصل - در تفرقات و آداب معاشرت و حقوق الناس

و گناهان - مسابقت در تیراندازی یا درد و اندیدن اسبان یا
شتران یا خران یا استران جائز است و اگر برائے پیش رونده چیز
مقرر کرده اگر از یک جانب باشد جائز است و از جانبین حرام
است مگر آنکه یک شخص ثالث در میان باشد و گفته شود که
اگر یک بر دو کس پیش رود این قدر باو داده شود و اگر دو
کس پیش روند درین صورت از ثالث هیچ نه گرفته شود و
از آن دو کس هر که پیش رود از دیگر بگیرد و درین صورت این
مسابقه و این مقرر کردن انعام جائز است و حلال لیکن آنچه
برائے پیش رونده مقرر کرده اند واجب نمی شود و مواخذة آن
نمی رسد و همچنین جائز است که امیر مردم لشکر را بگوید که هر که
پیش رود این قدر بولے بد هم و همچنین حکم است در آنکه دو

طالب علم در مسئلہ اختلاف کنند و خواهند که با استاد رجوع آرند
و برائے کسی که حکم او موافق حکم استاد افتد چیزی مقرر کنند
مسئلہ - ولیمہ نکاح سنت است و کسی که دعوت کرده
شود باید که قبول کند و اگر بے عذر قبول نہ کند آثم شود۔

مسئلہ - از طعام دعوت چیزی بخانہ خود نیارد و ہم بساط
نہ دهد مگر بے اجازت مالک و اگر داند کہ آنجا ہویا سرودا ست
حاضر نہ شود و دعوت قبول نہ کند و اگر نہ پس اگر مقتدا باشد یا ہو
در مجلس طعام باشد نہ نشیند امام اعظم فرمودہ کہ بدان مبتلا شدم
پس صبر کردم یعنی پیش از مقتدا شدن۔

مسئلہ - سرود حرام است کہ باز دارندہ است از ذکر
الہی و بیعت شہوت بہ سوئے معاصی اگر در حق کسی این چنین نباشد
مثلاً درویش صاحب نفس مطمئنہ کہ غیر از عشق و محبت الہی در سراو
ہرچ میلے و رغبتے بسوئے شہوات نہ بود از زبان مردے کہ قابل
شہوت نہ باشد کلامے موزون باوازے موزون شنود و او را مانع
از ذکر الہی نباشد بلکہ ہیجان محبت الہی کند و حق آن کس انکار نہ
توان کرد و خواجہ عالی شان بہا والدین نقشبند رضی اللہ عنہ کہ کمال

اتباعِ سلطنت داشت فرموده نه این کاری کنم چرا که مسنون نیست
و نه انکاری کنم و ملای و مرامیر و طنبور و دُهل و نقاره و دف و غیره
با اتفاق حرام است مگر طبل غازی یعنی نقاره هنگام جنگ یا دُف
برائے اعلانِ نکاح۔

مسئله شعر کلام است موزون حسن او حسن است و قبیح
او قبیح است لیکن بیشتر اضاعت وقت و ران مکروه است۔

مسئله ریا و شمع در عبادت ثواب عبادت را باطل کند
بلکه معصیت شود یعنی هر که عبادت کند برائے دیدن و شنیدن
مردم نزد خدا ثواب آن نباشد پیغمبر علیه السلام آن را شرکِ خفی فرموده
مسئله غیبت یعنی عیب کسی غائبانه گفتن اگر چه موافق

نفس الامر باشد حرام است خواه عیب در دین او گوید یا در صورت
یا در نسب یا غیر آن آنچه او را ناخوش آید مگر غیبت ظالم حرام نیست
مسئله غیبت نیست مگر شخص معین معلوم را بد گفتن اگر

اهل شهر را غیبت کند غیبت نه باشد۔

مسئله نیمه یعنی سخن یکے بد گیرے رسانیدن که موجب

ناخوشی بینا بین آنها باشد نیز حرام است۔

مسئله - دشنام دادن دیگرے بزبان یا باشارۃ سر یا چشم یا دست یا مانند آن یا خندیدن بروے برہنجے کہ موجب تہک حرمت او باشد حرام است رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ حرمت مال و آبروئے مسلمانان مثل حرمت خون او است کعبہ را فرمودہ کہ حق تعالیٰ ترا چہ قدر حرمت دادہ لیکن حرمت مسلمان و حرمت خون او و مال او و آبروئے او از تو زیادہ است
مسئله - دروغ حرام است مگر برائے مصلح میان دو کس یا برائے راضی کردن اہل خود یا برائے دفع ظلم ظالم درین چنین مقام تعریض بہ کذب بہتر است و بے حاجت تعریض بہ کذب ہم مکروہ است -

مسئله - تجسس حال مسلمانان بر عیب جوئی آنہا حرام است و بدترین دروغ شہادت دروغ است و قسم دروغ کہ بدان مال مسلمانے را بناحق تلف کند حق تعالیٰ دروغ را برابر شرک شمرده و فرمودہ کہ پرہیز کنید از بت پرستی و پرہیز کنید از سخن دروغ در حالے کہ مسلمان را ہ راست روندہ باشد نہ مشرک -
مسئله - رشوت دہندہ و رشوت خورندہ در دوزخ

باشند مگر آنکه دادن رشوت برائے دفع ظلم جائز است -
 مسئله بر که حکم نه کند موافق کتاب الله حق تعالی آن را
 کافر گفته -

مسئله قضیه و مناقشه که در میان افتد واجب است
 که آن را به شرع رجوع کند و آنچه شرع در آن حکم کند اگر چه خلاف
 طبع خود باشد واجب است که آنرا بطیب خاطر قبول کند مگر وه
 داشتن آن کفر است و مستلزم انکار شرع

مسئله عجب و تکبر کردن و نفس خود را از دیگران بهتر
 دانستن و غیر را حقیر دانستن حرام است حق تعالی می فرماید نفس خود
 را نسبت به پاکی مکنید بلکه خدا هر کدای خواهد پاک می کند و اعتبار
 مرخامه راست و خاتمه معلوم نیست که چه خواهد و در حدیث آمده
 که حق تعالی بعضی کسان را بهشتی نوشته است و تمام عمر عمل دوزخ
 می کند و آخر کار تائب می شود و عمل بهشت می کند و بهشتی می شود
 و بعضی کسان را دوزخی نوشته و تمام عمر عمل بهشت می کند آخر کار
 نوشته انبی غالب می آید و عمل دوزخ می کند و دوزخی می شود -
 شیخ سعدی می گوید نظم

مراپیر دانائے روشن شهاب دواندر زفر مودبر و آب
یکے آنکه بر خویش خود بین مباش دوم آنکه بر غیر بد بین مباش
مسئله - تفاخر یا نساب حرام است و نیز تکاثر به مال
جاه حرام است کریم تر نزد خدا متقی تر است -

مسئله - بازی کردن به شطرنج یا نرد یا چوپڑیا مانند آن
حرام است و اگر در آن مال مشروط باشد قمار باشد و حرام قطعی
و گناه کبیره باشد و منکر حرمت آن کافر باشد و نیز لعب به پرانی
کبوتر یا جنگا نیدن کبوتر یا جنگا نیدن مرغ و مانند آن حرام است
مسئله - خدمت کنانیدن از خوجه مکروه است -

مسئله - موئے راپیوند کرده دراز کردن حرام است -
خصوص پیوند کردن به موئے انسان -

مسئله - اجرت گرفتن بر اذان و امامت و تعلیم قرآن و
فقه و غیره عبادات جائز نیست نزد امام اعظم و نزد دیگر ائمه
جائز است و درین زمانه فتویٰ بر آن است که بر تعلیم قرآن و
مانند آن اجرت گرفتن جائز است -

مسئله - اجرت نوحه کننده و سرود کننده و دیگر معاصی و

اجرتِ جهانیدنِ جانورِ نر بر ماده حرام است۔

مسئلہ۔ قاضیاں و مفتیان و علماء و غازیان را از بیت المال رزق داده شود بقت ریکہ کافی باشد بلا شرط۔

مسئلہ۔ حرہ را سفر کردن بدونِ محرم یا شوہر جائز نیست و کنیز و اقم و ولد را جائز است و خلوت با اجنبیہ حرہ باشد یا امہ یا اُمِّ ولد حرام است۔

مسئلہ۔ غلام و کنیز را عذاب کردن یا طوق در گردن آنها انداختن حرام است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم در وقت وفات آخر کلام بہ نماز و نیکی با غلام و کنیز و وصیت کردہ باید کہ مملوک خود را آنچه خود بہ پوشد پوشاند و بکارے زیادہ از طاقت او امر نہ فرماید و اگر بکارے شاق امر کند باید کہ خود ہم شریک او شود۔

مسئلہ۔ بندہ کہ اندیشہ گر بختن او باشد زنجیر در پائے او انداختن جائز است۔

مسئلہ۔ بندہ را از خدمت مولیٰ گر بختن حرام است۔
مسئلہ۔ تراشیدنِ ریش بیش از قبضہ سنت است و چینِ موئے سفید از ریش و مانند آن مکروہ است۔

مسئله - گذاشتن ریش و تراشیدن سبیل و ناخن و موهای
بغل و موهای نهانی سنت است -

مسئله - داخل شدن مردان و زنان در حمام جائز است
ولیکن با پرده و ازار -

مسئله - امر معروف و نهی منکر واجب است از منکرات
اگر مقدور داشته باشد از دست منع کند و اگر نتواند از زبان منع
کند و اگر نتواند یا مفید نداند از دل مکروه دارد و صحبت اهل
منکر ترک کند اگر این قدر هم نه کند در و بال آنها شریک باشد هم
در دنیا و هم در آخرت -

مسئله - حب فی الله و بغض فی الله فرض است -
مسئله - کسی که بروی احسان کند شکری ادا کردن مکافآت
او نمودن مستحب است - یا واجب و انکار یا آن کردن و کفران
نمودن معصیت است بر که شکری بنده نه کرده شکر خدا نه کرد -
مسئله - نشستن در مجلس علماء و صلحاء افضل است اگر
میسترسد و اگر میسترنه شود عزلت بهتر است -

مسئله - کثرت درود بر پیغمبر صلی الله علیه و سلم مستحب است

و خالی بودن مجلس از ذکر خدا و درود بر پیغمبر صلی الله علیه و سلم
مکروه است -

مسئله - مرد را تشبّه به زنان و زن را تشبّه به مردان
و مسلم را تشبّه به کفار و فسّاق حرام است -

مسئله - قتل کردن جانور یا کول نه برائے خوردن حرام است

مسئله - قتل جانور موزی جائز است

مسئله - حقوق مسلمان بر مسلمان شش چیز است - عیادت

مریض و حضور جنازه و قبول دعوت و سلام و تشییت عا طس و
خیرخواهی هم در حضور و هم در غیبت -

مسئله - باید که دوست دارد برائے مسلمانان آنچه برائے

نفس خود دوست دارد و مکروه دارد و در حق آنها آنچه برائے

خود نه پسندد و ردّ سلام واجب است -

مسئله - بدانکه کبائر بر سه مرتبه است مرتبه اوّل اکبر

کبائر کفر است و قریب آن عقائد باطله مرتبه دوم آنچه در آن

حقوق بندگان تلف شود یعنی ظلم بر خون و مال و آبروئے مسلمانان

حق تعالی حقوق خود نه بخشد و حقوق بندگان نه بخشد - بغوی از نفس

روایت کرده که رسول فرموده صلی اللہ علیہ وسلم روز قیامت منادی
از عرش آواز دهد کہ ای امت محمد صلی اللہ علیہ وسلم حق تعالی شما ہمہ
مرد و زن مؤمنین را بخشیدہ با ہم حقوق بندگان را بخشید و داخل
بهشت شوید۔ حافظ گوید۔ فرد۔

مباش در پئے آزار و ہر چہ خوہی کن کہ در شریعت با غیر این گناہ ہے
یعنی برابر این نیست مرتبہ سوم حقوق اللہ خالص۔

مسئلہ۔ آنچه در احادیث کبار و وارد شدہ بہ شماریم شرک
و نافرمانی والدین قتل نفس و قسم دروغ و شہادت دروغ و دشنام
محصنہ و خوردن مال یتیم و خوردن ربو و گریختن از جنگ کفار و سحر
کردن و قتل فرزند کردن چنانکہ کفار دختران را قتل می کردند و زنا
خصوصاً با زن ہمسایہ و سرقہ و قطع طریق کہ محاربہ با خدا و رسول
است و غبی بر امام عادل و در حدیث آمدہ کہ زنا با زن دہ کتر
است از زنا با زن ہمسایہ و در حدیث آمدہ کہ بزرگ تر کبار آن
است کہ کسی پدر و مادر خود را دشنام دہد گفتند والدین را چگونه کہے
دشنام دہد فرمود والدین دیگرے را دشنام دہد او والدین این
را دشنام دہد۔

مسئلہ۔ مدح فاسق حرام است در حدیث است کہ
حق تعالیٰ بر آن غضب شود و عرش بدان بلرزد۔

مسئلہ۔ اگر کسے دیگرے را لعنت کند و آن کس اہل لعنت
نہ باشد لعن بروے باز گردد۔

مسئلہ۔ در حدیث است علامات منافق دروغ گوئی و
خلاف عہدگی و خیانت در امانت و غدیر بعد عہد و دشنام و منافقت
مسئلہ۔ رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم شرک مکن بخدا اگرچہ
قتل کردہ شوی و سوختہ شوی و نافرمانی والدین مکن اگرچہ امر کنند
کہ از زن و فرزند و مال خود بد رشو۔ لا طاعة لمخلوق فی معصیۃ الخالق

مسئلہ۔ حق شوہر بر زن آن قدر است کہ رسول فرمود
صلی اللہ علیہ وسلم کہ اگر برائے سجده غیر خدا امری کردم زن را امر
می کردم کہ شوہر را سجده کند اگر شوہر زن را امر کند کہ سنگ ہائے
کوہ زرد بکوہ سیاہ و از کوہ سیاہ بکوہ سفید برسان باید کہ چمنان کند

مسئلہ۔ در حدیث آمدہ کہ بہترین شما کسے است کہ بازن
خود خوب باشد و من برائے اہل خود خوبم و زن از پہلوئے چپ آفریدہ
شدہ است راست نتوان شد بر کچی آنہا صبر باید کرد و نیکی باید نمود

باید که او را دشمن ندارد اگر از و راضی نه باشد طلاق دهد -
مسئله - گناه صغیره را سهل انگاشتن و بر آن اصرار کردن
 گناه کبیره است و حلال دانستن گناه صغیره قطعی کفر است بخاری
 از انس روایت کرده که فرمود انس که شما کارهای کنید و از من
 باریک و سهل تری دانید و ما آن را در عهد پیغمبر صلی الله علیه و سلم
 از مہلکات می دانستیم بدانکه سخن در شریعت بسیار است و مطوعات
 از آن مشحون بقدر کفایت در آن اوراق برائے فارسی خوان نوشته
 زیاده ازین اگر احتیاج افتد به علماء رجوع می توان کرد -

کتاب الإحسان

بدان اَسْعَدَكَ اللهُ تَعَالَى این همه که گفته شد صورت ایمان
 و اسلام و شریعت است و مغز و حقیقت او در خدمت درویشان
 باید جست و خیال نباید کرد که حقیقت خلاف شریعت است که
 این سخن جهل و کفر است بلکه همین شریعت است که در خدمت
 درویشان چون قلب از تعلق علمی و جہے که با سوی الله داشت
 پاک شود و در ذل نفس بر طرف گشته نفس مطمئنہ شود و اخلاص بهم

رساند شریعت در حق او بامغز شود نماز او عند الله تعلق دیگر بهم
 رساند دو رکعت او بهتر از یک رکعت دیگران باشد و همچنین صوم
 او و صدقه او رسول فرمود صلی الله علیه و سلم اگر شما مثل احد زرد
 راه خدا خرج کنید برابر یک سیر یا نیم سیر جو نباشد که صحابه در راه خدا
 داده اند این از جهت قوت ایمان و اخلاص شان است نور بطن
 پیغمبر صلی الله علیه و سلم را از سینه درویشان باید جست و بدان
 نور سینه خود را روشن باید کرد تا هر خیر و شر بفراست صحیح دریافت
 شود و کی در قرآن متقی را فرموده و در حدیث علامت اولیا را الله
 فرموده که در صحبت او خدا یاد آید یعنی محبت دنیا در صحبت او کم
 شود و محبت حق زیاده گردد و الله علم و کسے که متقی نه باشد او ولی نه باشد
 مثنوی

اے بسا ابلیس آدم رفته هست پس هر دستے نشاید داد دست
 حضرت عزیزان علی را مبتنی قدس سره می فرماید
 رباعی

بابر که نشستی نه شد جمع دلت وز تو نه رمید صحبت آب گلت
 ز بهار ز صحبتش گریزان می باش ورنه نه کند روح عزیزان مجلت

ترجمہ باب کلمات الکفر از فتاویٰ برہانی^[۱]

در دستور القضاۃ از فتاویٰ خلاصہ^[۲] آورده کہ در مسئلہ اگر چند وجہ کفر باشد و یک وجہ کفر نہ باشد فتویٰ بہ کفر نباید داد فقیر گوید لیکن باید کہ خود از اندیشہ یک وجہ کفر احتراز نماید۔
مسئلہ۔ از سبب شیخین کافر شود نہ از تفضیل علی رضی اللہ عنہ بر آنہا کہ بدعت است۔

مسئلہ۔ از محال دانستن دیدار خدا کافر شود۔
مسئلہ۔ خدا را جسم گفتن و دست و پا و رو گفتن کفر است
مسئلہ۔ اگر کلمہ کفر با اختیار خود گوید و نداند کہ این کلمہ کفر است اکثر علما بر آنند کہ کافر شود معذور نہ باشد و اگر بے قصد بزبان رود کافر نہ شود۔

مسئلہ۔ اگر ارادہ کفر کرد اگرچہ بعد مدت مدیدی فی القلوب کافر شود۔

مسئلہ۔ اگر حرام قطعی را حلال گوید یا حلال قطعی را حرام یا فرض را فرض نداند کافر شود۔

(۱) مؤلف فتاویٰ البرہانی برہان الدین محمود بخاری توفی شہیداً سنہ ۶۱۶ ہ۔

(۲) مؤلف خلاصۃ الفتاویٰ طاہر بخاری توفی سنہ ۵۴۲ ہ۔ [۱۱۴۹ م۔]

مسئلہ - اگر گوشتِ مردار می فروشد و گوید کہ این مردا
نیست از حلال است کافر نہ شود۔

مسئلہ - مردے دیگرے را گفت کہ از خدائی ترسی
نہ کافر شود و نزد محمد بن فضیل اگر در مصیبت باشد کافر شود و الا نہ
مسئلہ - اگر گفت کہ وے اگر خدا شود من حق خود از
وے بستانم کافر شود۔

مسئلہ - اگر گوید کہ خدا باتو بس نیاید من چگونه باتو بس آیم
کافر شود۔

مسئلہ - اگر گوید کہ مرا بر آسمان خداست و بر زمین تو
کافر شود۔

مسئلہ - اگر پسر کسی مرد گفت کہ ح را را بایستہ بود کافر
شود و اگر دیگر گفت کہ خدا بر تو ظلم کرد کافر شود۔

مسئلہ - اگر شخصی بر دیگرے ظلم کرد و مظلوم گفت اے
خدا تواز وے پذیرا اگر تواز وے پذیری من نہ پذیرم کافر شود

مسئلہ - اگر گوید من از ثواب و عذاب بیزارم کافر گردد۔

مسئلہ - اگر کسی بدون شہود نکاح کرد و گفت کہ خدا و

رسول خدا را گواه کردم یا فرشته را گواه کردم کافر شود۔
مسئله۔ و از مجمع التوازل آورد که اگر گفت که فرشته
 دست راست و دست چپ را گواه کردم کافر نه شود اگر چه
 نکاح صحیح نہ باشد۔

مسئله۔ اگر جانورے آواز کرد پس گفت کہ بیمار میرد
 یا غلہ گران شود یا جانور آواز کرد از سفر بازگشت در کفر او
 اختلاف است۔

مسئله۔ اگر گفت کہ خدامی داند کہ من ہمیشہ پیوستہ ترا
 یادمی کنم بعضے گفته کہ کافر شود اگر گفت کہ خدامی داند کہ بہ غمی و
 شادی تو چنانم کہ بہ غمی و شادی خود بعضے گفته کافر شود و بعضے
 گفته کہ اگر بر نیکی و بدی آن کس بہال و بدن قیام می کند چنانچہ بر
 نیکی و بدی خود کافر نہ شود۔

مسئله۔ اگر گفت کہ قسم بخدا و پلے تو کافر شود۔
مسئله۔ اگر گفت کہ رزق از خداست لیکن از بندہ
 جستن کافر شود۔

مسئله۔ اگر گفت کہ فلان اگر نبی باشد بوے ایمان نیارم

یا گفت اگر خدا مرا بہ نماز امر کند نماز نہ گزارم یا گفت اگر قبلہ باین
باشد نماز نہ گزارم کافر شود۔

مسئلہ۔ اگر کسے گفت کہ آدم علیہ السلام پارچہ می بہت
دیگرے گفت پس ماہمہ جولاہ گانیم کافر شود این دوم۔
مسئلہ۔ اگر گوید آدم اگر گنہ نمی خورد ما بد بخت
نمی شدیم۔ کافر شود۔

مسئلہ۔ مردے گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
چنین می کرد دیگرے گفت کہ این بے ادبی است کافر شود۔
مسئلہ۔ اگر کسے گفت ناخن تراشیدن سنت است
دیگرے گفت اگر چه سنت باشد نمی کنم کافر شود و اگر گوید سنت
چه کار آید کافر شود۔

مسئلہ۔ اگر کسے امر معروف کرد دیگرے گفت چه غوغا
آوردی اگر این سخن بروجہ رد گفت کافر شود در فتاویٰ سراجی
گفتہ طالب دین اگر گوید اگر خداے جہان است بہ ستانم کافر
شود اگر گفت کہ اگر پیغمبر است کافر نہ شود۔

مسئلہ۔ اگر کسے گوید حکم خدا چنین است آن کس گفت

که حکم خدا را من چه دائم کافر شود۔

مسئله۔ اگر به سوئے فتویٰ دید و گفت که این چه بار نما
فتویٰ آوردی اگر شریعت را سُبک دانسته گفت کافر شود۔
مسئله۔ اگر کسی گفت که حکم شرع چنین است این کس
بزروار دروغ آورد و گفت اینک شریعت را کافر شود اگر کسی
را گفتند که با فلان کس صلح کن آن کس گفت بت را سجدہ کنم و با او
آشتی نہ کنم کافر نہ شود چرا که ارادہ او بعید داشتن صلح است
اگر فاسق و مصلح را بگوید کہ بیا تہد مسلمانان بہ بینید و بہ سوئے
مجلس فسق اشارہ کند کافر شود

مسئله۔ اگر میخوارہ می گوید شاد باد آنکہ بر شادی ما شاد
است ابو بکر طرخان گفتہ کافر شود۔

مسئله۔ اگر زنی گوید لعنت بر شوئے دشمنند باد کافر شود

مسئله۔ اگر کسی گفت تا حرام یا ہم گم کرد حلال چرا اگر دم کافر شود

مسئله۔ اگر کسی در بیماری گفت اگر خواہی مرا مسلمان

بمیران و اگر خواہی کافر بمیران کافر شود۔

مسئله۔ در فتاویٰ سراجی آمدہ کہ اگر گفت کہ روزی بر من

فراخ کن یا بر من ظلم کن ابو نصر در کفر او توقف کرده و ظاهر آنست
که کافر شود که اعتقاد ظلم بر خدا کفر است۔

مسئله۔ شخصی اذان می گوید و دیگرے گفت دروغ گفتی کافر شود

مسئله۔ اگر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را عیب کرد یا مومن

مبارکش را مویک گفت کافر شود۔

مسئله۔ اگر کسی بادشاه ظالم را عادل گوید امام ابو منصور

ماثریدی گفته کافر شود و امام ابو القاسم گفته کافر نه شود چیرا که

البتہ گاہے عدل کرده باشد۔

مسئله۔ در حمادیہ و سراجی گفته اگر کسی اعتقاد کند که خراج

و غیره خزانہ بادشاهی ملک بادشاه است کافر شود۔

مسئله۔ در سراجی گفته اگر کسی گفت که تو علم غیب داری

گفت دارم کافر شود۔

مسئله۔ اگر کسی گفت که اگر خدا مرا بے تو در بہشت بُرد

نخواہم رفت اصح آنست کہ کافر نہ شود۔

مسئله۔ اگر کسی گفت من مسلمانم و دیگرے گفت لعنت

بر تو و بر مسلمانانی تو کافر شود۔ در جامع الفتاویٰ اظهر آنست کہ کافر

نہ شود و در سر اجی گفته اگر کسی گوید کہ اگر فرشتگان یا پیغمبران گواہی
دہند کہ ترا سیم نم نیست با و ز ندام کافر شود۔

مسئلہ۔ اگر شخصے دیگرے را گفت اے کافر او گفت اگر
ایں چنینی نمی بودم با تو صحبت نہ ا شتم بعضے گویند کافر شود و بعضے گویند نہ
مسئلہ۔ اگر کسی گوید کافر شدن بہ کہ با تو بودن کافر نہ شود۔
چرا کہ مراد او دوری جستن است۔

مسئلہ۔ اگر شخصے دیگرے را گفت کہ نماز کن او جواب داد
کہ تو چندین نماز کردی چہ بر سر آوردی یا چندین گاہ نماز کردم چہ بر
سر آوردم کافر شود۔

مسئلہ۔ اگر کسی دیگرے را گفت تو کافر شدی او جواب
داد کہ کافر شدہ گیر کافر شد۔

مسئلہ۔ اگر گفت مرا زن از حق تعالی محبوب تر است
کافر شد او را توبہ باید داد اگر توبہ کرد تجدید نکاح باید کرد۔

مسئلہ۔ اگر کافر مسلمانی را گفت کہ مسلمانی مرا بیاموز
تا نزد تو مسلمان شوم او جواب داد کہ باش تا کہ بروی بسوئے
فلاں عالم یا قاضی او ترا آموزد آن زمان مسلمان شوی نزد او صحیح

آنست که کافر نه شود اگر و اعظ گفت باش تا فلان روز در مجلس
اسلام آری فتویٰ بر آن است که کافر شود۔

مسئله۔ اگر گفت مرا بازی از روزه و نماز شتاب گرفت
کافر شود۔

مسئله۔ اگر گوید تو چند گاه نماز کن تا حلاوت بے نمازی
بینی کافر شود۔

مسئله۔ اگر گفت کار دشمنان همان است و کار کافران
همان کافر شود اگر این سخن عالمی معین را گوید کافر نه شود۔

مسئله۔ اگر در دعا گفت اے خدا رحمت خود را از من
دریغ مدار از الفاظ کفر است

مسئله۔ اگر شخصی زنی را گفت که مرتد شود درین صورت
از شوهر خود جدا شوی گوینده کافر شود۔

مسئله۔ رضا بکفر برائے خود و برائے غیر خود کفر است و
صحیح آنست که اگر کفر را قبیح دانسته دشمن خود را خواهد که کافر شود
این کس ازین رضا کافر نه شود۔

مسئله۔ اگر در مجلس شراب خواری بر مکان مرتفع مثل اعظان

به نشیند و سخن خندگی بگوید و اهل مجلس از آن بخندند همه کافر شوند.
 مسئله - اگر آرزو کند و گوید کاش که زنا یا قتل ناحق حلال
 بود کافر شود و اگر آرزو کند و گوید کاش که خمر حلال بود
 یا روزه ماه رمضان فرض نه بود کافر نه شود اگر کسی گوید
 که خدای داند که من این کار نه کرده ام حال آنکه آن کار کرده
 است در اصح قولین کافر شود و از امام خمینی منقول است که
 اگر آن قسم خورنده اعتقاد می کند که این کلام به دروغ گفتن کفر است
 در آن صورت کافر شود و اگر نه شود فتویٰ حسام الدین بر آنست.
 مسئله - امام طحاوی گفته که از ایمان خارج نه گفتن دیگر چیز
 که انکار باشد بدینچه ایمان آوردن بدان واجب است.
 مسئله - امام ناصر الدین گفته که آنچه ردّت یقینی است از
 ظهور آن حکم بردت کرده شود آنچه در ردّت بودن آن شک
 است از آن حکم بردت نباید کرد که ثابت از شک زائل نه شود
 حال آنکه اَلْاِسْلَامُ یُعْلَمُ وَلَا یُعْلَى و در حکم به کافر گفتن اهل اسلام
 جلدی نه باید کرد حال آنکه به صحت اسلام مکره علما حکم کرده اند.
 مسئله - در تاتارخانی ازینا بیع گفته که ابو حنیفه فرموده

که کفر کفر نه باشد تا که اعتقاد نه کرده شود بر کفر -
مسئله - در محیط و ذخیره گفته که مسلمان کافر نه شود مگر
 وقتی که قصد کفر کند

مسئله - در مضمرات^[۱] از نصاب و جامع اصغر گفته که اگر
 کسی کلمه کفر عدا گفت لیکن اعتقاد به کفر نه کرد بعضی علماء گفته اند
 که کافر نه شود که کفر از اعتقاد تعلق دارد و بعضی گفته اند که کافر
 شود که رضا است بکفر -

مسئله - اگر جای کلمه کفر گفت و نمی داند که این کلمه کفر است
 بعضی علماء گفته اند که کافر نه شود و جهل عذر راست و بعضی گفته
 کافر شود جهل عذر نیست -

مسئله - از مرتد شدن احد الزوجین نکاح فی الحال باطل
 شود بر قضائے قاضی موقوف نیست این روایت منتفی است -
مسئله - اگر کسی کلاه مثل آتش پرستان یا جامه مثل هندو
 پوشد بعضی علماء گفته اند که کافر شود و بعضی گفته که کافر نه شود و
 بعضی متأخرین گفته که اگر به ضرورت پوشد کافر نه شود -

مسئله - اگر کسی زنا ربست قاضی ابو حفص گفته که اگر برای

خلاصی از دست کفار کرده باشد کافر نه شود و اگر برائے فائده در تجارت کرده باشد کافر نشود۔

مسئله۔ محوس روز نوروز جمع شوند یا ہنود روز ہولی یا شادی نمایند و مسلمانے گوید چہ خوب سیرت نہادہ اند کافر نشود۔

مسئله۔ از مجمع التوازل آورده مردے ارتکاب گناہ صغیرہ کر و پس گفت مرا و را مردے کہ تو بہ کن او گفت کہ من چہ کردہ ام کہ تو بہ کنم کافر نشود۔

مسئله۔ اگر صدقہ کرد از مال حرام و امیدواری ثواب کرد کافر نشود۔

مسئله۔ اگر فقیری داند کہ از حرام دادہ است و برائے او دعا کردہ و صدقہ دہندہ آیین گفت کافر نشود۔

مسئله۔ فاسق شراب می خورد و اقربائے او آمدہ برود و نام تشار کردند یا مبارک باد دادند در ہر دو صورت ہمہ کافر شوند۔

مسئله۔ از حلال دانستن لواطت با زن خود کافر نہ شود و با غیر زن خود کافر نشود۔

مسئله۔ حلال دانستن جماع در حالت حیض کفر است و

و در حالت استبراء بدعت است کفر نیست -

مسئله - در خسر وانی گفته که مردی بر مکانی مُرتفع بنشیند و مردم از وی بطریق استهزاء مسائل پرسند او بطریق استهزاء جواب گوید کافر شود و بر مکانی بلند نشستن شرط نیست استهزاء به علوم دینی کفر است -

مسئله - اگر گفت که مرا با مجلس علم چه کاریا گوید آنچه علماء می گویند که می تواند کرد کافر شود -

مسئله - اگر گوید زری باید علم بچه کاری آید کافر شود -

مسئله - اگر گوید اینها که علم می آموزند اشتباه است یا

تزویر است یا گوید من جیل و دشمنان را منکر کافر شود -

مسئله - اگر کسی گوید همراه من بشرع بیا او گفت پیاده

بیار کافر شود و اگر گفت بیا بسوئے قاضی او گفت پیاده بیار کافر نشود

مسئله - اگر گفت نماز با جماعت بگذار او گفت اِنَّ الصَّلٰوةَ

تَنْهٰا کافر شود -

مسئله - مردی آیت قرآن را در قرح نهاده قرح را

پُر آب کرده گوید کاسا و باقا - کافر شود -

مسئله - اگر در حقِ باقی در دیک بگوید ذالْباقِیَاتِ
 الصَّالِحَاتِ کافر شود
مسئله - اگر مردی بسم الله گفته شراب خورد یا زنا کرد
 کافر شود و همچنین اگر بسم الله گفته حرام خورد -
مسئله - اگر رمضان آمد و گفت که رنج بر سر آمده کافر شود
مسئله - اگر گفته شد که بیا فلان را امر معروف کنیم و
 در جواب گفت که وے مرا چه کرده است که امر معروف کنم کافر شود -
مسئله - مردی مدیون را گفت زین در دنیا بده که
 در آخرت زرنخواهد بود او در جواب گفت که ده دیگر بده در آخرت
 از من بگیری آنجا خواهیم داد کافر شود -
مسئله - بادشاه را اگر سجده عبادت کند باتفاق کافر
 شود و اگر بقصد تحیة مثل سلام کند علماء را در آن اختلاف است
 در ظمیریه گفته کافر نه شود و در مؤید الدرایه شرح هدایه گفته که سجود
 با جماع جائز نیست و خدمت کردن به وضع دیگر از استادن پیش
 او یا دست بوسیدن یا پشت خم کردن جائز است -
مسئله - هر که ذبح کند بنام بتان یا بر چاهایا بر دریا یا با

بر نهر باو خانه باو چشمه باو مانند آن پس ذبح کننده مشرک است
وزن وے از وے جدا است و مذبحه مُردار است -

مسئله - در دستور القضاة از امام زاهد ابو بکر نقل کرده
که هر که در روز عید کافران چنانچه نوروز مجوس و یحیی در دوا
و دسهره کفار یهند بر آید و با کافران موافقت کند و بازی کافر شود
مسئله - ایمان یاس مقبول نیست و توبه یاس اصح است
که مقبول است -

مسئله - در شرح مقاصد گفته که هر که حدوث عالم یا شر
اجساد یا علم بجزئیات و مانند آن را که از ضروریات دین است
انکار کند با اتفاق کافر شود و اگر در مسائل عقائد که روافض و خوارج
و معتزله و غیره فرقه های مدعیه اسلام در آن خلاف دارند برخلاف
اهل سنت اعتقاد کند در کافر گفتن او علماء را اختلاف دارند در
منتهی از ابو حنیفه مروی است که کسی را از اهل قبله کافر نمی گویم
و ابو اسحق اسفرانی گفته که هر که اهل سنت را کافر داند او را کافر
می دانم و هر که نداند او را کافر ندانم -

مسئله - علامه علم الهدی در بحر المحیط گفته که هر ملعون که در

جناب پاک سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم دشنام دہد یا نہایت
 کند یا در امرے از امور دین او یا صورت مبارک او یا در وصف
 از اوصاف شریفہ او عیب کند خواہ مسلمان بود یا ذمی یا حربی
 اگر چہ از راہ ہزل کردہ باشد آن کافر است واجب القتل توبہ او
 مقبول نیست و اجماع امت بر آنست کہ بے ادبی و استخفاف
 ہر کس از انبیاء کفر است خواہ فاعل او حلال دانستہ مرتکب شود
 یا حرام دانستہ۔

مسئلہ آنچہ رو فیض می گویند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم از خوف دشمنان بعضے احکام الہی را تبلیغ نفرمودہ کفر است
 وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا هَدَانِي لِلْإِسْلَامِ وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا
 أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَيْنَا بِالْحَقِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى دَامَ
 عَلَى أَجْمَعِهِمْ خُصُوصًا عَلَى سَيِّدِهِمْ وَخَاتَمِهِمْ شَفِيعِ الْعَالَمِينَ وَ
 خَطِيبِ الْأَنْبِيَاءِ يَوْمَ الدِّينِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ

وَبَارِكْ وَسَلِّمْ

وصیت نامه خنقاوسی محمد ثناء الله ضایانی ترقی قدس سره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي خلقني من أصلاب المسلمين وأرحام
المسلمين ومن علينا بعبثه سيد الأنبياء وأفضل الرسل الإنمائيين
يمن هو الأية الكبرى لمعتبر ومن هو النعمة العظمى لمغتنم صلى الله
تعالى عليه وعلى آله وأصحابه وأتباعه أجمعين وأشكره على
ما هداني للإسلام وأخيانني عليه ودققني لإقتباس أنوار علمائه
الصالحين وأوليائه الكاملين خلفاء الشيعه أحمد الفارس ودقي
التقشيبندي المجدد دلائف الثانی والسيد السند محي الدين
عبد القادر الجيلاني غوث الثقلين وسيد الفاضل الكامل
معين الدين حسن السمرقاني رضي الله عن أسلافهم وأخلافهم
أجمعين وأرجو من فضله تعالى أن يثبتني على إتباعهم ومحببتهم
ويحققني بهم في دار القرب وما ذا لك على الله بعزيزه

بعد از حمد و صلوة فقیر حقیر محمد ثناء الله عثمانی حنفی مجددی
پانی پتی می نویسد که عمر این عاصی بهشتا و سال رسیده و یقین

که عبارت از مرگ است بر سر آمده فرصتی نه گذاشته کلمه چندی
 بطریق وصیت برائے اولاد و احباب می نویسد که رعایت بعضی
 از آن برائے ذات فقیر مفید و ضرور است و برخی از آن برائے
 دوستان و فرزندان ضرور و مفید است اگر نوع اول را رعایت
 خواهند کرد روح فقیر از آنها خوشنود خواهد شد و حق تعالی
 جزائے خیر خواهد داد و گرنه در عاقبت دامن گیر خواهد شد و اگر
 نوع ثانی را رعایت خواهند کرد ثمره آن در دنیا و عقبی نیک
 خواهند دید و گرنه نتیجه بد خواهند دید. نوع اول آنست که
 در تجهیز و تکفین و غسل و دفن رعایت سنت کنند و دو چادر زردی
 که حضرت ایشا شہید رضی اللہ عنہ عنایت فرموده بودند
 در آن بکفن نمایند و عمامه خلاف سنت است ضرور نیست و
 نماز جنازه بجماعت کثیر و امام صالح مثل حافظ محمد علی یا حکیم
 سکھو یا حافظ پیر محمد بجا آرند و بعد تکبیر اولی سورۃ فاتحه ہم
 خوانند و بعد مردن من رسوم دنیوی مثل دهم و بستم و چلم و
 ششماهی و بر سینی پیچ نه کنند که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم زیاده
 از سه روز تا تم کردن جائز نداشته اند حرام ساختہ اند و از

گریه زاری زنا را منع بلیغ نمایند در حالت حیات خود فقیر ازین چیزها
 راضی نه بود و به اختیار خود کردن نداده و از کلمه و درود و ختم
 قرآن و استغفار و از مال حلال صدقه به فقرا باخفا را مباد فرمایند
 که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرموده أَلْمِثْتُ فِي الْقَبْرِ كَالْفَرِيقِ
 الْمَتَّقِ يَنْتَظِرُ دَعْوَةَ مَا تَلَحُّقُهُ عَنْ أَبِي أَدَاخٍ أَوْ صَدِيقٍ - و
 بعد مردن من در ادا دین من کوشش بلیغ نمایند فقیر در حیات
 خود نصف موضع نگه و الماک قصبه که در ملک خود داشت آن
 را بهشت سهام قرار داده سه سهام به والدۀ کلیم الله و دو
 سهام به صفوة الله و یک سهام به فلانة به فرزندان فلان و
 یک به فرزند فلان و فروخته مبلغ ثمن بخشیده هر یک را مالک
 حصۀ او ساخته بود لیکن تا دم زسیت خود محصول پنجم حصه با ولاد
 هر دو دختر میدادم و باقی را سه حصه کرده یک حصه برائے
 خرج خود میداشتم و یک حصه به فلان و یک حصه به فلان میدادم
 بعد مردن من هم تا وقتیکه دین من ادا شود همین قسم محصولات
 تقسیم کرده حصه من به قرض خواهاں میداده باشند و از مبلغ
 عیدین قرض خواهاں را داده مرا زودتر فارغ الذمه سازند

تفصیل قرضها که در ذمه من است در بند چپه اخراجات و زمره
اکثر نوشته ام و چپه های مہری من نزد قرض خواہان است در
ادائی آن تہاؤن نہ نمایند و صبیہ شریفہ حضرت شیخ رضی اللہ
عنه را ہر یک بہ مقدور خود خدمت کردن لازم و واجب دانند
عَلَى الْمَوْسِمِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِقْدَرَهُ لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا
فقیر در سال تمام دہ من گندم و پنج شش روپیہ نقد بایشان
میدادم ازین قصور نشود و دہ بیگہ زمین چاہ سیدانی والادہ
دلیل اللہ از طرف خود برائے مرزاالین وصیت کردہ بود بایشان
میرسد و من از طرف خود بست بیگہ خام زمین چاہی مزروع از
موضع نگلہ برائے ایشان مقررہ نمودہ بودم لیکن ایشان بر آن
قبضہ نہ کردہ اند یک من گندم و یک روپیہ نقد در ماہہ بایشان
می دہم درین ہم قصور نہ شود موضع نگلہ میراث جد پدری و
جد مادری من نیست محض تصدق حضرت مرزا صاحب شہید
است رضی اللہ عنہ در ادائے خدمت ایشان تقصیر نہ نمایند
نوع دیگر کہ برائے پسماندگان مفید است آن است کہ دنیا
را چندان معتبر نہ دارند اکثر کسان در طفلی و اکثر در جوانی می میرند و

بعضے بہ پیری می رسند تمام عمر شان ہم در اندک فرصت مثل
 باد صہبامی رود و نمیدانند کہ کجا رفت و معاملہ آخرت کہ انقطاع
 پذیر نیست بر سر می ماند حق تعالی می فرماید اِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ
 اِلٰی قَوْلِهِ عَلِمْتُ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْ ابلجے باشد کہ باین
 لذت قلیل کہ آن ہم بے رنج کشتی میسرنمی شود لذات قوی دائمی
 را برباد دہد و بہ آلام ابدی گرفتار شود نعوذ باللہ منہا پس
 جائے کہ مصلحت دینی و مصلحت دنیوی با ہم متعارض شود و مصلحت
 دینی را مقدم باید داشت کسے کہ مصلحت دینی را مقدم می دارد
 دنیا ہم موافق تقدیر بوی می رسد رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم
 مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هُمًّا وَاحِدًا اَمَّةٌ اٰخِرَتِهِ كَفَى اللّٰهُ هَمَّ دُنْيَاہُ
 یعنی ہر کہ مقاصد خود در یک مقصود منحصر سازد و مقصود آخرت منظور
 دارد کفایت کند اللہ تعالی مقصود دنیاے او را و کسے کہ مصلحت
 دنیا را مقدم دارد گاہ باشد کہ دنیا ہم او را دست نہ دہد چنانچہ
 بیشتر درین زمانہ ہمچنین است پس خَسِرَ الدُّنْيَا وَاَلْاٰخِرَةُ شُود و اگر
 دنیا دست دہد در اندک فرصت زوال پذیرد باز خسران ابدی
 لاحق شود فقیر بچشم خود ہزار ہا مردم را دیدہ کہ بدولت رسیدند

باز از آنها اثری نمانده فقیر و برادر فقیر و پدر فقیر و جد فقیر بخیرست
 قضا مبتلا شدند هر چند آنچه می باید حق این خدمت از ما ادا نه شده
 خصوصاً ازین فقیر ترقصیر که بیشتر عمر در زمانه فاسد تریافته ازین جهت
 نادم و مستغفرم اما بحول الله و قوته طمع ازین خدمت نه کرده ام و
 از اکثر ابنائے روزگار نوعی بخوبی کردم الحمد لله علی ذالک این
 جهت از فضل الهی امید مغفرت دارم مقصود اصلی در نیت فقیر
 همین است اما برکت همین عمل جمله مسلمانان بلکه بنود هم هر کس
 که ملاقات کرده معزز داشته و غنیمت شمرده و گرنه علما را بهتر
 از من موجود اند کس نمی پرسد و از باطن کس دیگران را چه خبر است
 این دلیل است بر آنکه اگر مصلحت دینی را بر دنیا مقدم داشته
 شود دنیا هم از وی روگردان نمی شود - مصرعه می دهد بزدان
 مراد متقی ؛ پس از فرزندان من کس که خدمت قضا اختیار کند
 طمع و خاطر داری ناحق را دخل ندهد و بروایت معتبر مفتی به عمل نماید
 و از جمله تقویم مصلحت دینی بر مصلحت دنیوی آن است که در
 مناکحت دینداری را منظور دارد چون درین زمانه درین شهر مذکور
 روافض بسیار شیوع یافته است و شرفا بیشتر بر علو نسب یا رفاه معیشت

نظری دارند اول رعایت دین باید کرد و دختر بکسے رافضی یا مہتمم
 بر فض اگر چه صاحب دولت و عالی نسب باشد نباید داد و در زیر
 قیامت سوائے دین و تقویٰ هیچ بکار نخواهد آمد و نسب را نخواهند
 پرسید - رع که درین راه فلاں ابن فلاں چیز نیست ۴
 و دولت اعتبار نہ دارد که مشتق از تداول است اَمْالُ عَا دِ
 رَا حُ و دیگر باید دانست که کُلُّ الْاَکْمَلِین از نوع بشر بلکه از ملائکہ ہم
 سید المرسلین محمد مصطفیٰ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر کس ہر قدر بآن
 سرور مشابہت بہم رساند در باطن و ظاہر و صفات جبلی و کسبی و علم و
 اعتقاد و عمل در عبادات و عبادات آن کس را همان قدر کامل باید
 دانست و ہر کس در مشابہت در چیزے از ان قاصر است همان قدر
 ویراناقص باید دانست و لهذا بجهت کمال اتباع سنت سنہ کہ
 اولیائے نقشبندیہ اختیار کرده اند گویے مسابقت برده اند و
 ہمین کمال مشابہت بجهت کمال متابعت دلیل است بر فضیلت
 شان و اگر ہمت ناقص ہمتان از کمال متابعت آنجناب کوتاہی کنند
 و بر آدائے واجبات و ترک محرمات و مکروہات و مشتبہات در عبادات
 و عادات و معاملات خصوصاً در معاملات قناعت کنند آن ہم غنیمت

است گوشت نوافل ایتیان مستحبات و کمال اشتغال سنن در عبادات
 و عادات از ویسترنه شود رسول فرمود صلی الله علیه و سلم من اتقى
 الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ
 فِي الْحَرَامِ الْحَدِيثُ فِي الصَّحِيحِينَ حَقُّ تَعَالَى فَرَمَادَن اَدْلِيَاءُ
 اَلْاَلْمُتَّقُونَ نمیتند دوستان خدا اگر متقیان تقوی عبارت از ادائی
 واجبات و ترک محرمات و مشتبهاست است نه از کثرت نوافل ایتیان
 مستحبات اقبح محرمات رد اهل نفس است از نفاق و عجب و کبر و
 حقد و حسد و ریا و سمعه و طول اهل و حرص بر دنیا و مانند آن و بعد از آن
 محرمات که به افعال جوارح تعلق دارد و در کتب فقه مبین اند و اگر
 همت ازین مرتبه هم کوتاهی کند و از شومی نفس و شر شیطان ترک
 محرمات شود پس در آنچه اطلاق حقوق العباد باشد از آن اجتناب باید
 کرد که حق تعالی کریم است و پیران عظام شفیع اند آنجا امید عفو است
 و حقوق العباد در بخشش نمی آید آیات و احادیث درین باب بسیار
 اند این رقمه تحمل آن نه تواند شد

حَدِيثُ الْمُسْلِمِ مِنَ سَلِمَةَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيد

وحدیث ان تحب للناس ما تحب لنفسك و تترك لهم ما تترك لنفسك

درین جا کافی است - شعر
 مباش دپئے آزار و ہر چہ خواہی کن کہ در شریعت باغیر ازین گناہ نیست
 یعنی غیر ازین مثل این گناہ نیست - دیگر از نصائح کہ برائے دین
 دنیا مفید است آن است کہ از اتباع خود زن و فرزند و نوکر و
 غلام و کنیزک و رعیت باہر یک چنان معاشرت باید کرد کہ آنہا
 راضی باشند و دوست دارند و از کثرت اخلاق و غمخواری و عدم
 تکلیف مالا یطاق و رعایتہا بجان گرویدہ باشند مگر آنکہ بعضی
 از آنہا از حسد یک دیگر اگر ناخوش باشند آن معتبر نیست و متوجعان
 خود را از ادب و فرمان برداری و خدمت گزاری راضی دارند
 مگر در آنچه بمعصیت امر کنند رسول فرمود صلی اللہ علیہ وسلم لا طاعۃ
 للْمُخْلُوقِ فِی مَعْصِیَةِ الْخَالِقِ و با اقربان خود از اقربا و برادران و
 دوستان و ہم صحبتان و ہمسایگان با خلاص محبت و غمخواری و
 تواضع باشند دنیا جلے سہل است برائے معاملات دنیوی
 با ہم تقاطع نہ کنند - بیچ خانہ بر باد شدہ مگر وقتی کہ با ہم منازعت
 مخاصمت کردند و از کسانیکہ اندیشہ دشمنی باشد آنہا را با حسد
 و نکوئی شرمندہ سرنگون باید کرد - بیت

آسایش و گیتی تفسیر این وحی است با دوستان لطیف با دشمنان مدارا
 قَالَ اللَّهُ تَعَالَى اِدْفَعْ بِأَتَىٰ هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ
 عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلْقُهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا
 يُلْقُهَا إِلَّا ذُو حِظٍّ عَظِيمٍ وَمَا يَنْزِعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ
 بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ یعنی دفع بدی کن به خصیلتی که نیکوتر
 است یعنی بدی دشمنان به نیکویی کردن با آنها از خود دفع کن
 پس ناگاه شخصیکه در میان تو و او دشمنی است دوست و محب
 خواهد شد و نمی کنند این چنین مگر کسانی که صبری کنند و مگر کسانی که صبر
 نصیب بزرگ اند و اگر وسوسه شیطان ترا درین کار مانع شود
 اعوذ بخوان و پناه جوئے به خدا بد رستیکه خدا سمیع و علیم است این
 حکم در حق کسی است که باوے برائے دنیا دشمنی و ناخوشی باشد
 آبا با کسی که خالصاً بالله باوے دشمنی باشد مثل روافض و خوارج و
 مانند آن از آنها موافقت نکند تا که از عقاید فاسده توبه نه کند اگر چه
 پدیر یا پسر باشد قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا
 عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ إِلَىٰ قَوْلِهِ لَنْ تُنْفَعُوا مِنْكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ
 يَوْمَ الْقِيَمَةِ يَفْضَلُ بَيْنَكُمْ

در خاندان فقیر همیشه علما شده آمده اند که در هر عصر ممتاز بودند و
 از فرزندان فقیر احمد الشان دولت رسانیده بود و خدایش بیامزد
 رحلت کرد دلیل الله و صفوة الله را هر چند خواستم و تحصیل این دولت
 تن نه داوند حسرت است و این قدر عبارت فتاوی که فهمیدند اعتبار
 ندارد باید که خود هم درین امر اگر توانند کوشش کنند و فرزندان خود را
 سعی کنند که این دولت لازوال کسب نمایند که در دنیا و هم در عقبی مُثَمَّر
 برکات است علم عبارت است از دانستن حُسن و قبح عقائد و اخلاق و
 احوال و اعمال که علم عقائد و علم اخلاق و علم فقه متکفل آنست و این علم
 بدون دریافتن ادله از قرآن و حدیث و تفسیر و شرح احادیث و
 اصول فقه و دریافتن اقوال صحابه و تابعین خصوصاً ائمه اربعه رحمهم الله
 و لغت و صرف و نحو صورت نمی بندد و در اکثر فتاوی بعضی روایات
 به اصل نوشته اند دریافت حال صحیح و سقیم مسائل بدون این همه علوم
 نمی شود درین علوم سعی باید کرد و خواندن حکمت فلاسفه ناشی
 محض است کمال در آن مثل کمال مطربان است در علم موسیقی که
 موسیقی هم فنی است از فنون حکمت ریاضی مگر منطق که خادم همه علوم
 است خواندن آن البته مفید است -

بشکله ساله لایبہ در بیان احکام ضحیہ و جواب آن

باید دانست که قربانی واجب است بر هر مسلمان آزاد مرد باشد یا زن مقیم به مصر باشد یا بادیه یا قریه بشرطیکه مالک نصاب باشد بر او عید قربان موجب آن وقت است و رکن آن ذبح جانور است که چهارپای باشد و حکم آن خروج از عهده واجب است در دنیا و حصول ثواب است در عقبی فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ آله وسلم شخصی را که حامل شود توانائی و نذا قربانی پس نزدیک نه شود مصلای ما را -

مسئله - واجب نیست قربانی بر غلام و کنیز و کافر و کافره و مسافر و بر حاجی مسافر سوائے اہل مکہ و بقولے بر محرم اضحیہ نیست اگر چه از اہل مکہ باشد

مسئله - قربانی واجب است از ذات خود نه اطفال صغار و بزرگ است امام محمد از امام ابی حنیفہ و برایت حسن واجب است مثل صدقہ فطر -

مسئله - اگر صغیر باشد یا باشد قربانی کند پدر او از مال او و بعد از او جد او و یا وصی او و علیہ الفتوی و نزد شافعی و زفر جائز نیست از مال او بلکه پدر از مال خود نماید در کافی و مواہب الرحمن فتوی برین قول است

مسئله - یک گوسفند برائے یک نفر و یک گاو و یک شتر برائے
ہفت نفر و کمتر از ان کافی است و برائے زیادہ از ان جائز نہ -

مسئله - جائز نیست قربانی مگر از چہ چیز گوسفند و بز و گاؤ
و شتر اما گاو بیش از جنس گاؤ است و جانورے کہ از وحشی و اہلی
پیدا شود تابع مادر خود است و شرط است کہ گاؤ و جاموش کم از دو
سال نباشد و شتر کم از پنج سال نباشد و گوسفند و بز و آنکہ از وحشی و اہلی
متولد بود اولی این است کہ از یک سال کم نباشد و جائز است شش ماہ
و نہ کہ شروع ماہ ہفتم کردہ باشد و نزد زعفرانی ہفت ماہ باشد و
باین ہمہ شرط است کہ در قد و قامت چنان باشد کہ اگر بایک سالہ
مخلط شود تمیز ممکن نباشد -

مسئله - جائز نیست قربانی کو چہیم و یک چشم و لنگ کہ تا ندیج
نی توان رفت گوش بریدہ و دُم بریدہ و بے دُم و بے گوش و مجنونہ
کہ گاہ بخورد و غارشتی و غشتی و لاغر محض و اکثر گوش یا دُم بریدہ و اکثر
نور چشم زائل شدہ و آنکہ ندان ندارد و ازین سبب گاہ نمی توان خورد
و آنکہ سر سپناش مقطوع یا خشک شدہ یا بخیاں قوت با استعمال ادویہ
شیر و منقطع کردہ باشند و آنکہ سوائے ناپاکی چیزے دیگر بخورد -

مسئله - قربانی خصی و شاخ شکسته و آنکه بغیر شاخ است
و مجنونه که گاه می خورد و خاشتی فری و آنکه دندان ندارد بعضی مگر گاه
می تواند خورد و آنکه اکثر دندانش باقی است و آنکه اکثر گوش یا دم او باقی
و آنکه جاف ندارد و الا فتن می تواند و آنکه خلقی گوش خرد دارد جائز است
تمثیل - در تقدیر اکثر از امام اعظم روایات مختلف است در
روایت جامع صغیر ثالث اقل است و زیاده از آن اکثر و در بعض
کتب تارب و نزد صاحبین اگر زیاده از نصف باقی باشد اکثر است
و همین است مختار فقیه ابواللیث -

مسئله - اگر خرید کند غنی گو سفند را صحیح و بعدش عیب
پیدا کند پس واجب است دیگر و فقیر را جائز است اول -
مسئله - اگر حصه احدی کم از حصه سبع باشد از هیچ کس
قربانی جائز نیست -

مسئله - اگر دو کس یک گاو یا المناصفه خریده قربانی کنند
جائز است بر روایت صحیح و تقسیم نمایند گوشت را به وزن نه تخمین
مگر آنکه با گوشت چیزی از کله و پاچه و پوست باشد -
مسئله - اگر گاو را برائے قربانی مردم دو خانه که علیده

اند و از هفت زیاده نباشند خریده ذبح سازند جائز است و نزد
امام مالک از اهل یک خانه جائز است گو زیاده از هفت باشند
و از اهل دو خانه جائز نیست اگر چه کمتر از آن باشند.

مسئله - اگر خریدند و کس شتر را و یک از آن صرف طاز
گوشت است پس آن قربانی جائز نیست.

مسئله - اگر زید مثلاً خرید کرد گاوی را بنا بر اُضحیه و شش
شش کس دیگر شریک ساخت مکروه است.

مسئله - اگر از جمله شتر کار یک کس نصرانی باشد پس از جمله
قربانی جائز نباشد.

مسئله - اگر اُضحیه رغنی میرد واجب است دیگر و بر فقیر نه و اگر
گم شود یا بزدی رود پس از خرید دیگر یافته شود در ایام اُضحیه پس غنی
مختار است هر یک را که خواهد ذبح سازد و فقیر هر دو را ذبح نماید.

مسئله - اگر اُضحیه وقت ذبح عیب دار شده گریخت و بغور
گرفتار شد پس قربانی آن جائز است نزد ابی حنیفه و نزد امام محمد اگر
به رنگ هم گرفتار گردد جائز است و اگر غلطانیده شد گو سفند بنابر
ذبح و اضطراب کرد تا اینکه پایش بشکست پس قربانی آن جائز است

مسئله - اگر شرکاء خرید کردند هفت کس گاوی از آن جمله چهار
 کس به نیت قربانی و سه کس بقصد تطوع پس جائز است اتفاقاً
مسئله - اول وقت ذبح برائے شهربان بعد نماز عید است و
 برائے اهل قریطلوع فجر یوم عید و وقت آخر قبل غروب آفتاب روز
 سوم است و نزد شافعی تا سیر و هم نیز جائز است پس اهل شهر را
 لاریب قبل نماز امام قربانی جائز نه و اهل قریه راجائز -

مسئله - اگر خرید نمودند هفت کس گاوی را بنا بر قربانی و
 بر دیگران از آنها قبل قربانی و وارثان میت اجازت دادند جائز است
 و الا لا و نزد ابی یوسف رحمه الله علیه بروایت جائز نه و اگر از طرف
 خود با وارث میت و ام و لکن ذبح سازند جائز است -

تنبیه - برائے فقر و غنا و ولادت و موت آخر وقت معتبر است
 پس اگر شخصی اول وقت فقیر بود و آخر وقت غنی شد برواضحیه واجب است
 و اگر آخر وقت فقیر شد اول وقت غنی بود و به سبب ادا نمود واجب نیست
 و اگر پیدا شد آخر وقت واجب است و چون بمیرد واجب نه -

مسئله - اگر کسی ذبح کرد اضحیه و بعد از آن ظاهر شد که امام نماز
 عید بلا طهارت خوانده است اعاده نماز لازم است نه قربانی -

مسئله - اگر قبل خطبه و بعد نماز دُخ کنند جائز است الا
ترکِ افضل لازم آید -

مسئله - اگر روز عید بوجه نماز عید خوانده نشود پس
شهریان را بر وز دوم و سوم قبل از نماز هم دُخ قربانی جائز است -
مسئله - اگر امام در روز عید تاخیر نماید پس سزاوار است
که تا وقت زوال در دُخ هم تاخیر نمایند -

مسئله - اگر در شهر بسبب فتنه و نبودن والی نماز عید
نہ شود پس جائز است اضحیه بعد طلوع فجر و علیه الفتوی
مسئله - اگر نماز عید در عیدگاه نه شده باشد اهل مسجد فرغت
کرده باشند یا بالعکس قربانی روا بود قربانی کننده در نماز شریک
شده یا نه -

مسئله - اگر گواهی داده شود پیش امام به هلال عید و مطابق
آن نماز خوانده شود و مردمان قربانی نمایند بعد از آن ظاهر شود که یوم
عرفه بود پس اعاده نماز و اضحیه لازم نیست -

تنبیه - معتبر در قربانی مکان اوست نه مکان مَضْحی پس اگر قربانی
در دیهه باشد و قربانی کننده در مَضْحی آن وقت صبح جائز است و

و بعکس آن جائز نه.

مسئله - اگر شهری خواهد که پیش از نماز صبح ذبح سازد پس حیل آن است که گوسفند قربانی را بیرون شهر فرستند تا بعد طلوع فجر ذبح کرده شود و این صحیح است.

مسئله - فصل است دُنبه از میش ماده بُز از بز اگر چه قیمت گوشت برابر باشند و گوسفند از حصّه سَلْع گاؤ در صورتی که مسای باشد و قیمت بالاتفاق و نزد بعضی ماده شتر ماده گاؤ نیز افضل است از بز.

مسئله - قربانی کردن بر روز اول افضل است و مکروه است در شبها و جائز نیست در شب نحر و آن شب اُمّی است زیرا که شب همیشه تابع روز گذشته می باشد اتفاقاً و اگر شک واقع شود در یوم ضحیه پس مستحب است تا یوم سوم تاخیر و قربانی نه نمایند و قربانی کردن در یوم یا م افضل است از آنکه فو کنند آن را درین ایام و تصدّق نمایند بهائے آن بعد از انقضای.

مسئله - اگر قربانی نه کند شخصی حتی که بگذرد ایام آن پس اگر واجب کرده است بر خود و معتین کرده است گوسفند معتین را مثلاً پس واجب است تصدّق نماید زنده و اگر فقیر خرید نماید گوسفند بنا بر قربانی و نکند وقت آن بگذرد پس همین است حکم نزد علما - رحمه الله علیهم

و اگر غنی خرید نه کرده است گو سفندے و ایام اُضحیّه بگذرد پس واجب است که تصدّق کند بهائے آن را۔

مسئله۔ کسے ذبح کرده اُضحیّه را از میت بلا اجازت او پس ثواب برائے میت است و اُضحیّه از مضحی

تشبیه۔ واجب نمی گردد اُضحیّه بجز نیت مگر آنکه نذر نماید یا بنیت اُضحیّه خرید نماید آن را غنی با اتفاق روایات اما فقیر پس البته درین اختلاف است مختارین است که اگر خرید نماید به نیت قربانی در ایام آن واجب می شود قربانی کردن آن اگر چه از زبان چیزے اقرار نه کرده باشد و علیه القوی و اگر نیت مقارن بشتر نباشد پس واجب نیست بالاجماع۔

مسئله۔ اگر کسے قربانی کرد باذن میت پس واقع می شود و جائز نه بود تناول گوشت آن و اگر بلا اذن کرده است جائز۔
مسئله۔ اگر چهارده نفر دو بهار شتر بالاشترک قربانی نمایند جائز است
مسئله۔ اگر کسے گو سفند خود را از غیر بلا امر او به نیت اُضحیّه ذبح نماید کفایت نه کند از غیر۔

مسئله۔ افضل است که اُضحیّه خود را خود ذبح نماید اگر

واقف باشد از طریق ذبح و الا استعانت جوید از دیگر و خود حاضر
باشد بر مکان ذبح -

مسئله - مکروه است ذبح نصرانی و یهودی حرام است ذبح
مجوسی و بت پرست و مُرند -

تنبیه - از شرط ذبح این است که صاحب توحید باشد عقلاً
همچو اهل اسلام دارد یا از روی دعوی مثل اهل کتاب باشد و
واقف باشد به تسمیه ذبیحه یعنی بداند که تسمیه حلال می شود و قادر باشد
به بُریدن رگها مرد باشد یا زن صبی باشد یا مجنون اقلف باشد یا
مختون و هر کس که نمیداند تسمیه و ذبیحه را پس ذبیحه او حلال نیست
و اهل کتاب ذمی باشد یا حربی اگر نام خدا و وقت ذبح بگیرد و نام حضرت
عزیر و عیسی علیهما السلام بر زبان نیاورد جائز است ذبیحه او و الا لا
مسئله - اگر قبل غلطانیدن اضحیّه یا بعد ذبح بگوید اللَّهُمَّ
تَقَبَّلْ مِنِّي مِنْ فُلَانٍ جائز است اما در حالت ذبح مکروه است
زیرا که شرط ذبح این است که صرف تسمیه گوید خالی از معنی دعا حق
که اگر بگوید وقت ذبح اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي حلال نمی شود و اگر عطسه آید
أَلْحَمْدُ لِلَّهِ و اراده تسمیه کند صحیح نیست بر روایت اصح و اگر

بجائے بِسْمِ اللّٰهِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ گوید و اراده تسمیه
کند صحیح است و آنچه مشهور است کہ می گویند بِسْمِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ
منقول است از ابن عباس رضی اللہ عنہما۔

تنبیہ موضع ذبح میان خلق و لبّه است و ذبح عبارت
است از بریدن رگها کہ در جانب بالائے کلو و زیر کف است
و رگهای کہ بریدن آن شرط است چهار اند اول حلقوم دوم مری
کہ بفارسی آن را سرخ روده می گویند و سوم و چهارم ہر دو شہ گ
و این ثابت است بہ حدیث و نزد شافعی اگر حلقوم و مری باکل
بریدہ شدہ حلال است و الا لا و نزد امام ابی حنیفہ اگر سہ رگ
ازین چار ہر کہ ام کہ بریدہ شدہ حلال است و نزد امام محمد اگر اکثر
ہر گ بریدہ شود و نحر عبارت است از بریدن رگها کہ پائین کلو
و نزدیک سینہ شتر واقع است و ذبح در گاؤ و گوسفند مستحب است
و نحر در شتر و کمر و ہ است نحر در آل ہر دو و ذبح در شتر۔

مسئلہ۔ اگر قصد التسمیہ در ذبح ترک کند ذبیحہ حرام است
اگر سہوا ترک شود حلال است و نزد امام شافعی در ہر دو صورت حلال
است و نزد امام مالک در ہر دو صورت حرام و مسلمان اہل کتاب

در ترک تسمیه برابر اند.

مسئله - اگر دو کس غلطی کنند باین طور که یکی قربانی دیگر را ذبح نماید جائز است و ادائی شود از هر دو بر هیچ کس تاوان لازم نیاید بلکه خواهد گرفت هر کس اضحیه خود را نزد علمائے مارحمة اللہ علیهم
مسئله - اگر بعد ذبح یکے گوشت قربانی دیگر را بخورد و بعدش واضح گردد پس لائق است که حلال گرداند یکے مرد دیگرے را و اگر نزاع و خصومت نماید پس تاوان قیمت گوشت بگیرند و تصدق نمایند و همین حکم است اگر تلف کند گوشت قربانی دیگرے را.

مسئله - اگر کسے اضحیه خود را با عانت دیگر ذبح نماید پس واجب است تسمیه بر معین و ذابح و اگر یکے از آن هم ترک نماید حرام گردد کذا فی اللہ المختار و خزائن المفتیین

مسئله - اگر کسے امر کند دیگرے را برائے ذبح و او ذبح کند و ظاهر نماید که من تسمیه عمداً ترک کرده ام پس قیمت اضحیه بر او لازم آید اگر ایام نحر باقی باشد دیگر خریده ذبح کند و تصدق نماید هیچ از گوشت آن نخورد و اگر ایام نحر باقی نباشد قیمتش تصدق بر فقرا نماید.

مسئله - اگر بزچہ آئیده اضحیه قبل ذبح پس ذبح کرده شود

و نزد بعضی بلا فسخ تصدق کرده شود و مکرره است فسخ شاة حامله که
 قریب لولادة است و اگر جنین مرده یافته شود در شکم اضحیه پس حلال
 نیست نمود داشته یا نه نزد امام ابی حنیفه و نزد صاحبین و شافعی اگر
 تمام شده باشد خلقت آن حلال است -

مسئله - اگر غصب کند کسی گو سفندے را و قربانی نماید از
 نفس خود جائز است و ضمان قیمتیش لازم و همین است حکم مرهونه و
 مشترکه و اگر امانت سپرد کسی گو سفندے را پس فسخ کند آن را امانت
 کافی نیست و همین است حکم عاریت -

مسئله - مثلاً زید خرید کرد گو سفندے را از عمر و فسخ کرد آن را
 بعد از آن مستحق آن ظاهر شد بکریس اگر بکبر اجازت به بیع آن بدهد جائز
 شد و الا لا -

مسئله - اگر خرید نمودند سه کس سه کیش یک از آن به قیمت ده درم
 و دوم به قیمت بست درم و سوم به قیمت سی درم بعد از آن چنان اخلط واقع
 شد که کسی از آنها اضحیه خود را شناختن نمی تواند لهذا با هم تجویز کرده یک
 یک گو سفند قربانی کردند پس رواست این قربانی و لازم است که
 مالک سی درم به بست درم و مالک بست درم بده درم تصدق نماید

و مالک دہ درم ہیج تصدق نہ نماید و اگر اجازت داد یکے از آنها
به صاحب خود پس کفایت کند و ہیج لازم نہ -

مسئله - اگر ذبح کند کسی به ناخن و دندان و شاخ کہ
از مواضع خود ہا برکنده باشد مکروہ است الا خوردن آن مضائقہ
ندارد و نزد شافعی حرام است و بہ ناخن غیر منزعج حرام است
بالاتفاق زیرا کہ حکم منخفہ دارد -

مسئله - جائز است ذبح بہ پوست نے و سنگ تیز
و ہر چیزیکہ تیز باشد و برید رگہا و جاری کند خون -

مسئله - مستحب است کہ ذابح اولاً تیز کند کار و را
و مکروہ است کہ اول بخلط اند گو سفند را و بعد از آن تیز نماید کار و
خود را و مکروہ است جدا کردن سر و رسانیدن کار و تا حرام مغز
و مکروہ است آنکہ بگیرد پائے گو سفندان را و بکشد آنرا تا مواضع
ذبح و آن کہ بہ شکنند گردن ذبیحہ را یا بکشد پوست آن را پیش از آنکہ
از اضطراب ساکن شود و مکروہ است ذبح از قفا بلکہ گر بمیرد
گو سفند پیش از بریدن رگہا حرام است -

تنبیہ - کتبہ این آنست کہ ہر چیز کہ دران آلم و تعذیب

است و بآن حاجت نیست در باب ذبح مکروه است -

مسئله - هر جانورے که مانوس است از انسان و رم نمی کند پس طریق ذبح آن بریدن رگهای مذکور است و هر جانورے که وحشت دارد از انسان رم و گریزی کند پس طریق ذبح آن نیست که پے زند آن را و زخمی کند و مردی است از امام محمد که اگر گوسفند رم کند به صحرا پس ذبح اضطراری آن جائز است و اگر رم کند میان شهر پس جائز نیست ذبح اضطراری و در گاؤ و شتر صحرا و شهر هر دو برابر است -

مسئله - مکروه است سوار شدن بر شتر قربانی و اجاره دادن آن و دوشیدن شیر آن و بریدن پشت آن بنا بر انتفاع -

مسئله - جائز است صاحب قربانی را که بخورد گوشت و ذخیره کند یا بخوراند هر کس را که خواهد غنی باشد یا فقیر و مستحب است که صدقه از ثلث کم نه کند مگر آنکه صاحب عیال باشد -

مسئله - جائز است که تصدق کند پوست قربانی را یا جراب و غراب و مشک و غیره چیزے که بکار خانه داری در آید طیار سازد و یا تبدیل کند بچیزیکه بذات آن بلا است هلاک آن انتفاع ممکن باشد

مثل پارچه و موزه و غیره نه که سرکه و آرد و مصالح گوشت و غیره
که اشیائے مستهلکه است و اینست حکم گوشت اضمحیه -
مسئله - جائز نیست فروختن گوشت و پوست اضمحیه
بدراهم و دنانیر زیرا که این گونه تصرف به قصد تمول می باشد
و آن در مال وقف جائز نیست -

مسئله - اگر قربانی کرده شود از مال صبی پس بخورد
از آن صغیر و ذخیره کرده شود گوشت بقدر حاجت او و از مال بقی
پارچه و موزه و غیره تبدیل کرده شود نه با اشیائے مستهلکه همچو
آرد و سرکه و شیرینی -

مسئله - اگر بفروشد کسی گوشت یا پوست اضمحیه را بدراهم
یا تبدیل کند از سرکه و غیره پس واجب است که تصدق کند قیمت
آن را -

مسئله - جائز نیست که چیزی از اضمحیه به اجرت قصاص
داده شود چنانچه در عوام سواج است که پوست قربانی را بقصاص عوض
اجرت او می دهند -

تَبَیُّنُ

چون مسائلِ اضحیّه از جمله مالابدمنه بود و جناب قاضی شنائیه
صاحب قدس ستره معلوم نمی شود که بکدام سبب در رساله
مالابدمنه بیان نه فرمود لهذا فقیر حسن بن حسین بن محمد العلوی الحنفی
که از تلامذه مولانا محمد حسن علی باشمی در ماه محرم الحرام ۱۲۶۱ هجری
بطور تکمیل نوشته شامل رساله مالابدمنه نمود.

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِيَّيْهِ وَلِقَائِهِ وَمَنْ دَلَّ عَلَى ذَاكَ وَلِيَّ
نَظَرَيْنِ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ
أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ
وَأَصْحَابِهِ وَآزْوَاجِهِ أَجْمَعِينَ

رساله احکام عقیقه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حامداً ومصلياً بدانکه عقیقه نزد امام مالک و شافعی واجب است و احمد معتقد است و به روایت از امام احمد واجب و نزد امام اعظم مستحب و قول به بدعت بودنش اقرار است بر امام همام کذا فی العاجلة الدقیقة و در صحیح بخاری از سلمان ضبّی مروی است که فرمود رسول الله صلی الله علیه و سلم با طفل عقیقه است پس بریزید از جانب او خون (یعنی ذبح جانور کنید) و دفع کنید از او اینا و اینها را (یعنی موئی سرش را تراشید) و از انس ابن مالک روایت است که آن حضرت صلی الله علیه و سلم بعد نبوت عقیقه خود نمود و در ابوداؤد و ترمذی و نسائی از سمرة بن جندب مروی است که پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم فرمود هر طفل مرهون است به عقیقه ذبح کرده شود از جانب او و بروز مفتم و نام نهاده شود و سرش تراشیده شود و فرمود امام احمد که معنی مرهون آن است که چون عقیقه طفل نه کرده شود شفاعت والدین خود نخواهد کرد و بروز قیامت چنانکه شیء مرهون

نفع به مالک خود نمی دهد.

مسئله - بر هر کس که نفقه مولود واجب باشد اورا عقیقه
او هم از مال خود باید کرد نه از مال مولود ورنه ضامن خواهد شد
و اگر پدرش محتاج باشد مادرش عقیقه نماید اگر میسر باشد.

مسئله - در ابوداؤد از امام کز روایت است که فرمود
رسول مقبول صلی الله علیه وسلم که از جانب پسر دو گوسفند ذبح کرده
شود و از جانب دختر یک گوسفند و پنج مضائقه نیست که گوسفند
نر باشد یا ماده لهذا مختار اکثر علماء و شافعی همین است که از پسر
دو بز ذبح کرده شود و نر و بعضی یک کافی است چرا که رسول الله
صلی الله علیه وسلم در عقیقه امام حسن علیه السلام یک گوسفند ذبح
نموده و فرمود ای فاطمه سر او به تراش و برابر وزن مویش سیم تصدق
کن پس وزن مویش یک درم بود یا بعض درم روایه الترمذی و در
عقیقه ذبح گوسفند یا میش یا دنبه یک ساله کامل نر و ماده جائز
است و در گاؤ و شتر شرکت تا هفت کس جائز است بشرطیکه
نیت همه شتر کار قربت باشد.

مسئله - در شرح مقدسه امام عبد الله و غیره مرقوم است و هی

كَالْأُضْحِيَّةِ یعنی حکم جانورِ عقیقه مثل حکم جانور قربانی است فی سَنَتِهَا
در عمر او که بزرگم از یک سال و گاو کم از دو سال و شتر کم از پنج سال
نه بود و فی جَنَسِهَا و در جنس او مثل شتر و گاو و بز و میش و دُنبه و
سَلَامَتِهَا و سلامتی اعضا که هیچ عضو و زیاده از ثلث مقطوع
نباشد و فی أَفْضَلِهَا و در فضیلت او که فربه و قیمتی افضل است
وَاَلْأَكْلُ مِنْهَا و در خوردن از او که گوشت خوردن عقیقه همه فقیر
و غنی و صاحب عقیقه و والدین او راجح است مثل گوشت قربانی
و همچنین شکستن استخوانش جائز است وَاَلْأَهْدَاءُ وَاَلْإِخْطَارُ
و در هدیه فرستادن اگر چه اغنیاء باشد و ذخیره نمودن وَاِمْتِنَاعُ
بِئِهَا و در منع بیع او و التَّعْيِينُ بِالتَّعْيِينِ و در مقرر شدن به نیت
تعیین وَاِعْتِبَارُ النَّبِيَّةِ وَغَيْرِ ذَلِكَ و در اعتبار نیت و غیره -

مسئله - مستحب است که سر جانور عقیقه به حجام و یک
ران به قابله یعنی دانی جنائی و یک ثلث گوشت به فقراء بدهند
و باقی خود خورند یا با عزایا اجاب تقسیم نمایند و جلد و بیجه تصدق
نمایند یا به صرف خود آرند و در زمین دفن نه نمایند که تَضِيعُ مَالِ
مسئله - موی سر مولود تراشیده برابر وزنش زیرایسم

خیرات نماید و مومنان را و رادفن نماید و همچنین همیشه آنچه از جسم انسان
از مومنان و دندان و غیره جدا شود آن را دفن باید کرد و بر سر مریض
زعفران یا صندل بمالد -

مسئله - بعد ولادت هفتم روز یا چهاردهم یا بیست و یکم
و هجین حساب یا بعد هفت ماه یا هفت سال عقیقه باید کرد و الغرض
رعایت عدد هفت بهتر است -

مسئله - وقت ذبح جانور عقیقه این دعا بخواند اللَّهُمَّ هَذِهِ
عَقِيقَةُ ابْنِي فَلَانٍ ذَمَّهَا يَدٌ بِهَا وَلَحِمُّهَا بِلَحْمِهِ وَعَظْمُهَا بِعَظْمِهِ
وَجِلْدُهَا بِجِلْدِهِ وَشَعْرُهَا بِشَعْرِهَا اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا فِدَاءً لِبَنِي مِنْ
اَنْتَ بَعْدَهُ اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ
حَنِيفًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ه اِنَّ صَلَوَتِي وَتُسْكِي وَمَحْيَا
وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ه اللَّهُمَّ مِنْكَ ذَلِكَ بخواند و بسم الله الله اكبر
گفته ذبح نماید و اگر ذبح غیر والد طفل باشد بجای ابنی نام پسر
و والد را بگوید و اگر عقیقه دختر بود بجای ضما ترند کر موتث بگوید
یعنی اللَّهُمَّ هَذِهِ عَقِيقَةُ بِنْتِي فَلَانَةَ ذَمَّهَا يَدٌ بِهَا وَلَحِمُّهَا بِلَحْمِهَا

تا آخر بگوید -

مسئله - هرگاه طفل پیدا شود نافش بریده غسل داده پارچه پوشانند و از پارچه زر و احقر از نمایند و مسنون است که بگوش راست اذان و بگوش چپ اقامت مثل اذان و اقامت نماز بگویند و بوقت *حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ وَحَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ* هر دو جانب رو بگرداند و بعد بگوید *اللَّهُمَّ إِنِّي أَعِيذُكَ هَاطِكَ وَذُرِّيَّتَهُمَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* و بعد از آن خرمایا شیء شیرین خائیده در کام او لیسند و این را تخنیک گویند و اولی برای تخنیک تر است پس طیب پس شهد

مسئله - و نام نیک مولود مقرر کنند در حدیث است که بهترین اسم آن است که بر عبودیت دلالت کند مثل عبد الله و عبد الرحمن و غیره و یا بر حمد مثل محمود و حامد و احمد و غیره یا با اسماء انبیاء بود مثلاً محمد ابراهیم و محمد اسمعیل و غیره و مروی است از عبد الله بن عباس ^{رضی} که هر کس را که سه پسر زائیده شد و نام یکی با اسم محمد نه کرد پس تحقیق نادانی نمود یعنی ثواب و برکت این نداشت و در روایت ابو نعیم ^{رحم} است که خدا تعالی می فرماید که مرا قسم عزت و جلال خود است که هرگز عذاب نخواهم کرد مگر کسی را که ناش

مثل نام تو باشد در آتش یعنی مثل نام پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم مثل محمد احمد محمد علی احمد حسن وغیرہا واللہ اعلم وعلما تم حررہا العبد
العاصی الراجی غفر اللہ القوی محمد عبدالغفار الکنوی عفا اللہ ائوبی عنہ
وَعَنْ وَالِدَيْهِ وَآخِسَيْنِ إِلَيْهَا وَالْكِبَرِ - فقط

قطعہ تارتخ

مآلآبد کے حاشیے سے مولوی سجاد نے
گنج علم و فضل میں اچھا اضافہ کر دیا
طالبان علم کو مدت سے تھی جس کی تلاش
حق نے کی اُنیس سو چھپن میں وہ دولت عطا

۱۹

۵۶

جملہ علوم و فنون کی کتب ملنے کا پتہ۔

سب رنگ کتاب گھر۔ دہلی۔
..... (ناز آفسٹ ورکس دہلی)
..... (پرنٹنگ ورکس دہلی)

الحمد لله که کتاب مستطاب مادی سالکین تبصره و مشرشدین از تصنیف
جامع سلوک حقیقت واقف موزن طریقت حضرت قاضی قسطنطنیه صاحب
پانی تپی مجددی نقشبندی رحمة الله علیه موسوم به:

ارشاد الطالبین

شیخ کامل بکمال باشد و ازین جهان رحلت فرمود و مرید بدرجه کمال نرسید و اجبت که آن مرید محبت شیخ دیگر نداشته
کند که مقصود خداست حضرت مجدد رضی الله عنه فرموده که صحابه کرام بعد رسول کریم صلی الله علیه و سلم بیعت
ابا بکر و عمر و عثمان و علی رضی الله عنهم کردند مقصود ازین بیعت فقط امور دنیای نبود بلکه کسب کمالات باطنی هم بود
اگر کسی گوید که فیض اولیا بعد موت آنها باقی است پس طلب کردن شیخ دیگر عیب است گفته شود که فیض اولیا
بعد موت آنها نیست که ناقص را بدرجه کمال رساند الا نادار اگر فیض بعد موت همان قسم باشد که در حیات باشد
پس تمام اهل مدینه از حضرت پیغمبر خدا تا اینوقت برابر اصحاب باشند و نیز هیچکس محتاج صحبت اولیا نباشد چگونه
فیض مرده مثل زنده باشد که در این مقیض و مستفیض مناسبت شرط است و آن بعد وفات مفقود آری بعد فنا
و بقا که مناسبت باطنی حاصل شود فیض از قبور توان برداشت لیکن نه آنقدر که در حیات باشد

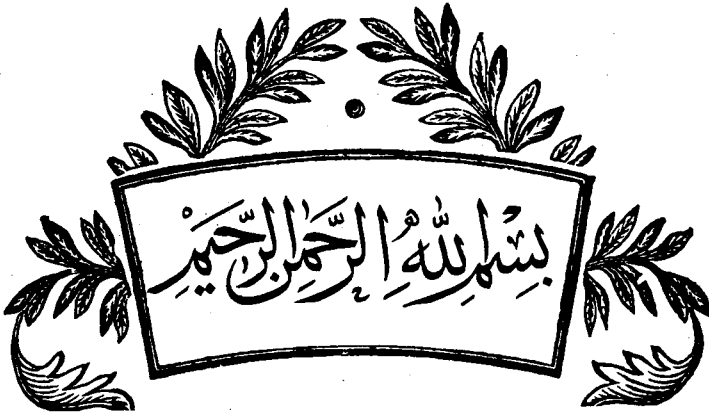
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 اللَّهُ إِلَهٌ مَرْتَبَةٌ وَمَا لَنَا مِنْ

وَمَحْمُودٌ عَلَى أَحْسَنِ مَا نَرَى مِنْ عَجَبٍ غَرِيبٍ أَرْزَاقَاتٍ كُلِّ الْعِلْمِ وَالْأَقْيَاسِ حَضْرَتِ قَاضِي شَأْنِ السَّائِلِينَ تَجِي بِرَأْسِهِ

اِنْ اِهْتَمَامِ احقر الانام محمد عبدالاحد بصحت تمام باه شوال المکرم سنه ۱۲۸۵ هجری

مَطْبَعُ مَجْتَبَا وَاعِ مَطْبُوعِ
 دَارِ مَجْتَبَا وَاعِ مَطْبُوعِ

الحمد لله الذى له ما فى السموات وما فى الارض وله الحمد فى الآخرة وهو الذى يثبت الذين آمنوا بالقول الثابت فى الدنيا والآخرة والصلوة والسلام على محمد المبعوث بخير الاديان لصالح الدنيا والآخرة

بعد از حمد و صلوة فقير حقير محمد ثناء الله عثمانى پانى پتى مجددى^[۱] ميگويد كه مردن امريست لا بدى لا مفر منه و ذكر موت و احوال آن ياد داشتن باعث دفع غفلت و موجب بركات است لهذا رساله (تذكرة الموتى والقبور) بزبان فارسى در احوال موت و اموات و قبور از كلام امام المتأخرين شيخ جلال الدين السيوطى رحمة الله عليه استفاده نموده مينويسد تا فيض آن عام شود. جلال الدين عبد الرحمن سيوطى الشافعى توفى سنة ۹۱۱ هـ. [۱۵۰۵ م.] در قاهره

باب بدأ الموت ابن ابى شبيه از حسن بصرى روايت کرده است كه حق تعالى چون آدم و ذريت اورا پيدا كرد ملائكه گفتند الهى زمين اينهارا گنجائش نخواهد كرد حق تعالى فرمود كه درانها موت گردانم گفتند پس اينهارا زندگى گوارا نشود فرمود كه آنهارا طول امل دهم و احمد از مجاهد ذكر کرده كه چون حق تعالى آدم را بر زمين فرستاد فرمود ابن للخراب ولد للموت [۳]

مسئله تمنى موت و دعا بدان براى رنج و مصيبت جائز نيست در صحيحين از انس مرويست كه آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم فرمود آرزوى موت براى رنج

(۱) محمد ثناء الله پانى پتى حنفى نقشى مجددى توفى سنة ۱۲۲۵ هـ. [۱۸۱۰ م.] فى پانى پت هند

(۲) امام مجاهد توفى سنة ۱۰۴ هـ. [۷۲۳ م.] فى مكة در سجده

(۳) بنا كن براى ويران شدن و براى براى مردن

نکنید اگر ناچار باشید بگوئید (اللهم احینی ما کانت الحیوة خیرا لی و توفنی اذا کانت الوفاة خیرا لی) [۱] در نهی از تمنی موت احادیث بسیار اند اگر نکوکارست شاید نکوئی زیاده کند و اگر بدکارست شاید که توبه کند اینچنین بخاری از ابی هریره از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده اند و ترمذی و احمد و حاکم از ابی بکر روایت کرده که مردی پرسید یا رسول الله بهترین مرد کیست فرمود کسی که عمرش دراز بود و عملش نیک پرسید بدترین مردم کیست فرمود هر که عمرش دراز باشد و عملش بد این حدیث صحیح است و احمد از ابی هریره روایت کرده که مردی شهید شد و برادرش بعد سالی مرد طلحه رضی الله عنه بهشت را بخواب دید و برادر دوم را از شهید پیش قدم دید و این خواب بجناب حضرت صلی الله علیه و آله و سلم گفت و تعجب کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که آنکه بعد او مرده است آیا یک رمضان صوم و یکسال نماز ادا نکرده یعنی جای تعجب نیست.

مسئله اگر در دین خوف فتنه باشد آرزوی موت جائزست در دعای آنحضرت منقول است (اذا اردت بقوم فتنه فاقبضنی الیک غیر مفتون) [۲] و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود باید که کسی از شما آرزوی موت نکند مگر وقتی که اعتماد نباشد او را که عمل نیک کند

فصل بیهقی از ابن عمر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود موت تحفة مؤمن است و همچنین از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جابرو امام حسین و عائشة رضی الله عنهم روایت کردند (الموت غنیمة المؤمن ریحانة المؤمن) و در حدیث صحیح آمده که دو چیز را آدم مکروه میدانم موت را و موت بهترست از معصیت و قلت مال را و از قلت مال حساب کم باشد فائدة و گاهی بزرگان از شوق وصال حق آرزوی موت کرده اند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وقت وفات گفته (اللهم الرفیق الاعلی) و یوسف علیه السلام گفته (... توفنی مسلماً و الحقنی بالصالحین)

(۱) ای خدا زنده دار مرا مادام که باشد زندگی بهتر برای من و بمیران مرا هر گاه که باشد مرگ بهتر برای من

(۲) هر گاه اراده کنی بقومی فتنه را پس قبض کن مرا بسوی خود یعنی بمیران فتنه نرسیده

* یوسف : ۱۰۱) و طبرانی از ابی مالک اشعری روایت کرده آن حضرت فرمود
صلی الله علیه و آله و سلم الهی موت را محبوب کن بسوی هر که مرا رسول تو داند
مولوی روم میگوید

بیت: من شوم عریان زتن او از خیال * تا خرامم در نهایات الوصال

فصل قرطبی^(۱) گفته که در حدیث آمده که بعضی انبیا از ملک الموت گفت
که تو پیش از آمدن خود چرا کسی را نمی فرستی که مردم از تو هشیار باشند ملک
الموت گفت که والله پیش از من چند چیز می آیند و آگاه میسازند بیماریها و پیری
و تغیر سمع و بصر پس چون یاد نکند مرا و توبه نکرد من آواز میدهم وقت مرگ که آیا
من پیش خود رسول بعد رسول و نذیر بعد نذیر نفرستاده بودم حالا من خود رسول و نذیرم
بعد من رسول و نذیر نیست و در حدیث صحیح از ابی هریره از آن حضرت صلی الله
علیه و آله و سلم است که فرمود که هر کرا حق شصت سال عمر داد او را عذر باقی
نگذاشت

باب در علامت خاتمه خیر و بد و اسباب آن رسول صلی الله علیه و آله و
سلم فرمود وقتی که الله اراده نیکی کند از بنده از او عمل نیک کناند پیش از مرگ رواه
الترمذی و حاکم عن انس و حاکم و احمد از عمرو بن الجموح همچنین آورده و زیاده
کرده تا آنکه همسایه او از او راضی شوند و از عائشه رضی الله عنها از آن حضرت صلی
الله علیه و آله و سلم احمد روایت کرد وقتی که حق تعالی اراده نیکی کند یکسال
پیش از مرگ او فرشته بفرستد که محکم کند کار او را و توفیق دهد او را تا که بمیرد بر
نیکوترین اوقات او پس چون حاضر شود موت و بیند آنچه مهیا کرده است برای او خدا
قصد بر آمدن کند جان او از حرص پس آنگاه دوست دارد ملاقات خدا را و دوست
دارد خدا ملاقات او را و چون خواهد الله با بنده بدی مسلط کند پیش از مرگ او
بیکسال شیطانی را که گمراه کند او را تا که بمیرد بر بدترین اوقات او پس چون موت
حاضر شود و بیند آنچه مهیا کرده است حق تعالی برای او از عذاب قصد فرو رفتن کند
جان او برای مکروه دانستن خروج پس آنگاه مکروه داند بنده ملاقات خدا را و خدا

(۱) محمد قرطبی مالکی توفی سنة ۶۷۱ هـ. [۱۲۷۲ م.]

ملاقات اورا بعضی علما گفته که اسباب سوء خاتمه نعوذ باللّٰه منها چهار چیز اند سستی در نماز و خوردن خمر و نافرمانی و ایذا دادن مسلمانان و آن حضرت صلی اللّٰه علیه و آله و سلم فرمودند که مسلمان می میرد از عرق پیشانی رواه الترمذی و حاکم و صححه عن بریده و آن حضرت فرمود صلی اللّٰه علیه و آله و سلم وقت مرگ اگر از پیشانی عرق و آب از چشمان ریزد و پره بینی فراخ شوند پس رحمت خدا بر وی نزول کرده است و اگر از گلو آواز مثل آواز شتر مخنوق بر آید و رنگ او تباه شود و هردو شقیقه او غار شود پس عذاب خدا است که در آمده درو رواه الترمذی عن سلمان الفارسی و در حدیث آمده موت مؤمن بعرق پیشانی میشود هیچ مسلمانی نیست مگر از وی گناهی سر زده است عوض آن رنج و شدت در دنیا شده آنچه باقی مانده سختی موت مکافات آن میشود رواه البیهقی عن ابن مسعود **فائدة** سختی موت مؤمن و کافر هردو را می شود برای مؤمن رحمت است که کفاره گناه و رفع درجه او میشود و کافر را اول شدت است که بوی میرسد و گاهی بر کافر بسبب بعضی اعمال صالحه وقت مرگ که آخر ایام دنیا است آسانی میشود این چنین در حدیث ابن مسعود از آن حضرت صلی اللّٰه علیه و آله و سلم طبرانی روایت کرده از وهب بن الورد الدینوری روایت کرده که حق تعالی میفرماید از دنیا بر نمی آرم کسی را مگر آنکه اگر در حق او رحمت میخواهم هر گناهی میکند عوض او را بیماری و مصیبت در اهل دولت و تنگی معاش و تنگی رزق میدهم و اگر چیزی از گناهان او باقی میماند وقت مرگ بر وی سختی میکنم تا که بمیرد پاک از گناهان چنانچه بود روز ولادت و اگر در حق او عذاب میخواهم هر حسنه که کرده است عوض آن او را صحت بدن و فراخی رزق و راحت زندگانی و امن میدهم اگر چیزی باقی ماند از حسنات او مرگ بر وی آسان میکنم تا که بمیرد و هیچ حسنه او را نباشد که از آتش پناه او بود و ابن ماجه از عائشة رضی اللّٰه عنها روایت کرده که آن حضرت صلی اللّٰه علیه و آله و سلم فرمود که مسلمانرا ثواب میرسد در هر چیز تا آنکه در سختی وقت مرگ هم و در حدیث صحیح ابن ابی الدنیا از حسن بصری^[۱] از آن حضرت صلی اللّٰه علیه و آله و سلم روایت کرده که فرمود سختی موت بقدر سه صد ضرب شمشیر باشد و هم او از علی رضی اللّٰه عنه روایت کرده که

هزار ضرب شمشیر آسان است از موت و خطیب از انس از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم همچنین روایت کرده و شهید را الم موت نباشد مگر مانند خریدن بناخن همچنین خطیب از قتاده از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم روایت کرده

باب آنچه انسان در مرض موت بگوید و آنچه نزد وی خوانده شود و

تلقین میت و بعد موت آنچه گفته شود حاکم^[۱] از سعد بن ابی وقاص از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم روایت کرده که فرمود هر که در مرض خود (... لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ * الانبیاء: ۸۷) چهل بار خواند اگر دران مرض بمیرد ثواب شهید یابد و اگر تندرست شود گناهان او بخشیده شود و مروزی از بکر بن عبد اللہ المزنی روایت کرده که گفت هر کرا ملک الموت آید و او با وضو باشد اورا ثواب شهادت داده شود و احمد و حاکم از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم روایت کرده که هر که آخر کلام او (لا اله الا الله) باشد داخل بهشت شود و مسلم از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم روایت کرده که تلقین یعنی یاد دهید کسی را که موت او حاضر شود (لا اله الا الله) بیهقی^[۲] در شعب الایمان از ابی اوفی روایت کرده که در حضور آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم غلامی را (لا اله الا الله) تلقین کردند او نتوانست گفت بسبب عقوق والدین هرگاه مادرش راضی شد (لا اله الا الله) گفت آنزمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم گفت (الحمد لله الذي انقذه بي من النار) یعنی الحمد لله که اورا حق تعالی بسبب من از آتش خلاصی داد و ابن عساکر از عبد اللہ المجاری روایت کرده که مردی را گفته شد که (لا اله الا الله) بگو او گفت که نمیتوانم گفت بودم که صحبت داشتم با قومی که مرا امر میکردند ببد گفتن ابی بکر و عمر رضی اللہ عنهما

فصل ابن ابی الدنيا و دیلمی از ابی الدرداء از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ

و سلم روایت کرده که بر سر میت اگر سورة (یس) خوانده شود خدای تعالی بر وی مرگ آسان کند و ابن ابی شیبہ و مروزی از شعبی روایت کرده که انصار نزد میت سورة بقرہ میخواندند و مروزی از جابر بن زید روایت کرده که دوست میداشت وقت حاضر شدن

(۱) محمد حاکم نیشاپوری توفی سنة ۴۰۵ هـ. [۱۰۱۴ م.]

(۲) احمد بیهقی شافعی نیشاپوری توفی سنة ۴۵۸ هـ. [۱۰۶۶ م.]

میت خواندن سورة رعد را ازین مرگ آسان میشود و میگفتند که مردم یک ساعت پیش از مردن کسی در حضور آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این دعا میخواندند (اللهم اغفر لفلان بن فلانة و برّد علیه مضجعه و وسّع علیه فی قبره و اعطه الراحة بعد الموت و الحقه بنبیه و تولّ نفسه و صدّد روحه فی ارواح الصالحین و اجمع بیننا و بینه فی دار یبقی فیها الصحة و اذهب عنا النصب و اللغوب) [۱] و یصلی علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و این دعا مکرر خواند تا که قبض روح او شود و ابن ابی شیبہ از ام سلمه روایت کرده که گفته شود نزد محضر کلام (سلام علی المرسلین و الحمد لله رب العالمین) و طبرانی^[۲] از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که ملائکه نزد میت حاضر میشوند و آمین میگویند بر آنچه اهل خانه میت میگویند پستر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم گفت (اللهم ارفع درجته فی المهدیین و اخلفه فی عقبه فی الغابین و اغفر لنا و له یوم الدین) [۳]

باب در احوال ملک الموت و اعوان او ابن ابی الدنیا از ابن مسعود و ابن

عباس روایت کرده که چون حق تعالی ابراهیم علیه السلام را خلیل خود کرد ملک الموت از جناب الهی اذن خواست که ابراهیم علیه السلام را ازین معنی بشارت دهم اذن شد و ملک الموت پیش ابراهیم علیه السلام آمد و بشارت داد ابراهیم علیه السلام حمد خدا گفت پستر گفت ای ملک الموت ارواح کفار را چگونه قبض میکنی گفت ای ابراهیم علیه السلام طاقت دیدن نیاوری گفت آرم ملک الموت گفت روی از من بگردان روی گردانید پستر دید ملک الموت را بصورت مردی سیاه سر بآسمان کشیده

(۱) یعنی الهی بیمارز گناهان فلان بن فلانة (درینجا نام آن کس و مادرش گیرد) و سرد کن خوابگاه او را و فراخ کن بر وی در قبر او و بده او را راحت بعد موت و لاحق کن او را بر رسول او صلی الله علیه و آله و سلم و کارساز باش ذات او را و بلند کن روح او را در ارواح صالحان و جمع کن مارا و او را در خانه که باقی ماند دران صحبت یعنی بهشت و دور کن از ما رنج و مشقت و درود بفرستد بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم

(۲) طبرانی سلیمان توفی سنة ۳۶۰ هـ. [۹۷۱ م.] در شام

(۳) الهی بلند کن درجه او در هدایت کرده شدگان و خلیفه شو او را در ماندگان او بعد او و بیمارز مارا و او را روز قیامت

می بر آید از دهن او شعله آتش و در تمام بدن هر موی که هست بصورت مردیست که از دهن و از هر مسام او شعله آتش می بر آید ابراهیم علیه السلام او را دیده غشی کرد پستر بافاقت آمد و ملک الموت را بصورت اصلی دید و گفت ای ملک الموت اگر کافر را هیچ رنج و بلا نباشد همین دیدن صورت تو بس است پس گفت بنما مرا چگونه قبض میکنی روح مؤمنانرا گفت روی بگردان از من روی بگردانید پستر دید مردی جوان خوبترین مردم در حسن و جمال و خوشبوی در پارچه های سفید پاکیزه پستر گفت ای ملک الموت اگر مسلمانرا نزد مردن دیگر راحت و کرامت نباشد هر آئینه دیدن صورت تو بس است و همچنین ابن ابی الدنيا از کعب روایت کرده و ابن ابی حاتم از زهیر بن محمد روایت کرده که از رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفتند که یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ملک الموت یکی است و در صفهای جنگ از مشرق و مغرب و در میانه مردم می میرند فرمود که حق تعالی جمع کرده است تمام دنیا را برای ملک الموت چنانچه طشت نزدیکی از شما باشد و احمد از معمر روایت کرده که ملک الموت اجل انسان را نمیداند تا که حکم شود به قبض روح او و ابن ابی الدنيا از ابن جریج روایت کرده که ملک الموت را حکم میشود که فلان کس را در فلان وقت قبض کن و ابونعیم و غیره از مجاهد روایت کردند که تمام زمین نزد ملک الموت مانند طشت است میگیرد از هر جا که خواهد و برای او مددگاران یعنی پیشکاران اند قبض روح میکنند پستر از آنها ملک الموت میگیرد و جویر در تفسیر خود از ابن عباس روایت کرده که همراه ملک الموت ملائکه رحمت و ملائکه عذاب اند جان پاک را قبض کرده بملائکه رحمت میدهد و جان خبیث را بملائکه عذاب می سپارد و ابن ابی حاتم و ابن ابی شیبہ از ابن عباس^[۱] روایت کرده که ملک الموت را اعوان اند و همچنین ابو الشیخ از نخعی روایت کرده و گفته که از اعوان ملک الموت میگیرد و از ابن وهب مرویست که ملائکه که همراه آدمیان هستند همان اجل او را مینویسند و همان قبض روح میکنند و ملک الموت را می سپارند ملک الموت

(۱) عبد الله ابن عباس توفی سنة ۶۸ هـ. [۶۸۷ م.] فی طائف

رئیس آنهاست وطبرانی و ابن منده از حارث بن الخزرج روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم ملک الموت را نزد سرمردی از انصار دید و فرمود ای ملک الموت رفیق و مهربانی کن با یار من که مسلمان است ملک الموت گفت خوش باش یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم من با هر مسلمان رفیق و مهربانم و بدان یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم که من روح ابن آدم را قبض میکنم پس وقتی که آواز گریه می بر آرند اهل او در خانه او استاده میشوند و با من روح او می باشد و میگویم ای گریه کنندگان قسم بخدا ما ظلم بوی نکرده ایم و اجل وی را سابق نکرده ایم و جلدی ننموده ایم و ما را در قبض روح گناهی نیست اگر بحکم خدا راضی باشید ثواب یابید و اگر ناخوش شوید گنهکار شوید و بدرستی که ما را نزد شما باز آمدن است و باز آمدن پس هشیار باشید و هیچ خانه نیست از نکوکاران و بدکاران مگر آنکه متوجه میباشم بدان شبانه روز تا که من می شناسم هر صغیر و کبیر را زیاده تر از نفس شان و قسم بخدا اگر خواهیم که قبض روح یک پشه کنم نمیتوانم تا که حق تعالی اذن دهد و امام جعفر صادق رضی الله عنه گفته که در اوقات نماز ملک الموت بر مردم متوجه میشود پس چون وقت مرگ بیند کسی را که بر نمازهای پنجگانه محافظت داشت نزدیک او میشود و شیاطین را از او دفع میکند و کلمه لا اله الا الله محمد رسول الله بوی تلقین میکنند و ابن ماجه از ابی امامه روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که حق تعالی قبض ارواح بملک الموت سپرده مگر ارواح شهداء بحر خود قبض می فرماید یعنی کسانی که برای حج بر جهاز سوار می شوند

فصل رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که در شب نصف از شعبان نوشته می شود کسانی که دران سال بمیرند شخص نکاح میکند و تولد میکند و نام او در اموات است و وحی میشود بسوی ملک الموت برای قبض روح کسانی که دران سال حکم مردن شان باشد این چنین در حدیث مرفوع و موقوف آمده و حاکم در مستدرک از عقبه بن عامر آورده که اول کسی که موت آدمی را میداند حافظ او که عمل او را می برد با آسمان و رزق او می آرد وقتی که رزق خارج نشد دانست که خواهد مرد

باب در بیان کیفیت موت مؤمن و کافر و بیان ملائکه و غیره که وقت

مرگ حاضر میشوند و آنچه اورا میت میبیند و میشوند احمد و ابو داود و غیرهما بطرق صحیحہ از براء بن عازب روایت کردند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بر جنازہ مردی از انصار دوسہ بار (استعین باللہ من عذاب القبر) گفت و فرمود کہ بندہ مؤمن را وقت مرگ ملائکہ از آسمان فرود می آیند خوش رو گویا روہای شان مثل آفتاب است با آنها کفنہا و خوشبوہا از جنت باشد و گرد وی بنشینند تا مدّ نگاہ پستر ملک الموت آمدہ نزد سر آن کس بنشینند پس بگویند ای نفس مطمئنہ یعنی آرامیدہ بذکر خدا بر آبسوی مغفرت و رضوان او پس بر آید جان او چنانچہ قطرہ از مشک میچکد یعنی بآسانی پس ملک الموت آنرا میگیرد و از ملک الموت در طرفۃ العین ملائکہ کہ گرد نشسته بودند میگیرند و دران کفن و خوشبوی داخل میسازند و ازان نفس خوشترین بوی مشک بر می آید پس آن نفس را بسوی آسمان میبرند پس ہر ہر گروہ ملائکہ کہ میگیرند میگویند کہ چہ خوش روح پاک است و نام او بکمال تعظیم میگیرند کہ فلان بن فلان است تا کہ میرسند بآسمان و درہای آسمانرا میکشایند و گشادہ میشوند و مشایعت او میکنند ملائکہ مقرران از ہر آسمان تا آسمان دیگر تا کہ برسد بآسمان ہفتم پس حق تعالی بفرماید بنویسید نامہ بندہ من در علین و باز برید اورا بسوی زمین پس بدرستی کہ پیدا کردہ ام آنها را از زمین و دران باز گردانم و ازانجا باز بیرون آرم بار دیگر پس گردانیدہ میشود روح او در بدن او پس بیایند دو فرشتہ پس اورا بنشانند پس بگویند (من ربک) یعنی کیست پروردگار تو گویند پروردگار من اللہ است پس بگویند چیست دین تو گویند دین من اسلام است پس بگویند چیست این مرد کہ در میان شما مبعوث شدہ پس بگویند او رسول اللہ است صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم پس بگویند از چہ دانستی پس بگویند خواندم کتاب خدا را پس ایمان آوردم و تصدیق کردم پس آواز دہد آواز دہندہ از آسمان کہ بندہ من راست گفتہ پس فرش کنید برای او از جنت و پوشانید اورا از جنت و بکشایند برای او دری بسوی جنت پس آمدہ باشد اورا باد خوش و خوشبو از جنت و فراخ کردہ شود قبر او تا

مدّ نگاه پس آید نزد او مردی خوشتر و پاکیزه لباس خوشبو پس بگوید شاد باش بچیزی که آسان کرد خدا ترا این روز تست که وعده کرده شده بودی پس بگوید تو کیستی روی تو خوشی و خوبی می آرد پس بگوید که من عمل نیک توام پس بگوید ای پروردگار قیامت قائم کن تا رجوع کنیم بسوی اهل و مال خود فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بدرستی که بنده کافر را وقت مرگ ملائکه سیاه رو آیند با آنها مسوخ باشد یعنی پوشاک آهنی از دوزخ پس بنشینند ملائکه نزد او تا مدّ نگاه پس آید ملک الموت و بنشیند نزد سر او پس بگوید بر آ ای نفس خبیث بسوی غضب خدا پس متفرق شود روح او در بدن او پس بکشد آنرا چنانچه کشیده میشود سیخ از پشم تر پس میگیرد ملک الموت او را پس نمیگزارد او را ملائکه عذاب در دست او طرفه العین تا که میکنند او را دران مسوخ و بر می آید از وی بمانند بدترین بوی مردار پس می برند او را بسوی آسمان پس نمیگذرد بر جماعتی از ملائکه مگر آنکه میگویند که چه روح خبیث است پس میگویند فلان بن فلان است به بدترین نامهای او که در دنیا بود تا که بسوی آسمان میبرند پس گشاده نشود برای او دروازه آسمان و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این آیت خواند (... لَا تُفْتَحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ ...* الآية. الاعراف: ۴۰) پس او را انداخته شود از اینجا انداختنی و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این آیت خواند (... فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَفَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَى بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ* الحج: ۳۱) پس باز گردانیده شود روح او در بدن او و بیایند او را دو فرشته پس بنشانند او را و بگویند از و هر سه سؤال گذشته و او هر بار بگوید هاه هاه نمیدانم پس آواز کند آواز کننده از آسمان که دروغ گفته این بنده من پس فرش کنی برای او از آتش و بپوشانید او را از آتش و بکشایید برای او دری بسوی دوزخ پس آمده باشد او را گرمی و باد زهر آلوده دوزخ و تنگ شود بر وی قبر تا که با یکدیگر شوند استخوان سینه او و بیاید او را مردی بد رو بد پارچه بد بو پس بگوید بشارت باد ترا بچیزی ناخوش کند ترا این روزست که وعده کرده شده بودی تو پس بگوید تو کیستی که روی تو بدی و ناخوشی می آرد پس گوید که من اعمال بد توام پس بگوید ای پروردگار قیامت قائم مکن و ابویعلی و ابن ابی الدنیا از تمیم داری ازان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم

روایت کرده که فرمود که حق تعالی ملک الموت را بفرماید که برو بسوی دوست من او را بیار بر من پس بدرستی که من او را امتحان کردم بخوشی و ناخوشی پس یافتم او را دوست تر پس بیار او را تا رها کنم او را از رنجها و غمهای دنیا پس آید ملک الموت با پانصد فرشته با آنها کفننها و خوشبو از بهشت باشد و با آنها باشد دستها از ریحان بیخ ریحانه یکی باشد و بر سرش هشت رنگ باشند هر رنگ را بوی علیحده و با آنها حریر سفید باشد دران مشک اذفر و بنشیند ملک الموت نزد سر او و گردا گرد او شوند ملائکه هر فرشته دست خود بر عضوی از اعضای او نهد و بگسترانند آن حریر و مشک زیر ذقن او و گشاده شود برای او دری بسوی بهشت و رغبت داده شود او را بتحفه های بهشت گاهی بازواج و گاهی بیوشاک و گاهی بمیوها چنانچه طفلان را چون میگیرند بچیزهای خوش مشغول میسازند و ازواج او یعنی در بهشت اشتیاق کنند او را و جهنگی و جلدی کند روح او و ملک الموت بگوید بر آ ای روح پاک بسوی (... سِدْرٍ مَخْضُودٍ *) یعنی کنار بیخار (وَطَلْحٍ مَنضُودٍ *) یعنی درخت بافته از برگ که شاخ از کثرت برگ دیده نشود (وِظِلٍّ مَمْدُودٍ *) یعنی سایه دراز (وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ * الواقعة: ۲۸ - ۳۱) یعنی آبهای روان فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که ملک الموت با میت لطفها کند چنانچه والده با ولد کند از بهر آنکه میداند که این روح محبوب است نزد خدا و کریم است نزد وی از لطف کردن با آن روح ملک الموت رضای خدا از خود میخواهد پس بکشد روح او را چنانچه موی از خمیر کشیده شود و چون روح بر آید ملائکه گرد او بگویند (... سَلَامٌ عَلَیْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ * الزمر: ۷۳) یعنی پاکی است شما را داخل بهشت شوید باعمال خود پس چون ملک الموت روح را قبض کند روح مر جسد را بگوید حق تعالی ترا جزای خیر دهد بودی تو بمن جلد بسوی فرمانبرداری خدا و دور از معصیت او پس گوارا باد ترا که نجات یافتی و نجات دادی مرا و جسد روح را همچنین گوید و بقعهای زمین که آنجا عبادت میکرد بر وی گریه کنند و درهای آسمان که ازان عمل او بالا میرفت و رزق او از آنجا فرود می آید تا چهل روز بر وی گریه کنند و بعد قبض روح آن پانصد فرشته نزد جسد او باشند هر گاه بنی آدم آن مرده را از پهلوی به پهلوی کنند آن فرشتگان او را پیشتر ازان از پهلوی به پهلوی

گردانند و کفن او را حنوط رسانند بیشتر ازان که آدمیان رسانند و استاده شوند از دروازه او تا قبر دو صف از ملائکه استقبال کنند برای او باستغفار آن زمان ابلیس آوازه کند بقسمی که بشکافد ازان آواز بعضی استخوان جسد او و بگوید لشکر خود را هلاکی است شمارا چگونه خلاص شد این بنده از شما پس بگویند که این مرد معصوم بود یعنی خدا او را نگاهداشته پس وقتیکه روح او را بسوی آسمان برند استقبال کند او را جبرئیل علیه السلام در هفتاد هزار ملائکه هر یک ازان او را بشارت دهند از پروردگار او پس چون ملک الموت او را بعرش رساند آن روح بسجده رود برای پروردگار او پس بفرماید حق تعالی ملک الموت را که بر بنده مرا پس بدار او را (فِی سِدْرِ مَخْضُودٍ * وَ طَلَحٍ مَّنْضُودٍ * وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ * وَ مَاءٍ مَّسْكُوبٍ * الواقعة: ۲۸ - ۳۱) پس وقتیکه نهاده شود آن مرده در قبر پس آید نماز بر یمین او و روزه بر یسار او و قرآن و ذکر نزد سر او و رفتار او برای نماز نزد هردو پای او و صبر نزد گوشه قبر او و بفرستد الله تعالی کردنی از عذاب یعنی بسبب بعضی معاصی که از و صادر شده باشد پس آید او را از جانب یمین پس او را نماز گوید دفع کرده است ترا این بنده قسم بخدا که این بنده رنج کشیده است تمام عمر راحت نیافته است مگر حالا که در قبر نهاده شده پس از جانب چپ آید روزه همچنین گوید پس از جانب سر آید همچنین گفته شود پس از هیچ جانب عذاب بسوی او راه نیابد و صبر دیگر اعمال را بگوید که من بذات خود مانع نشدم از آنجا که شما کفایت کردید اگر شما عاجز میشدید من یاری او میکردم حالا من ذخیره او هستم نزد صراط و میزان و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و بفرستد حق تعالی دو فرشته که بصر آنها مانند برق ربانده باشد و آوازه شان مثل رعد و دندانهای شان مثل شاخ گاو و دم آنها مانند شعله آتش در میان هردو شانه او چندین بعد و مسافت باشد از دل آنها حق تعالی رحمت دور کرده مگر بر مسلمانان نام یکی منکر و نام دیگری نکیر در دست هر یک از آنها گریزی باشد از آهن که اگر جن و انس جمع شوند آنها حرکت نتوانند داد پس بگوید او را بنشین پس بنشین در قبر خود و فرو افتد کفن او پس بگویند کیست پروردگار تو و چیست دین تو و کیست نبی تو گوید پروردگار من الله است وحده لا شریک له و دین من اسلام است و نبی من محمد است

عليه الصلوة والسلام خاتم النبیین پس بگویند راست گفتی پس قبر او را از هر سو فراخ کنند و بگویند که بین بالای خود پس بیند بهشت را و گویند این خانه تست ای ولی خدا بسبب فرمان برداری حق تعالی فرمود رسول صلی الله علیه و آله وسلم پس قسم بکسی که جان من در دست اوست که در دل آن مرده بقسمی فرحت رسد که گاهی دور نشود پس بگویند که بین زیر خود پس دوزخ را بیند و بگویند ای ولی خدا نجات یافتی ازین فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم که قسم بکسی که جان من در دست اوست او را به قسمی فرحت بدل رسد که گاهی دور نشود و گشاده شود برای او هفتاد و هفت در بسوی جنت که آمده باشد او را از آنجا خوشبو و راحت تا که برخیزاند او را حق تعالی از قبر او و بگوید حق تعالی ملک الموت را که برو بسوی دشمن من پس بیار او را پس بدرستی که من فراخ کردم رزق او و راحت او به نعمت خود پس نکرد بجز نافرمانی من پس بیار او را تا انتقام گیرم از او پس رود ملک الموت در بدترین صورت که ندیده باشد کسی از مردم گاهی باشد او را دوازده چشم و با او سیخی باشد از آتش بسیار خاردار و با او پانصد فرشته باشند با اینها دود آتش باشد و پرگالها از آتش دوزخ و با آنها تازیانه ها باشند از آتش افروخته پس بزند او را ملک الموت بدان سیخ به نهجی که غائب شود هر خار از آن سیخ خاردار در هر مو و در هر رگ او گفت پستر بکشد آنرا به سختی پس بکشد روح او را از ناخنهای پای او پس بیندازد آنرا در پاشنه های او پس بیهوش شود عدو الله و بزنند فرشتگان روی و پشت او را بآن تازیانه ها پستر همچنین بکشد روح تا بند از او پستر تا سینه او همچنین تا حلق و گسترانند ملائکه آن دخان سوزان و آتش دوزخ زیر ذقن او و بگویند ملک الموت بر آ ای نفس خبیث لعین ملعون بسوی (فِی سَمُومٍ) یعنی باد زهر آلوده (وَحَمِيمٍ) یعنی آب کمال سوزان (وِظِلٍّ مِّنْ یَّحْمُومٍ * لَا بَارِدٍ وَلَا کَرِيمٍ * الواقعة: ۴۲ - ۴۴) و سایه از دخان نهایت سیاه نه سرد و نه مفید و چون قبض کند ملک الموت روح را روح گوید جسد را و جسد گوید روح را جزا دهد خدا ترا بد بودی تو جلد بسوی معصیت و درنگ در طاعت پس هلاک شدی تو و هلاک کردی مرا و لعنت کند او را بقعه های زمین که بر آن گناه میکرد و لشکر ابلیس خوشخبر دهد ابلیس را که وارد کردیم یکی از بنی آدم را در

دوزخ پس چون نهاده شود در قبر تنگ شود بر وی قبر تا که همدیگر شوند استخوان سینه او و بفرستد حق تعالی مارهای سیاه را پس بگزد از نزد انگشتهای پای پس بخورد آنرا تا که برسد در کمر او و بفرستد حق تعالی بسوی وی منکر و نکیر را و پرسند از پروردگار و دین و نبی او و گوید او نمیدانم پس گفته شود او را ندانستی و نه پیروی کردی پس بزنند او را بقسمی که بپرند شراره های آتش در قبر او باز درست شود و بگویند ببین بالای تو پس ببند بهشت را و گویند ای دشمن خدا اگر فرمان برداری خدا میکردی این از تو میشد فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم پس قسم بکسی که جان من در دست اوست که رسد او را حسرتی که دور نشود از او گاهی و گشاده شود برای او دروازه بسوی دوزخ و گفته شود اینست خانه تو بسبب نافرمانی خدا و گشاده شود برای او هفتاد و هفت در بسوی دوزخ تا آید او را گرمی و باد زهر آلود آن تا که بردارد او را حق تعالی روز قیامت بسوی دوزخ آنچه درین حدیث آمده که ملک الموت نعمتهای بهشت نموده بنده مؤمن را رغبت میدهد و مثل طفلان او را خوش میسازد بعضی دوستان خدا بآن نعمتها سر فرود نمی آرند و دیدار حق میخواهند نقل است که شیخ شعراوی [۱] رحمه الله تعالی علیه وقت مرگ چون نعمت های بهشت دید بر آشفت و گفت

بیت: ان كان منزلتي في الحب عندكم * ما قد رأيت فقد ضيعت ايامي

یعنی اگر هست مرتبه من در محبت نزد شما آنچه من دیدم پس بدرستی که من عمر خود را ضائع کردم حق تعالی ندا داد من موجودم پس چه میخواهی گفت

بیت: اروم وقد طال المدى منك نظرة * وكم من دماء دون مرماي هطلت

یعنی میخواهم و بدرستی که دراز شده است مدت خواهش از تو دیداری و بسیار خونها نزد این آرزو ریخته شده آن زمان حق بر وی تجلی فرمود و آن بزرگ جان بحق تسلیم نمود همچنین شاه شرف الدین ابوعلی قلندر صاحب پانی پتی رحمه الله گفته

بیت:

گر بیاید ملک الموت که جانم ببرد * تا نه بینم رخ تو روح رمیدن ندهم

لیکن از کلام حضرت ایشان ما قیوم ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ عنہ چنان مستفاد میشود که این چنین خواهش و کلمات گفتن و نعمای بهشت را بخاطر نیاوردن از بقایای سکر است اصحاب صحو آنچه نعمتهای بهشت است و غیره نعمای که دلیل مرضیات حق است آنرا بر سر و چشم از کمال ادب می نهند و میدانند که دیدار خدا درین نشأه متصور نیست موعود بر جنت است آنجا جسد و بصر را حق تعالی قوتی دیگر خواهد داد که طاقت بر داشت رؤیت خواهد داشت موسی علیه السلام پیغمبر اولی العزم طاقت رؤیت نداشت و مخاطب بـ (... لن ترینی) شد (وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا ... * الآية . الاعراف : ۱۴۳) اینجا اگر هست رؤیت قلبی است نه رؤیت جهری و رؤیت قلبی بعالم مثال تعلق دارد چنانچه حضرت قلندر میفرمایند

بیت: غیرت از چشم برم روی تو دیدن ندهم * گوش را نیز حدیث تو شنیدن ندهم

یعنی اینجا آنچه هست بچشم دل و گوش دل است نه بچشم و گوش سر و الله اعلم آنچه دیگران را یعنی تجلی و رؤیت قلبی کالبرق است این حضرات را دائمی است دیگر باید دانست که در قرآن و حدیث احوال مؤمنان کامل و احوال کافران و منافقان مذکور است و احوال مؤمنان فاسق متوسطان کمتر مذکور است بمقایسه دریافت میشود بدو جهت یکی آنکه در وقت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم صحابه همه مؤمنان کامل بودند یا کفار یا منافق بودند دوم آنکه احوال متوسطان بسیار مختلف است نظر بر کثرت جرائم و قلت آن و قوت ایمان و ضعف آن دیگر باید دانست

فصل در حق شهید طبرانی و عبد بن حمید بسند ثقات روایت کرده از عبد الله بن عمر رضی الله عنهما که گفته وقتیکه بنده در راه حق تعالی قتل کرده شود اول قطره خون او که بر زمین افتد گناهان او بخشیده شود پس پارچه از بهشت آید و نفس او در آن کرده شود و او را جسدی از بهشت آید در آن مرکب کرده شود روح او را با ملائکه بسوی آسمان رود و با ملائکه باشد گویا که از اول خلقت با فرشتگان بود تا که او را بحضور رحمن حاضر سازند پس سجده کند پیش از ملائکه و ملائکه بعد از آن بسجده روند پس حکم شود که با شهدا کرده شود پس آنها باشند در چمنهای سبز و قبه های

حریر نزد شان گاو باشد و ماهی باشد ماهی بخورد از نوع خوشبواز انهار بهشت و چون شام شود گاو آن ماهی را شکم بدرد بشاخ خود و پاک کند آنرا پس بخورند شهیدان گوشت ماهی و یابند در گوشت او هر بوی خوش از انهار بهشت و شبانگاه گاو چریده باشد در بهشت از میوها پس چون صبح شود ماهی بر وی آید و ذبح کند او را بدّم خود پس بخورند شهیدان از گوشت او و یابند از لذت هر میوه بهشت و بینند شهیدان خانه های خود در بهشت در خواست کنند از حق تعالی بقیام قیامت و دیگر قصه قبض روح و احوال قبر مؤمن و کافر مثل حدیث گذشته درین حدیث هم آمده و از کعب احبار در تفسیر قوله تعالی (... إِنَّ كِتَابَ الْأَنْزَارِ لَفِي عَلَيْنَ * الْمُطَفِّينَ: ۱۸) ابن مبارک روایت کرده که روح مؤمن چون بعرش میرسد بر آورده میشود برای او از زیر عرش رقائم پس مهر کرده شود و نوشته شود و نهاده شود زیر عرش برای نجات او روز حساب قیامت علین عبارت از زیر عرش است و در قوله تعالی (... إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِّينَ * الْمُطَفِّينَ: ۷) گفته که روح کافر چون بسوی آسمان برده شود آسمان آن را قبول نکند انداخته شود بسوی زمین زمین او را هم قبول نکند پس انداخته شود زیر هفت زمین رسانیده شود تا سجین پس بر آورده شود برای او از آنجا رقیمه پس مهر کرده شود بر آن و نهاده شود زیر حد ابلیس که حد جای ابلیس است برای حساب صاحب قاموس گفته سجین وادی است در جهنم یا سنگی است زیر زمین هفتم و ابن ابی شیبہ از ابی هریره رضی الله عنه روایت کرده که قبض روح مسلمان کرده نمیشود تا که می بیند بشری یعنی بهشت و بعد موت آن مرده آواز کند بقسمی که در خانه از صغیر و کبیر جاندار هر که باشد آواز او بشنود مگر جن و انس بگوید جلد رسانید مرا با ارحم الراحمین پس چون بر جنازه نهاده شود بگوید چه قدر دیر میروید پس چون در لحد داخل کرده شود نشانیده شود و جای خود در بهشت بیند بگوید ای پروردگار داخل کن مرا در آن حکم شود هنوز وقت آن نرسیده است بدرستی ترا دیگر برادران و خواهران اند هنوز نیامده اند لیکن خواب کن خوش و خرم گفت ابو هریره رضی الله عنه پس قسم بخدا که بخوابد آنکس خوابی کوتاه تر و شیرین تر که هیچکس آن قسم نخفته باشد تا که بر دارد سر خود را بسوی بهشت روز قیامت حضرت قلندر میگوید

گر شبی دست دهد وصل تواز غایت شوق * تا قیامت نشود صبح دمیدن ندهم

[۱] و ابن مردویه و ابن منده از ابن عباس روایت کرده در حدیث طویل در حال مؤمن که درهای آسمان برای او گشاده شود و رحمة بفرستد هر فرشته در هر آسمان تا که رسد بملک جبار و بگوید جبار تعالی مرحبا بروح پاک و جسدی که از وی بر آمده و بفرماید که او را در بهشت داخل کرده خانه او بنمایند پستر او را بسوی زمین ببرند پس فرود آرند او را در مقدار زمانی که مردم از غسل و کفن او فارغ شوند و داخل کنند آن روح را در جسد و کفن او و طبرانی از میمونه بنت سعد روایت کرده که گفته شد یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مجنب خواب کند فرمود دوست نمیدارم که خواب کند تا که وضو نکند می ترسم که بمیرد و جبرئیل علیه السلام بر وی حاضر نشود ابن ابی شیبہ و ابن ابی الدنیا و غیره از یزید بن سنجره صحابی روایت کرده که نمی میرد کسی مگر آنکه نموده میشوند او را صورت مثالی همنشینان او اگر از اهل لهو است صورت اهل لهو و اگر اهل ذکر است صورت اهل ذکر و ابن ماجه از ابی موسی روایت کرده که پرسیدم از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که شناسای بنده از مردم کی منقطع میشود فرمود وقتی که می بیند یعنی ملک الموت و ملائکه را در صحیحین از عبادۀ بن الصامت رضی الله عنه مرویست که نبی صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که ملاقات خدا دوست دارد ملاقات او دوست دارد و هر که ملاقات خدا مکروه دارد ملاقات او مکروه دارد عائشة رضی الله عنها گفت که ما مردن را مکروه میدانیم فرمود مراد من این نیست لیکن مسلمان را وقت حضور موت خوش خبری داده میشود برضامندی خدا و گرامی داشتن او پس نباشد او را چیزی محبوب تر از آنچه پیش آید او را یعنی موت و خدا دوست دارد ملاقات او را و چون کافر را مردن پیش آید خبر داده شود بعذاب خدا پس هیچ چیز او را مکروه تر نباشد از ملاقات خدا پس مکروه داند حق تعالی ملاقات او را و ابن جریر و ابن المنذر از ابن جریر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ای عائشة رضی الله عنها وقتی که بیند

(۱) ابن مردویه احمد اصفهانی توفی سنة ۴۱۰ هـ. [۱۰۱۹ م.]

(۲) ابن جریر محمد طبری توفی سنة ۳۱۰ هـ. [۹۲۳ م.] فی بغداد

مسلمان ملائکه را گویند اورا ملائکه ترا باز گردانیم بسوی دنیا گوید که مرا بخانه غم و حزن نفرستید مرا بسوی خدا برید و کافر بگوید ای پروردگار مرا باز بسوی دنیا بفرست کاشکی عمل صالح کنم در آنچه ترک کردم و ابونعیم از سلمان فارسی از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که اول مسلمان را در قبر او خوش خبر داده شود برضامندی خدا و بهشت و گفته شود خوش آمدی حق تعالی بخشیده کسانی را که همراه جنازه تو تا قبر تو مشایعت کرد و ابونعیم از مجاهد روایت کرده که مسلمان را خوش خبر داده شود به صالح بودن فرزند او بعد او برای سردی چشم او و احمد و ترمذی^(۱) و ابن ماجه از ابن عمر از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که فرمود حق تعالی قبول میکند توبه بنده تا که جان او قریب مرگ رسد

فصل روح میت مؤمن با دیگر ارواح مؤمنان ملاقات میکند چنانچه طبرانی در (اوسط) از ابویوب انصاری رضی الله عنه روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که روح مسلمان وقتی که قبض کرده میشود ملاقات میکند با وی اهل رحمت از بندگان خدا چنانچه در دنیا از کسی که می آید ملاقات میکنند و با هم بگویند که فرصت دهید یار خود را تا که آرام گیرد بدرستی که او در کمال رنج و شدت بود پستر از و پرسند که چه میکند فلان و فلان پس وقتی که بگویند که او پیش از من مرده است پس آنها افسوس کنند و (... إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ * البقرة: ۱۵۶) گویند و گویند اورا برده شد بسوی هاویه یعنی دوزخ و فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که اعمال شما گفته میشود اقربا و قبیله شما را که پیشتر مرده اند یعنی آنکه اهل خیر اند پس اگر عمل نیک می باشند خوش میشوند و میگویند که الهی این فضل تست پس تمام کن نعمت خود را بروی و موت ده اورا برین چنین اعمال و اگر عمل بد میباشند میگویند که الهی اورا توفیق عمل نیک ده تا توازی راضی شوی بدان و قریب کند اورا بسوی تو و در ملاقات کردن مردگان که پیشتر مرده اند و خوش شدن آنها بملاقات مرده حال و استقبال کردن پسر که پیشتر مرده باشد پدر را چنانچه غائب را استقبال میکنند در احادیث دیگر هم آمده

(۱) محمد ترمذی توفی سنة ۲۷۹ هـ. [۸۹۲ م.] در بوغ

فصل احمد و طبرانی از ابی سعید خدری روایت کرده که نبی صلی الله علیه

و آله و سلم فرمود که میت می شناسد کسی را که او را غسل میدهد و می بردارد و کفن میدهد و در قبر فرود می آرد او را و ابن ابی الدنیا از بکر بن عبد الله مزنی آورده که مرا رسیده یعنی از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که آنچه نزد میت میشود میت آنرا میداند اگر قدرت بر کلام میداشت منع می کرد از نوحه و مانند آن و ابو الشیخ از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که زنی در مسجد جاروب میکرد مرد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را علم نشد پس گذشت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر قبر وی و بر قبرش نماز جنازه خواند پستر صاحبه قبر را خطاب کرده فرمود که کدام عمل بهتر یافتی مردم گفتند یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این می شنود فرمود نیستید شما شنوا تر از وی پس فرمود که این زن جواب داده که جاروب کشی مسجد بهتر یافتم و در صحیحین است از ابی سعید خدری که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که چون جنازه میت را می برند اگر صالح میباشد میگوید پیش برید مرا و اگر غیر صالح میباشد میگوید کجا می برید مرا سوای آدمیان هر چیز آواز او می شنود و ابن ابی الدنیا از عمر بن خطاب رضی الله عنهما ازان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت میکند که میت بر جنازه میگوید ای برادران بر دارنده نعش فریب ندهد شمارا حیات دنیا و بازی نکند با شما زمانه چنانچه با من کرده آنچه گذاشتم برای وارثان است و جزا دهنده روز قیامت با من خصومت و محاسبه خواهد کرد و شما همراه من می آید و گذاشته خواهید رفت

فصل ابن عساکر از ابن مسعود از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم

روایت کرده که داود علیه السلام گفته الهی چیست جزای آنکه پیروی جنازه کند تا گور برای طلب رضای تو فرمود حق تعالی جزای او آنست که فرشتگان من مشایعت او خواهند کرد روز موت او و رحمت خواهم کرد بر روح او در ارواح

فصل ابن ابی حاتم از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت کرده که

چون مسلمان می میرد نمازگاه او از زمین و جای بالا رفتن عمل او از آسمان بر وی

میگريد و از ابن عباس مروی است که زمین تا چهل روز بروی میگیرد و شواهد این از سلف بسیار مرویست.

فصل طبرانی از ابن عمر روایت کرده که حبشی در مدینه مرد دفن کرده شد
آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود دفن کرده شد در طویه که از آنجا پیدا شده بود و این چنین از ابی سعید و ابی الدرداء مروی است و ابو نعیم از ابی هریره آورده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که نیست هیچ مولود مگر آنکه ریخته شده است بروی از خاک قبر او یعنی بر نطفه و حکیم در (نوادر الاصول) از ابن مسعود روایت کرده که فرشته موکل است بر رحم میگیرد نطفه از رحم و می نهد بر کف خود و میگوید ای پروردگار مخلقه باشد یعنی آدم از او پیدا شود یا غیر مخلقه اگر مخلقه باشد گوید ای پروردگار چیست رزق او چیست جای اقدام او چیست اجل او چیست عمل او حکم شود بین در لوح محفوظ از آنجا دریافت کند و بگیرد خاک از زمینی که در آن دفن کرده شود و خمیر کند بدان آن نطفه را این است قوله تعالی (مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ... * الآية. طه: ۵۵)

فصل در منفعت دفن در همسایه صالحا: ابو نعیم [۱] از ابی هریره از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که فرمود دفن کنید مرده خود را در میان قوم صالحان بدرستی میت ایذا میکشد از همسایه بد چنانچه زنده ایذا میکشد و ابن عساکر از علی و ابن مسعود هم چنین روایت کرده و ابن عساکر از ابن عباس از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که وقتی که بمیرد یکی از شما نیک کنید کفن او و جلدی کنید در انجاز وصیت او و عمیق کنید قبر او و دوری خواهید از همسایه بد گفته شد یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم همسایه صالح نفع میکند فرمود آری و دیلمی از ام سلمه رضی الله عنهما همچنین روایت کرده ابن ابی الدنيا از عبد الله بن نافع مزنی روایت کرده مردی در مدینه مرد و دفن کرده شد آنجا پس کسی او را دید که از اهل دوزخ است و غم خورد بروی بعد هفت هشت روز دید که او از اهل بهشت است از او پرسید گفت که دفن کرده شد با من مردی صالح پس شفاعت کرد در چهل

کس از همسایه خود من هم دران بودم ابن منده از ابن عمر روایت کرده از نبی صلی الله علیه و آله و سلم که چون مسلمان می میرد هر بقعه زمین تجمل میکند و آرزوی میکند که درینجا دفن شود و چون کافر می میرد مقابر ظلمانی میشود و هر بقعه پناه می جوید از خدا که درانجا دفن شود

باب در آنچه بر مرده خوانده شود از ادعیه و تلقین میت طبرانی و بیهقی
از ابن عمر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که جلد بسوی قبر او رسانید و وقت دفن در قبر او نزد سر او فاتحه و نزد پای او خاتمه سورة بقره خوانید و در روایتی آمده که نزد سر او آیات اول و آخر سورة بقره خواند و در روایتی آمده که بگوید (اللهم اجزه من الشیطان ومن عذاب القبر) و بزار از علی رضی الله عنه روایت کرده که بگوید (بسم الله و فی سبیل الله و علی ملة رسول الله اللهم عبدك نزل بك و انت خیر منزل به خلف الدنیا خلف ظهره فاجعل ما قدم علیه خیرا مما خلف فانك قلت (... وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ * آل عمران: ۱۹۸) و ابن ابی شیبہ^[۱] از انس روایت کرده (اللهم جاف الارض عن جنبه و افتح ابواب السماء لروحه و ابدله دارا خیرا من داره) و از مجاهد آورده (اللهم افسحه فی قبره و نور له فیهِ و الحقه بنبیّه) صلی الله علیه و آله و سلم حاصل ادعیه آنکه الهی این را از شیطان و عذاب در قبر پناه ده و قبر او را فراخ کن و منور کن و درهای آسمان برای روح او بگشا و خانه آخرت او بهتر از خانه دنیا کن و او را به پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم لاحق کن این چنین دعا در حق میت کند و از جناب حق طلب مغفرت او نماید و طبرانی از ابی امامه از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که چون خاک بر قبر انباشته شود باید که شخصی بر سر قبر بایستد و بگوید ای فلان بن فلانة اگر نام مادرش نداند بگوید ابن حوا مرده خواهد شنید و جواب نخواهد داد باز گوید ای فلان بن فلانة پس خواهد نشست باز گوید یا فلان بن فلانة آنگاه مرده خواهد گفت ارشاد کن رحمت کند ترا خدا پس بگوید یاد کن آنچه در دنیا بران بودی شهادت (ان لا اله الا الله و ان محمدا عبده و رسوله و انك رضیت بالله ربا و بالاسلام دینا و بمحمد نبیا و بالقران اماما) پس منکر و نکیر هر یک

دست دیگری گرفته بگویند که برویم چه کنیم نزد کسی که او را حجت او تلقین کرده شد

باب در ضغطة قبر ضغطة قبر یعنی تنگ گرفتن او حق است اکثر صالحان را هم میشود گواندک باشد حتی که سعد بن معاذ رضی الله عنه که از کبار صحابه و سابقین اولین انصار است و عرش از وفات او حرکت کرد و هفتاد هزار فرشته جنازه او را مشایعت (همراهی) کردند او را هم ساعتی ضغطة شده و در روایتی آمده که زینب و رقیه دختران رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم را هم شده و سبب ضغطة بعضی زلتی باشد که کفاره آن بضمطه شود بیهقی از امیه بن عبد الله روایت کرده که از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سبب ضغطة سعد بن معاذ رضی الله عنه پرسیده شد فرمود که در تطهیر بول چیزی تقصیر میکرد و بیهقی و غیره از عائشة روایت کردند که گفت یا رسول الله از روزیکه حدیث آواز منکر و نکیر و ضغطة قبر فرموده مرا آرام نیست فرمود ای عائشة آواز منکر و نکیر در گوش مسلمانان چنان باشد که ائمه (سرمه) در چشم و ضغطة قبر بر مسلمان چنان باشد چنانچه پسر پیش مادر مشفق شکایت صداع میکند او سر او را در دست میگیرد و بزی می افشارد بعضی علما گفته که عقوبت گناه مسلمان بده چیز دور میشود یکی آنکه توبه کند دوم آنکه از خدا طلب مغفرت نماید سوم آنکه از عمل صالح گناه او دور میشود چهارم آنکه در دنیا او را مصیبتی رسد پنجم آنکه در قبر ضغطة شود ششم آنکه دیگر مسلمانان برای او دعای مغفرت کنند هفتم آنکه مسلمانان ثواب اعمال صالحه بخشند هشتم آنکه در روز قیامت سختی کشد نهم آنکه شفاعت نبی صلی الله علیه و آله و سلم دستگیری فرماید دهم آنکه رحمت ارحم الراحمین شامل حال او باشد و ابونعیم در (حلیه) از عبد الله بن شخیر روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که در مرض موت (قل هو الله احد) خواند از فتنه قبر و ضغطة قبر محفوظ باشد و ملائکه روز قیامت او را بدستهای خود بر داشته از صراط گذرانیده بجنّت رسانند

باب اعمال او بصورت انسان شده مصاحبت کنند در قبر ابن ابی الدنیا

عن عطا بن یسار و غیره روایت کرده که چون مرده را در قبر نهاده شود اعمال او حاضر شوند بصورت انسانی و بگویند من عمل توام گذاشتی اهل خانه و اولاد و قبیله خود را و آنچه خدا ترا داده بود پس پشت خود کسی با تو در قبر تو سوای من داخل نشده پس بگویند کاشکی ترا اختیار میکردم بر اهل و ولد و غیره و بر هر چه خدا مرا عطا کرده بود چون کسی با من نیامده سوای تو

باب در کلام قبر و عذاب قبر و ترمذی حدیث حسن از ابی سعید روایت

کرده که رسول صلی الله علیه و آله وسلم فرمود بیشتر کنید ذکر شکننده لذتها را که موت است (اکثروا ذکر هاذم اللذات الموت) بدرستی هیچ روز نمی آید که قبر دران نمی گویند که من خانه تنهائی و غربت ام و خانه خاک و کرم و وقتی که دفن کرده میشود بنده مؤمن قبر او را مرحبا بگویند و میگویند که تو دوست ترین مردم بودی که بر من می رفتی پس چون والی کرده شدم من امروز بر تو می بینی آنچه با تو سلوک میکنم پس فراخ شود قبر تا مد نگاه و گشاده شود دری بسوی بهشت و چون کافریا فاجر دفن کرده شود گویند قبر لا مرحبا ولا اهلا هر آئینه تو مبعوض ترین مردم بودی که بر من میرفتی پس چون والی کرده شدم من امروز بر تو پس می بینی آنچه بتو میکنم پس به پیچد بر وی تا که جای یکدیگر بشوند استخوان سینه او فرمود رسول صلی الله علیه و آله وسلم پس مسلط کرده شود بر وی هفتاد مار اگر یکی از آنها دم زند در زمین نرویند زمین چیزی تا که باقی ماند در دنیا پس بگزند و نیش زنند آن مارها تا که حکم شود بسوی حساب فرمود رسول صلی الله علیه و آله وسلم قبر چمنی است از چمنهای بهشت یا غاریست از غارهای دوزخ و درین باب احادیث بسیار اند

باب در فتنه قبر یعنی سؤال منکر و نکیر احادیث بسیار وارد شده بتواتر

رسیده چنانچه حدیث براء بن عازب و تمیم داری بالا گذشته دیگر احادیث بعضی مختصر و بعضی مطول مروی است و ابن ماجه و غیره از جابر بن عبد الله روایت کرده

که رسول صلی الله علیه و آله وسلم فرمود وقتی که مرده را داخل قبر کرده میشود اورا آفتاب وقت غروب متمثل میشود پس می نشیند چشمها مالیده میگوید که بگذارید مرا نماز گزارم و حکیم ترمذی از سعید بن مسیب روایت کرده که چون سؤال کرده میشود میت که (من ربک) شیطان حاضر میشود پس اشارت بسوی خود میکند که منم پروردگار تو حکیم ترمذی گفته که قوله صلی الله علیه و آله وسلم (اللهم اجره من الشیطان) تأیید این قول میکنند

فصل در کیفیت سؤال اختلاف روایات است شاید که بعضی مردم را از بعض اعتقادات سؤال کرده میشود و بعضی از مجموع آن یا راوی در روایت بر بعضی اقتصار کرده و در بعضی روایات است که در یک مجلس سه بار سؤال کرده خواهد شد و از طاوس مرویست که تا هفت روز سؤال کرده شود **فائده هر که دفن نکرده شد و بر دار کشیده شد یا غرق شد یا سوخته شد یا درنده اورا خورد او هم از ضغظه و سؤال و عذاب یا ثواب بی نصیب نیست قبر عبارت از عالم برزخ است**

فصل ابن عبد الله گفته که سؤال نخواهد شد مگر مؤمن را یا منافق را که منسوب است بدین اسلام بخلاف کافر مجاهد و قرطبی و ابن قیم میگویند که کافر را هم باشد و سیوطی گفته که قول اول صواب است **فائده ابن تیمیه گفته که احادیث متواتره دلالت دارند بر آنکه روح بسوی بدن عود کرده شود وقت سؤال و بران دلالت دارند که روح را دران وقت با بدن نوعی علاقه باشد اگر چه بدن متفرق شده یا سوخته شده و یک طائفه گفته که بدن را بدون روح سؤال کرده شود و جمهور انکار این قول میکنند و ابن حزم و غیره میگویند که سؤال از روح باشد بغیر بدن **فائده** بعضی محدثین گفته اند که ملائکه سؤال جماعت کثیر اند بعضی منکر نام دارند و بعضی نکیر بسوی هر مرده دو کس ازان میروند **فائده** از شقیق بلخی^[۱] مرویست که پنج چیز طلب کردیم در پنج چیز یافیم ترک گناهان در نماز ضحی و روشنی قبر در تهجد و جواب منکر و نکیر در قراءت قرآن و عبور از صراط در صوم و سایه عرش در خلوت **فائده** و اصبهانی از انس از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که هر**

که در حالت سکر بمیرد داخل قبر شود در سکر و در روایتی ازوست که ملک الموت و منکر نکیر را در حالت سکر بیند **فائدة** بزازی از علماء حنفیه گفته که جائیکه میت قرار میگیرد آنجا سؤال خواهد شد اگر درنده خورد در شکم او سؤال شود و اگر در تابوت نهاده نقل کرده شود سؤال نکرده شود مگر بعد دفن و الله اعلم

باب کسی که سؤال نشود و عذاب قبر نشود کسی پرسید یا رسول الله چیست که شهید را در قبر فتنه نمیشود یعنی سؤال نمیشود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که کافی است برق شمشیرها بر سرش از فتنه طبرانی از ابی ایوب از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده هر که در جنگ کفار مقدم باشد تا که غالب شود یا کشته شود او را در قبر فتنه نباشد و در چند حدیث صحیح آمده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرموده مرابط فی سبیل الله یعنی کسی که بر دره آمدن کفار برای حفظ بلاد اسلام بنشیند و آنجا بمیرد عمل او همیشه جاری ماند و ملائکه عمل رباط برای او همیشه می نوشته باشند و از فتنه قبر محفوظ باشد و در بعضی زیاده آمده که روز قیامت شهید بر خیزد و ابن جویر در تفسیر از ابن مسعود روایت کرده که هر که هر شب سوره ملک خواند از فتنه قبر محفوظ باشد و همچنین از کعب احبار از تورت روایت کرده در حدیث براء بن عازب از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آورده که هر که (الم) سجده و سوره ملک بخواند از عذاب قبر و فتنه قبر محفوظ باشد و احمد و ترمذی و غیرهما از ابن عمر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرموده که مسلمانی که شب جمعه یا روز جمعه بمیرد از فتنه قبر محفوظ باشد قرطبی گفته که چون شهید سؤال نکرده شود پس صدیق که از او قدر عالی است بطریق اولی سؤال نکرده شود و حکیم ترمذی بعدم سؤال از صدیقان تصریح کرده و احادیث مرابط مقتضی هستند که حکم عدم سؤال در هر شهید است مخصوص نیست بمقتول در معرکه اقول کسیکه بعد نماز برای انتظار نماز دوم در مسجد نشسته باشد رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم در حق او فرموده (فذاکم الرباط) پس وی هم سؤال نکرده شود و ابو نعیم از جابر روایت کرد که فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم

هر که روز جمعه یا شب جمعه بمیرد از عذاب قبر محفوظ باشد و روز قیامت آید و بر وی علامت شهدا باشد و در روایتی آمده که از عذاب قبر و فتنه قبر محفوظ باشد و ملاقات کند با خدا و بر وی حساب نباشد و روز قیامت آید و با وی شهود باشند که شهادت دهند

باب در فضاغت قبر و سهولت آن حاکم و غیره از عثمان رضی الله عنه

روایت کرده که بر قبر استاد و بگریست تا که ریش او تر شد و گفت که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که قبر اول منزل از منازل آخرت است هر که ازان نجات یافت بعده آسان تر است از وی و هر که دران نجات نیافت بعد از وی سخت تر است از وی و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که ندیده شده هیچ جای مخوف تر مگر آنکه قبر از وی شدید تر است و ابن ماجه از براء بن عازب روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر کناره قبر نشست و بگریست تا که زمین تر شد و فرمود که ای برادران من برای مثل اینجا تیاری کنید و ابن منده از ابن مسعود روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که مسافر را قبر فراخ کرده شود آنقدر که از اهل خود دور است و احمد و نسائی^[۱] و ابن ماجه از ابن عمر روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که بمیرد در غیر مولد خود قیاس کرده از مولد او تا جای قدم او جای او در بهشت باشد ابن منده از ابی هریره روایت کرده ازان سرور صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که مسلمان در قبر خود در چمن سبز باشد فراخ کرده شود قبر او هفتاد ذراع و روشن کرده باشد مانند ماه شب چهاردهم و ابن ابی الدنيا و وهب بن منبه گفته که عیسی علیه السلام با حواریین بر قبری بود ذکر کرده شد وحشت قبر و تنگی و تاریکی آنرا گفت عیسی علیه السلام بودید شما در تنگ تر ازان در شکمهای مادران خود پس وقتی که خواست خدا فراخ کردن فراخ کرد و دیلمی از ابن عباس و از انس روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود رحیم تر بودن حق تعالی به بنده خود وقتی باشد که بنده داخل قبر شود و مردم و اهل او از او متفرق شوند اَقُولُ الحمد لله که در تنهایی حق تعالی قرین و رحیم باشد

(۱) احمد نسائی توفی سنة ۳۰۳ هـ. [۹۱۵ م.] در رمله

بیت: جهانی مختصر خواهم که در وی * همین جای من و جای تو باشد

فصل دیلمی از علی رضی الله عنه از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم

روایت کرده اول عدل آخرت قبور است فرق نمیکند در شریف و رذیل

باب در ثواب مشایعت جنازه ابن ابی الدنیا از جابر بن عبد الله از نبی صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که تحفه مسلمان آنست که بخشیده شود کسی که بر آید در جنازه او و همچنین روایت کرد ابن ابی الدنیا و بزار و بیهقی از ابن عباس از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و درین ماده ابو الشیخ از سلمان فارسی و حاکم و بیهقی و دیلمی از ابی هریره و حکیم ترمذی از انس روایت کرده

باب اسباب نورانیت قبر و تاریکی قبر مسلم از ابی هریره روایت کرد که این قبور پر هستند از تاریکی و حق تعالی آنرا روشن میکند بصلوة من بر وی یحتمل که مراد آن باشد که هر که بر من درود فرستد من بر وی درود فرستم قبر او روشن شود و دیلمی از انس روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود خندیدن در مسجد تاریکی باشد در قبر و ابن ابی الدنیا از سری بن مخلد روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ابوذر را فرمود که اگر اراده سفر کنی البته سامان سفر مهیا سازی پس چگونه باشد سفر راه قیامت آیا آگاه نسازم ترا بدانچه نفع کند ترا آنروز گفت آری بفرمای فدایت پدر و مادر من فرمود در سخت گرما روزه داشتن برای روز قیامت مفید است و در تاریکی شب دو رکعت گزاردن برای وحشت قبر و ابو نعیم از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت کرد که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که صد بار هر روز گوید (لا اله الا الله الملك الحق المبين کان له امانا من الفقر) یعنی باشد او را امن از فقر و انس در قبر و گشاده شود برای او درهای بهشت و دیلمی از ابن عباس روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود رقتیکه عالم بمیرد حق تعالی علم او را صورت دهد که در قبر مؤنس او باشد تا روز قیامت و دفع کند از وی هوام ارض را و احمد و ابن عبد البر از کعب اخبار روایت کرد که حق

(۱) بزار احمد رملی توفی سنة ۲۹۲ هـ. [۹۰۴ م.]

(۲) کعب أخبار تابعی توفی سنة ۳۲ هـ. [۶۵۲ م.] در حصص

تعالی وحی کرد بسوی موسی علیه السلام که علم دین بگیر و مردم را بیاموز که من منور کنم علم دهنده و علم گیرنده را قبورشان تا که وحشت نیابند از جای خود و ابو الشیخ و ابن ابی الدنیا از امام جعفر صادق ^[۱] رضی الله عنه از پدر از جد او روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که داخل نکرد هر مردی بر مسلمانی خرمی مگر آنکه پیدا میکند حق تعالی ازان خرمی فرشته که عبادت خدا و توحید کند او را و چون آن بنده در قبر شود آید آن سرور پس بگوید که مرا می شناسی پس گوید که تو کیستی گوید که من آن سرورم که داخل کردی تو بر فلان کس امروز من ترا انس میدهم از وحشت تو و می آموزم ترا حجت تو و ثابت کنم ترا بر قول ثابت یعنی بر جواب منکر و نکیر و حاضر شوم جاهای حضور روز قیامت و شفاعت کنم برای تو و نمایم ترا جای تو از بهشت و ابن منده از ابی کاهل روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند بدان ای ابی کاهل آنکه بدرستی هر که باز دارد ایذا از مردم باشد حق بر خدا که باز دارد از وی ایذاء قبر و ابو الفضل طوسی از عمر رضی الله عنه از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که هر که روشنی کند در مساجد خدا روشنی کند خدا در قبر او و هر که خوشبو کند در مسجد داخل کند حق تعالی در قبر او خوشبو و خوشی بهشت

باب در حساب در قبر حکیم ترمذی از حذیفه روایت کرده که گفت که در
قبر حساب خواهد شد و هم در آخرت حساب خواهد شد هر که در قبر حساب کرده شد نجات یافت و هر که روز قیامت حساب کرده شد عذاب کرده شد و احمد از عائشة رضی الله عنها روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند حساب نکرده خواهد شد روز قیامت کسی پس بخشیده شود او را بیند مسلمان عمل خود در قبر و ابن عساکر در تاریخ روایت کرده که گفت قسم بکسی که جان من در دست اوست نمیرد مردی و در دل او مقدار حبه باشد از دوستی کسیکه عثمان رضی الله را قتل کرده مگر آنکه او تابع شود دجال را وقتی که در یابد او را و اگر او را در نیابد ایمان آرد بدو در

قبر خود

باب در عذاب قبر عذاب قبر حق است رواه البخاری^[۱] عن عائشة رضی الله

تعالی عنها عنه صلی الله علیه و آله و سلم درین باب احادیث بسیار وارد شده رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرموده (اللهم انی اعوذ بک من عذاب القبر) رواه البخاری از ابی هریره و فرموده مردگان چون در قبور عذاب کرده میشوند بهائم آنرا میشوند و احمد و ابویعلی^[۲] از ابی سعید خدری روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که مسلط کرده خواهد شد بر کافر نود و نه اژدها که بگزند او را تا روز قیامت و در حدیثی احمد از عائشة روایت کرده که فرستاده شود بر کافر دو ماریکی از جانب سر و دوم از جانب پای بگزند او را تا روز قیامت و در صحیحین از ابن عباس مرویست که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر دو قبر گذشتند و فرمودند که این هر دو عذاب کرده میشوند و معذب نیستند در کاری بزرگ یکی از آنها از بول تنزه یعنی احتیاط نمیکرد و دوم میرفت نیمه یعنی سخن یکی بدیگری میرساند تا در آنها ناخوشی پیش آید پس گرفت آن حضرت شاخی تر و آنرا دو پاره کرد و بر هر یک قبر یکی بنهاد گفتند یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این کار چرا کردی فرمود شاید که تخفیف شود از آنها تا که خشک نشوند و ابن ابی الدنیا و بیهقی از میمونه روایت کرد که گفت نبی صلی الله علیه و آله و سلم ای میمونه از عذاب قبر پناه بخدا جو و بدرستی سخت عذاب قبر بسبب غیبت و بول می شود و در دیگر چند حدیث آمده عذاب قبر بسبب غیبت و نیمه و عدم احتیاط از بول بیشتر میشود و طحاوی و ابوالشیخ از ابن مسعود رضی الله عنه روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود حکم شده برای یک بنده که او را در قبر چند دره زده شود پس آن سؤال و دعا می کرد تا آنکه یک دره ماند پس پر شد قبر او از آتش پس هرگاه عذاب از وی مرتفع شد بهوش آمد و گفت که بر چه چیز مرا دره زدید گفتند که تو نمازی بی وضو گزارده بودی و بر مظلوم گذشته بودی و مددگاری مظلوم نکرده بودی و در بعضی روایات ابن ابی شیبه و غیره آمده که او گفت برای چه مرا دره زدند من خود ورع و تقوی داشتم و ابن ابی الدنیا از حسن از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت

(۱) محمد بن اسماعیل بخاری توفی سنة ۲۵۶ هـ. [۸۷۰ م.] در سمرقند

(۲) احمد ابو یعلی توفی سنة ۳۰۷ هـ. [۹۲۰ م.] در موصل

کرده که هر که کسی را که از اصحاب من بد گوینده باشد حق تعالی مسلط کند بر وی جانوری که قطع کند گوشت او را یا بدرد او را تا روز قیامت و ابن عساکر از واثله بن اسقع روایت کرد که فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که اگر قدریه یا مرجئیه مرده باشد پس اگر بعد از سه روز قبر او را دیده شود دیده شود روی او برگشته از قبله و ابن ابی الدنیا از ابی اسحاق فزاری روایت کرده که مردی پیش او آمده گفت که من کفن دزدی میکردم و میدیدم بعضی مردم را برگشته روی آنها از قبله ابو اسحاق این قصه به اوزاعی نوشت اوزاعی گفت آن کسانی که مردند برخلاف مذهب اهل سنت و جماعت و عمر بن میمون از عمر بن عبد العزیز مروانی^[۱] روایت کرده که من بودم در کسانیکه ولید بن عبد الملک را دفن کردند پس دیدم که هردو زانوی او تا گردن او بسته شدند پس عمر بن عبد العزیز پند گرفت یعنی توبه کرد از آنچه مروانیان در حق امیر المؤمنین علی میگفتند و ابن ابی الدنیا از فضل بن یونس روایت کرده که عمر بن عبد العزیز بن عبد الملک را پرسید که پدر ترا و برادر تو ولید را که دفن کرده بود گفت فلان کس معتق من گفت که مرا حدیث کرد فلان کس که چون من آنها را در قبر نهادم و رفتم تا گره از کفن بگشایم دیدم روی آنها برگشته بسوی پشت

باب در انقطاع عذاب قبر عذاب قبر از کفار منقطع نمیشود بعضی گفته اند

که روز جمعه و ماه رمضان منقطع میشود این قول مردود است از آیات و احادیث ابن قیم گفته که عذاب کفار و بعضی مسلمانان عاصی در قبر منقطع نشود و بعضی گناهکاران را بقدر گناه عذاب شود پستر منقطع گردد اقول و هم بدعا و شفاعت دیگر مسلمانان منقطع شود و یافعی گفته که روز جمعه شب جمعه منقطع باشد نسفی گفته باز عود نکند یعنی عذاب تا یک جمعه شود اگر شود و لیکن حدیث بران دلالت دارد که زیاده از یک هفته هم عذاب باشد چنانچه در حدیث نهادن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم شاخ سبز بر دو قبر گذشته آنها از مدتی زیاده از یک هفته مدفون بودند ابو یعلی از انس و بیهقی از عکرمه بن خالد روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که روز جمعه بمیرد از عذاب قبر محفوظ باشد

(۱) عمر بن عبد العزیز بن مروان توفی مسموم سنة ۱۰۱ هـ. [۴۷۲۰م]

(۲) ولید بن عبد الملک بن مروان توفی سنة ۹۶ هـ. [۴۷۱۵م]

باب کسی که در قبر معذب نشود ترمذی و ابن ماجه [۱] و بیهقی

از سلیمان بن صرد و خالد بن عرفطه روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند هر که از شکم مرد عذاب قبر نکرده شود یعنی از جریان شکم از ابن مسعود و ابن عباس و غیره بچند طرق مرویست که خواندن سوره ملک هر شب از عذاب قبر نجات میدهد صحابه در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سوره الملك را مانع از عذاب قبر میگفتند و دارمی از خالد بن معدان روایت کرده که (الم * تنزیل ...) السجدة از طرف صاحب خود در قبر مجادله خواهد کرد خواهد گفت الهی اگر من از کتاب توام شفاعت من قبول کن و اگر نه مرا از کتاب خود دور کن مانند پرنده مرده را زیر بازوهای خود گیرد و شفاعت کند و از عذاب قبر محفوظ دارد و همچنین (تبارک الذی بیده الملك ...) و دارمی و ترمذی از جابر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نمی خفت تا که سوره (الم تنزیل) و سوره ملک نمیخواند اصبهانی در (ترغیب) از ابن عباس روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که شب جمعه بعد مغرب دو رکعت نماز گزارد در هر رکعت فاتحه یکبار و (اذا زلزلت الارض) پانزده بار خواند سكرات موت بر وی آسان شود و از عذاب قبر محفوظ باشد و گذر بر صراط روز قیامت آسان شود و رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که آیه الكرسي بعد هر نماز خواند هیچ چیز او را از دخول جنت مانع نباشد مگر موت این حدیث را نسائی و ابن حبان و ابن مردویه و دارقطنی از ابی امامة و بیهقی از علی رضی الله تعالی عنه و از حدیث صلصال بن الداهس روایت کرده

فصل طبرانی و اصبهانی از ابن عمر روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه

و آله و سلم فرمود بر اهل لا اله الا الله وحشت نباشد نه وقت مرگ و نه در قبر و نه در وقت بعث اقول این حدیث اگر بر عموم داشته شود گفته شود که هر قدر که وحشت کفار را باشد البته مسلمانرا نباشد و نفی مطلق وحشت نتوان کرد بسبب تعارض دیگر احادیث که بر عذاب قبر عصاة مؤمنین دلالت دارد و ظاهر آنست که مراد از اهل لا اله الا الله کسانی که بفنا و بقا مشرف شده اند در ساحت سینة شان غیر ذات پاک هیچ

مقصود نمانده چرا که عبادت عبارتست از کمال تذلل پیش معبود و شک نیست که هر چه مقصود کسی باشد آنکس برای حصول مقصود خود کمال تذلل میکند پس هر چه مقصود اوست معبود اوست معنی لا مقصود الا الله ولا معبود الا الله بیکجا میرسد و چون مقصود او جز ذات پاک چیزی نماند از ربقة ما سوی الله آزاد شد و از شرک خفی پاک گشت و او را در حالت حیات انس و رغبت با خدا باشد نه با هیچکس پس او را خلوة در انجمن بهم رسد یعنی با وجودیکه در انبوه باشد باطنش مشغول است بخدا نه بکسی دیگر (لا يؤمن احدکم حتی یكون الناس عنده کالاباعر) یعنی ایمان کامل نمیشود تا که مردم نزد او مثل پشک شتر باشد یعنی با هیچکس سروکار نداشته باشد پس این چنین کس که انبوه او را مانع خلوت نیست اگر چه گاهی انبوه موجب تشویش میشود او را در تنهایی بطریق اولی انس است پس او را در قبر از جدای مردم چرا وحشت باشد بلکه زیاده تر لذت و انس باشد

رباعی: آنکس که ترا شناخت جان را چه کند * فرزند و عیال و خانمان را چه کند
دیوانه کنی هردو جهانش بخشی * دیوانه تو هردو جهان را چه کند

این چنین کسان بهشت را هم طلب نمیکنند مگر برای آنکه مرضی خداست و دران دیدار خداست و ما ماموریم بطلب او چنانچه مولوی روم میفرماید

بیت: چون طمع خواهد زمن سلطان دین * خاک بر فرق قناعت بعد ازین

اللهم ارزقنا حبك وحب من یحبك وحب عمل یقرینا الی حبك

باب در بیان آنکه انبیا و اولیا در قبور خود بنماز و ذکر خدا مشغول و متلذذ باشند در صحیح مسلم^[۱] از انس مرویست که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در شب معراج گذشت بقبر موسی علیه السلام و او در قبر خود نماز میخواند و ابو یعلی از انس از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که انبیا زنده اند در قبور خود نماز می خوانند و ترمذی و حاکم و غیرهما از ابن عباس روایت کرده که

(۱) مسلم بن حجاج قشیری شافعی توفی سنة ۲۶۱ هـ. [۸۷۵ م.] در نیشاپور

بعضی اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر قبری خیمه زد و نمیدانست که اینجا قبر است ناگاه آنجا انسان بود سورة ملک خواند آن صحابی بآن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خبر کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که این سوره مانعه است و نجات دهنده از عذاب قبر حافظ زین الدین گفته که حق تعالی بعضی را از اهل برزخ گرامی میکند باعمال صالحه اگر چه ازان عمل او را ثواب نباشد که عمل از موت منقطع شده لیکن عمل او برای آنست که تنعم و تلذذ کند بذکر خدا چنانچه ملائکه و اهل بهشت تنعم و تلذذ کند بذکر خدا چه نفس ذکر از نعیم دنیا بهتر است اقول نفس الذکر از نعیم جنت هم بهتر است پس قول او که ثواب نباشد بیجا است نمی بینی که عوام از سرود و شعر لذت میگیرند و حظ می بردارند ازان سبب که دران ذکر محبوب است خواص که محبوب شان جز حق جل و علا نیست لذت و حظ ایشان از ذکر خدا است لا غیر خلاقی در حدیثی ضعیف روایت کرده از ابن عباس که مسلمانرا مصحف داده میشود در قبر تا که بخواند

فصل و ابن ابی الدنیا از یزید رقاشی روایت کرده که مرا رسیده است که مسلمان اگر مرد در حالیکه بعض قرآن نخوانده حق تعالی فرشتگانرا فرستد تا که آنچه از قرآن باقی مانده او را بیاموزند و همچنین از حسن و عطیه عوفی مرویست

فصل ابن ابی شیبۀ در (مصنف) از ابن سیرین^[۱] روایت کرده که دوست میداشت که مرده را کفن نیکو داده شود و میگفت که مردگان با هم در کفن خود ملاقات و زیارت همدیگر میکنند و همچنین ابن عدی از ابی هریره از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده مرفوعا و عقیلی و خطیب^[۲] از انس و همچنین ترمذی و غیره از ابی قتاده و مراد از نیکو کردن کفن آنست که از حلال باشد و موافق سنت باشد و سفید و پاک و پاکیزه نه آنکه بیش قیمت باشد ابوبکر صدیق چادر کهنه برای کفن خود داده و فرموده که برای پارچه نوزنده مستحق تر است

باب زیارات قبر ابن ابی الدنیا از عائشة رضی الله عنها روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند نیست مردی که زیارت کند قبر برادر خود

(۱) محمد ابن سیرین تابعی توفی سنة ۱۱۰ هـ. [۷۲۹ م.]

(۲) احمد خطیب بغدادی توفی سنة ۴۶۳ هـ. [۱۰۷۱ م.] در بغداد

را بنشیند آنجا و سلام گوید مگر آنکه مرده جواب سلام او میدهد و همچنین بیهقی و غیره از ابی هریره روایت کرده مرفوعاً و موقوفاً در صحیح مسلم از ابی هریره مرویست که رسول صلی الله علیه و آله وسلم بسوی مقبره برآمد (السلام علیکم یا أهل دار قوم المؤمنین وانا ان شاء الله بکم لاحقون) گفته واز عائشة مثل آن زیاده کرده (یرحم الله المستقدمین منا و المستأخرین) و نسائی و ابن ماجه از بریده از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم همچنان روایت کرده و بعد (لاحقون) زیاده کرده (انتم لنا فرط و نحن لکم تبع اسأل الله لنا و لکم العافیة) و ترمذی از ابن عباس و طبرانی از علی رضی الله عنه نحو آن و ابن ابی الدنیا از ابی هریره روایت کرده که هر که داخل مقابر شود و برای آنها از خدا طلب مغفرت کند و بر آنها رحمت کند گویا که نماز جنازه آنها گزارده

باب در مقرر ارواح در جای قرار ارواح روایات مختلف آمده مالک و نسائی بسند صحیح از کعب بن مالک روایت کرده که فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که روح مسلمانان پرنده است معلق باشد در درخت جنت تا که رجوع کند بسوی جسد او روز قیامت و احمد و طبرانی از ام هانی^[۱] از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم همچنین روایت کرده و همچنین ابن عساکر از ام بشر امرأة ابی معروف و ابن ماجه و طبرانی در روایتی از ام بشر آورده که شنیدم از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که میفرمود روح مؤمن پرنده است سیر میکند در بهشت هرجا که خواهد و روح کافر در سحین است و طبرانی و غیره از حمزة بن حبيب از آن حضرت صلی الله علیه و کافر در سحین است و طبرانی و غیره از حمزة بن حبيب از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مرسل روایت کرده که روح مؤمنان در پرنده سبز باشد سیر کند در بهشت هرجا که خواهد و ارواح کفار محبوس اند در سحین و در بعضی احادیث در حق شهدا آمده ارواح شهداء در شکم پرنده سبز باشد که بچرد در نهادهای جنت هرجا که خواهد و جای گیرد در قندیلها زیر عرش این چنین مسلم از ابن مسعود از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آورده و ابو داود و حاکم و غیرهما از ابن عباس از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در حق شهداء احد آورده و تقی بن مخلد از ابن سعید خدری از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نحوه و هناد بن سری از ابی سعید نحوه و ابو الشیخ

(۱) ام هانی فاخته بنت ابی طالب همشیره علی ابن ابی طالب

از انس روایت کرده که حق تعالی شهداء را در شکم پرندگان سفید در قندیلهای معلق بعرش گرداند و ابن منده از ابن شهاب بلاغا گفته که ارواح شهدا مانند پرندۀ سبز معلق بعرش گرداند و ابن ابی حاتم از ابی الدرداء آورده که گفت ارواح شهداء پرندۀ سبز در قندیل ها معلق زیر عرش باشند سیر کنند در چمنهای بهشت هر جا که خواهند و در صحیح بخاری از انس^[۱] مرویست که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در حق حارثة بن سراقه که شهید شده گفته که او در فردوس اعلی است و این احادیث که در حق شهداء وارد شده دلالت ندارد بر آنکه سوای شهدا کسی دیگر باین مرتبه نباشد انبیا و صدیقین از شهداء افضل اند و احادیث متقدمه دلالت دارند که ارواح مؤمنان در بهشت باشند در آن تخصیص شهداء نیست دیگر احادیث در حق اطفال مسلمین وارد شده اند که در بهشت باشند احمد و حاکم و ابوداود و غیرهم از ابی هریره روایت کرده که رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که اولاد مؤمنین در کوهی باشند در بهشت پرورش کند آنها را ابراهیم علیه السلام و ساره رد کند آنها را بسوی آبای شان روز قیامت و از خالد بن معدان آمده که از شجرۀ طوبی شیر خورند و سعید بن منصور^[۲] از مکحول از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مرسل روایت کرده که ذریت مؤمنان در عصفورهای سبز باشند در بهشت و ابن ابی شیبۀ و بیهقی از ابن عباس از کعب روایت کرده که در بهشت در پرندۀ سبز ارواح شهدا باشد سیر کند در بهشت و ارواح اطفال مسلمین در عصفورهای در جنت باشد و ارواح آل فرعون در پرندۀ سیاه صبح و شام پیش آورده شوند بر دوزخ و همچنین هناد بن سری از هذیل روایت کرده و چون اطفال مسلمین که بمتابعت آباء و امهات به مسلمین ملحق اند و در بهشت باشند پس کبار مسلمین که بصلاح و تقوی آراسته باشند بطریق اولی در بهشت باشند ازین احادیث معلوم میشود که ارواح مؤمنین در بهشت باشند و ارواح کفار در دوزخ لیکن چون در قرآن و حدیث غالباً ذکر مؤمنان و کافران آمده مؤمنان کامل مراد اند و عصاة مؤمنین در مقابله کفار مذکور نشده اند پس این احادیث را بر مؤمنان کامل حمل باید کرد و آن چهار گروه اند (... التَّيِّبِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءَ وَالصَّالِحِينَ... * الآية. النساء: ۶۹) مراد از صالحین اولیاء الله اند که قلوب شان از اشتغال بما سوی الله پاک گشته

(۱) انس بن مالک بن نضر خدیجی توفی سنة ۹۱ هـ. [۰.م ۷۰۹]

(۲) سعید بن منصور خراسانی توفی سنة ۲۲۹ هـ. [۰.م ۸۴۴] در مکه

صالح تجلیات الهی گشته در حق آن رسول صلی الله علیه و آله وسلم فرمود (ان فی قلب بنی آدم لمضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله الا وهی القلب) یعنی در بدن انسان مضغه گوشت است اگر صالح شد تمام بدن صالح شد و اگر فاسد شد تمام بدن فاسد شد آگاه باش که آن قلب است و نفوس شان از رذائل صفات پاک گشته از اهواء باطله استغفار کرده بمرضیات الهی اطمینان پذیرفته حق تعالی در حق وی میفرماید (يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي * الفجر: ۲۷ - ۳۰) یعنی سوای آن چهار گروه هر کرا خدا خواهد باین بزرگان ملحق سازد که حق تعالی میفرماید (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا * النساء: ۶۹) و بعضی احادیث دلالت دارند که جای قرار شهداء بیرون بهشت است چنانچه احمد و طبرانی و ابن ابی شیبة بسند حسن از ابن عباس روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمود ارواح شهداء بر نهری بر دروازه بهشت در قبه سبز است بر آید بسوی آنها رزق از جنت صبح و شام و هناد بن سری و ابن ابی شیبة از ابی بن کعب روایت کرده که شهداء باشند در چمنها بیرون نزدیک بهشت فرستاده شود بسوی آنها ماهی و گاو با هم تلاطم و اعتراک کنند و شهداء با آنها بازی کنند و تکیه خواهند یکی از آنها دیگری را بکشد پس بخورند آنها و لذت هر چیز که در جنت است از آن یابند و آدم بن ایاس از مجاهد روایت کرده که بیرون جنت باشند و میوه جنت و بوی آن بآنها رسد این احادیث در قوت مثل احادیث سابق نیستند و یحتمل که بعضی شهداء بیرون جنت باشند چنانچه در احادیث شهداء چند مرتبه فرمود مردی صالح جید الایمان خالصا لله شهید شد مرتبه او اعلی است انبیا بر وی بدرجه نبوت فضل دارند و مردی است که عمل صالح و غیر صالح میکند شهید شد گناهان او بخشیده شود لیکن از دخول جنت دین یا چیزی دیگری از حقوق الناس او را مانع شود چنانچه مسلم از ابی قتاده و عبد الله بن عمرو بن العاص^[۱] روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که شهید را همه گناهان بخشیده شود مگر دین جبرئیل علیه السلام بمن همین وقت گفته و بعضی احادیث دلالت دارند که ارواح

(۱) عمرو بن عاص صحابی توفی سنة ۴۳ هـ. [۶۶۳ م.] در مصر

مؤمنین در آسمان هفتم باشند و منازل خود که در بهشت اند میبینند این چنین ابو نعیم بسند ضعیف از ابی هریره روایت کرده و وهب بن منبه گفته که در آسمان هفتم خانه ایست که آنجا ارواح مؤمنین جمع میشوند هر که می میرد آنجا میرود ارواح سابق از وی اخبار دنیا می پرسند و سعید بن منصور از سلمان فارسی روایت کرده که روح چون از بدن خارج شود در میان آسمان و زمین می باشد و ابن مبارک و حکیم ترمذی و ابن ابی الدنيا و ابن منده از سعید بن مسیب از سلمان روایت کرده که ارواح مؤمنین در برزخ باشند از زمین سیر کنند هر جا که خواهند و نفس کافر در سجین این احادیث و اقوال اگر بدرجه صحت رسند محمول بران باید کرد که بعضی مؤمنان اعمال شان آن قدر مساعدت نکند که داخل بهشت شوند در آسمان هفتم باشند بعضی از آنها آنچنان باشند که از آسمان برتر نتوانند رسید در میان زمین و آسمان باشند لیکن محبوس بذنوب چندان نباشند قدرت سیر داشته باشند و بعضی دیگر که بذنوب اسیر باشند قدرت سیر نداشته باشند طبرانی از انس روایت کرده که جنازه آمد رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که برین دژین هست گفتند هست فرمود نماز من نفع نخواهد کرد محبوس باشد در قبر روح او بسوی آسمان صعود نکند اگر کسی دین را ضامن شود نماز خوانم و ترمذی و ابن ماجه و غیره از ابی هریره روایت کردند که روح مؤمن محبوس باشد تا که دین ادا نشود و همچنین از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از براء بن عازب طبرانی روایت کرده که مدیون محبوس باشد شکایت تنهائی خود کند پیش خدا و بزار و طبرانی از ابن عباس روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که اینجا کسی از هذیل هست یار شما بدروازه بهشت محبوس است عوض دین اگر خواهند دین او ادا کنند و اگر خواهند او را بعذاب خدا بسپارند پس کسی است که بسبب دین یا مانند آن داخل بهشت نتواند شد یا بدروازه بهشت نتواند رسید یا از آسمان برتر نروند یا در قبر محبوس باشند و ارواح کفار همه شان در سجین زیر زمین هفتم جائیکه دوزخ است محبوس باشند و صبح و شام بدوزخ پیش آورده شوند (النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ * المؤمن: ۴۶) درین احادیث باین وجه تطبیق داده میشود لیکن دیگر احادیث دلالت

(۱) عبد الله ابن مبارک توفی سنة ۱۸۱ هـ. [۷۹۷ م.]

(۲) ابوهریره عبد الرحمن خیبری توفی سنة ۵۷ هـ. [۶۷۶ م.] در مدینه

دارند که ارواح مؤمنین و کفار همهٔ شان در قبور آنها هستند چنانچه حدیث طویل براء بن عازب گذشته که روح مؤمن را فرشتها تا آسمان هفتم رسانند حکم شود بنویسید کتاب بندهٔ من در علین و باز برید اورا بسوی زمین که از زمین پیدا کرده ام و باز در وی گردانم و باز از وی بیرون آرم پس داخل کرده شود روح در جسد او و دیگر احادیث هم باین معنی دلالت دارند تا آنکه ارواح انبیا هم در قبور شان باشند رسول کریم صلی الله علیه وآله وسلم موسی علیه السلام را در شب معراج دید که در قبر خود نماز میخواند و رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرمود هر که درود فرستد بر من نزد قبر من بشنوم آنرا و اگر از دور فرستد رسانیده شود بمن بنابراین اختلاف روایات اقوال علما درین باب مختلف اند ابن عبد الله گفته که این احادیث اخیره اصح اند و احادیث سؤال منکر و نکیر و نمودن مرده را مکان او در بهشت یا دوزخ و عذاب قبر و ثواب دران و زیارت قبور و سلام بران و خطاب شان مانند خطاب حاضر عاقل دلالت بر همین دارند که ارواح شان در قبور شان باشند و نسفی^[۱] در (بحر الکلام) گفته که ارواح انبیا چون از جسد بیرون میشوند صورت شان از مشک و کافور باشد و در بهشت باشند بخورند و بنوشند و تنعم کنند و شبانگاه در قنادیل زیر عرش جا گیرند و ارواح شهداء در شکم پرندهٔ سبز بخورند و بنوشند و تنعم فرمایند و شبانگاه در قنادیل زیر عرش باشند و ارواح دیگر مردم مطیع از مؤمنان بیرون نزدیک بهشت باشند آنها را خوردن و تمتع نباشد مگر آنکه بینند بهشت را و ارواح مؤمنان عاصی در میان آسمان و زمین باشند در میان هوا و ارواح کفار در سجین باشند در شکم جانوران سیاه زیر زمین هفتم و آنها را بوجهی اتصالی باشد باجساد ارواح را عذاب شود و اجساد را درد رسد چنانچه آفتاب بر آسمان است و نور وی در زمین و حافظ ابن حجر عسقلانی^[۲] رحمه الله علیه میگوید که ارواح مسلمانان در علین و ارواح کفار در سجین و هر یک روح را با جسد خود اتصالی باشد معنوی که مشابه آن اتصال نیست که در حیات دنیا بود بلکه اگر مشابَهت داده شود بحال خفته داده شود لیکن آن اتصال از اتصال خفته قوی تر است شیخ جلال الدین سیوطی رحمه الله گفته که باین تقریر آنچه در احادیث آمده که جای قرار شان در علین و سجین است و آنچه ابن عبد البر از جمهور نقل کرده که نزدیک قبور اند جمع میشود و

(۱) میمون بن محمد نسفی حنفی توفی سنة ۵۰۸ هـ. [۱۱۱۴ م.]

(۲) احمد ابن حجر عسقلانی توفی سنة ۸۵۲ هـ. [۱۴۴۸ م.] در مصر

فقیر درین مقام جمع بین الاحادیث دران می بیند که ملائکه چون روح مؤمن را قبض کرده بسوی آسمان میبرند بالای آسمان هفتم میبرند ازانجا حکم می شود که نامه او در علین بنویسند و او را باز بسوی زمین برند که او را از همان زمین پیدا کرده ام و باز بوی عائد سازم و باز ازانجا بیرون آمم پس روح را داخل جسد آن کنند و سؤال منکر و نکیر شود و انبیا و کسی که مشابیه تامه با انبیا بهمرساند شان آنها از سؤال ارفع است و بعد سؤال چون بر جواب حق ثابت شود حکم شود که برای او فرش کنند از بهشت و پوشاک دهند از بهشت و بگشایند برای او دروازه بسوی بهشت آنگاه روح او صعود کند بهمان راه که از قبر به بهشت باشد بسوی بهشت ارواح انبیا و شهیدان و صدیقان و اولیا دران بهشت باشند و هرجا که خواهند سیر کنند و بخورند و بیاشامند و زیر عرش جا گیرند و در علین و اعلی علین هر یک بر حسب مراتب خود باشند و دیگر مؤمنان را ظاهرا رسائی تا آنجا نباشد تا آسمان هفتم باشد و عصاة مؤمنین را تا که مغفرت ذنوب دست ندهد از آسمان ترقی میسر نشود در میان آسمان و زمین باشند و در برزخ زمین سیر نمایند بلکه در حالت پابندی معاصی بعضی را از قبر ترقی نشود و محبوس باشند و کفار را که ارواح قبض کرده به برند درهای آسمان برینها مفتوح نشود و نامه او در سجین نوشته شود و او را باندازند و روح در جسد او داخل نشود و ازانجا برای او راهی بسوی دوزخ گشاده شود ازان راه روح او را به سجین رسانند و صبح و شام بر دوزخ عرض کرده باشند و بر بودن ارواح شهداء و صلحا در بهشت دلالت دارد قوله تعالی (قَالَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ * بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ * یس: ۲۶-۲۷) که در حق حبیب نجار است و انبیا و صدیقان افضل و اشرف اند از شهدا لیکن چون راهی از قبور شان تا بهشت حق سبحانه و تعالی مسلوک و نیز نزدیک ساخته است هرگاه کسی زیارت قبر کند یا سلام گوید یا خطاب کند در طرفه العین آنجا حاضر شود و جواب سلام گوید پس دیدن رسول صلی الله علیه و آله و سلم موسی علیه السلام را در شب معراج در قبر در نماز و باز بر آسمان ششم در همان شب بهمین سبب است رسول کریم صلی الله علیه و آله و سلم در شب معراج از زمین تا سدره المنتهی و جنة المأوی رفت و چه قدر سیر و احکام پیش آمد و باز بزمین تشریف آورد

و بستر هنوز گرم بود و بعد مردن هر چند روح را با جسد بقسم اتصال نباشد که در حالت زندگی چنانچه قوله تعالى (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ... * الآية. الزمر: ۴۲) دلالت بران دارد لیکن البته علاقه باقی میماند که ازان ادراک راحت و رنج کند و قطع نظر ازان اگر روح علیحده معذب باشد و جسد علیحده معذب باشد این هم ممکن است و جسد بی روح هر چند نزد عوام احساس لذت و الم ندارد لیکن از شرع ثابت است که عند الله احساس دارند (... أَتَيْنَا طَائِعِينَ * فصلت: ۱۱) و (وَ أَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَ حُقَّتْ * الانشقاق: ۲) و (بِوَعْدِ تَحَدَّثُ أَخْبَارَهَا * الزلزال: ۴) نصوص قرآنی است و در حدیث آمده که یک کوه کوه دوم را میگوید که کسی بر تو ذکر کننده هم گذشته است اگر گوید آری خوش میشود و قوله تعالى (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ * الآية. الاحزاب: ۷۲) و قوله تعالى (... وَ إِن مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يَسْبُحُ بِحَمْدِهِ * الآية. الاسراء: ۴۴) و قوله تعالى (فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَ الْأَرْضُ * الآية. الدخان: ۲۹) و حدیث گریستن آسمان و زمین بر موت مسلمان و خوش شدن زمین از دفن مسلمان و ابا کردن او دفن کافر دلالت دارد برین مدعا مولوی روم میفرماید

بیت: آب و باد و خاک و آتش بنده اند * پیش ما مرده و با حق زنده اند

فائدة حق تعالى در حق شهدا میفرماید (... بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ * الآية. آل عمران: ۱۶۹) اقول مراد شاید آن باشد که حق تعالى ارواح شان را قوت اجساد میدهد هر جا که خواهند سیر کنند و این حکم مخصوص بشهدا نیست انبیا و صدیقان از شهدا افضل اند و اولیا هم در حکم شهدا اند که جهاد با نفس کرده اند که جهاد اکبر است (رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاکبر) ازان کنایت است و لهذا اولیاء الله گفته اند (ارواحنا اجسادنا اجسادنا ارواحنا) یعنی ارواح ما کار اجساد میکنند و گاهی اجساد از غایت لطافت بزرگ ارواح می بر آید و میگویند که رسول خدا را سایه نبود صلی الله علیه و آله و سلم ارواح ایشان در زمین و آسمان و بهشت هر جا که خواهند میروند و دوستان و معتقدان را در دنیا و آخرت مددگاری میفرمایند و دشمنان را هلاک مینمایند

و از ارواح شان بطریق اَوَیْسِیَه فیض باطنی میرسد و بسبب همین حیات اجساد آنها را در قبر خاک نمیخورد بلکه کفن هم میماند ابن ابی الدنیا از مالک روایت کرده ارواح مؤمنین هر جا که خواهند سیر کنند مراد از مؤمنین کاملین اند و حق سبحانه و تعالی اجساد ایشان را قوت ارواح میدهد که در قبور نماز میخوانند و ذکر میکنند و قرآن میخوانند حضرت مجدد رضی الله عنه فرموده که حق تعالی بعضی اولیاء را جسم موهوب میدهد و این حکم در حق شهدا از حدیث ثابت است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرموده وقتیکه انسان شهید میشود حق تعالی جسد نازل میکند بهترین صورت و گفته میشود روح او را که درین بدن داخل شو پس میبندد جسد اول را آنچه با وی کرده میشود و سخن میکند و گمان میرد که مردم سخن او را میشنوند و گمان میرد که مردم او را میبینند تا که می آیند ازواج او حور عین پس او را همراه خود میبرند این حدیث را ابن منده مرسل روایت کرده

باب اعمال زندگان بر اقربای مرده عرض کرده میشود احمد و غیره از

انس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم اعمال شما بر اقربای شما که مرده اند ذکر کرده میشود اگر اعمال خوب میباشند خوش میشوند و اگر بد میباشند ناخوش میشوند و میگویند که الهی آنها را نمیران تا که هدایت کنی و همچنین طیارسی^[۲] از جابر بن عبد الله و ابن مبارک و ابن ابی الدنیا از ابی ایوب روایت کرده و درین باب احادیث از نعمان بن بشیر و ابی هریره و ابی الدرداء و غیره مرویست

باب ارواح مؤمنان در خواب عروج میکنند تا عرش در عروج عرش ظاهرا

مراد ارواح مؤمنان کاملان است از انبیا و اولیاء چون شیاطین را در خوابهای انبیا دخل ممکن نیست خوابهای شان داخل وحی است و عروج ارواح اولیا تا فوق آسمانها میشود خوابهای شان اکثر صادق میباشد و چون عروج ارواح عوام بالای آسمانها نباشد خوابهای شان اکثر باطل میباشد در خوابهای اولیا که از زیر آسمان بپند گاهی خلط شیاطین میشود از علی رضی الله عنه روایت کرده شده که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود مرد با زن چون خواب میکند روح او بسوی عرش صعود میکند و آنجا در

(۱) امام ربانی مجدد الف ثانی احمد فاروقی توفی سنة ۱۰۳۴ هـ. [م. ۱۶۲۴] در سرهند شریف

(۲) سلیمان طیارسی محدث توفی سنة ۲۰۴ هـ. [م. ۸۲۰]

آسمانها آنچه در خواب میبیند آن خواب صادق میباشد و چون از آنجا باز می آید وزیر آسمانها میبیند شیاطین در هوا ملاقات میکنند و دروغ میگویند آن خواب کاذب میباشد و بیهقی از عبد الله بن عمرو بن العاص روایت کرده که ارواح میروند بسوی آسمان و امر کرده میشود بسجود نزد عرش پس هر که پاک میباشد سجده میکند نزد عرش و هر که پاک نباشد سجده میکند بعید از عرش و ابن مبارک از ابی الدرداء روایت کرده که روح آدمی در خواب عروج میکند بسوی عرش پس هر که پاک میباشد اذن میشود او را بسجود و اگر مُجَنَّب باشد اذن نکرده شود بسجود

باب در آنچه مرده را از زندگان ایذا میرسد طبرانی و حاکم از عماره بن

حزم روایت کرده که مرا رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بر قبری نشسته دید فرمود که از قبر فرود آی ایذا مکن صاحب قبر را و او ترا ایذا نکند و بخاری از عائشة رضی الله تعالی عنها روایت کرده که فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مردگانرا بد نگوئید بدرستی که آنها رسیدند بدانچه کرده بودند و در روایت ابن ابی الدنيا آمده یاد نکنید مردگانرا مگر بخیر اگر آنها از اهل بهشت اند گنهکار خواهید شد شما و اگر آنها از اهل دوزخ اند بس است آنها را آنچه دران هستند نسائی از صفیة بنت شبیه روایت کرده که بحضور آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم مرده را به بدی یاد کرده آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که بجز نیکی یاد نکنید و ابوداود از ابن عمر روایت کرده آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله وسلم که نیکیهای مرده ذکر کنید و بدیها ذکر نکنید و ابن ابی شیبہ از عقبه بن عامر صحابی آورده که گفت که اگر قدم نهم بر آتش یا بر شمشیر بهتر است نزد من از آنکه قدم نهم بر قبر و قضاء حاجت کردن در مقابر و در بازار بحضور آدمیان یکسان میدانم و ابن ابی الدنيا روایت کرده که سلیم بن غفرانه در مقبره بول نکرد و گفت حیا میکنم از مردگان چنانچه از زندگان میکنم و سعید بن منصور و ابن ابی شیبہ از ابن مسعود روایت کرده که پرسیده شد از پایمال کردن قبر فرمود که چنانچه ایذای مؤمن در حیات مکروه میدانم همچنین

ایذای او بعد موت مکروه میدانم

(۱) ابو داود سلیمان سجستانی توفی سنة ۲۷۵ هـ. [۸۸۸ م.] در بصره

(۲) ابن ابی شیبہ عبد الله توفی سنة ۲۳۵ هـ. [۸۵۰ م.]

فصل رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرموده (المیت یعذب بیکاء اهله

علیه) یعنی مرده عذاب کرده میشود بسبب گریستن و نوحه کردن اهل او بر وی این حدیث را بخاری از عمر بن الخطاب و ابویعلی از ابی بکر صدیق و ابی هریره و ابن حبان از عمران بن حصین و انس و طبرانی از سَمُرَة بن جُنْدَب و ابن منده از مغیره بن شعبه و ابن سعد از ابن عمر روایت کرده و در صحیحین از عائشة روایت کرده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم چنین نفرموده است که هر مرده بسبب نوحه اهل او معذب باشد بلکه این حدیث در حق مرده کافر است یا در حق کسی که بسبب دیگر گناهان معذب است آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرموده که اهل میت بر میت گریه و نوحه میکنند و او عذاب کرده میشود و معنی حدیث سابق بهمین معنی فرود آورده و قوله تعالی (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ... * الْآیَةِ. الفاطر: ۱۸) یعنی بر نمی دارد هیچکس گناه دیگری را دلالت دارد که هیچکس بسبب گناه دیگری مأخوذ نخواهد شد لهذا علما حدیث سابق را تأویل میکنند چنانچه عائشة گفته یعنی محمول است بر میت کافریا فاسق و بعضی میگویند مراد از میت کسی است که عادت او نوحه بود یا کسی که بنوحه وصیت کرده امام بخاری باین معنی قائل گشته و بعضی میگویند که مراد کسی است که میداند که بعد من اهل من نوحه خواهند کرد و او از آن منع نکرده و بعضی میگویند که مراد از تعذیب توبیخ ملائکه است بدانچه اهل او ندبه میکنند ترمذی و حاکم و ابن ماجه روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که هر که بمیرد و ندبه کنند بر وی بگوید وا جبلاه و ا سیداه و مانند آن دو فرشته در سینه او بزنند و بگویند آیا این چنین بودی گوئیم اگر میت بنوحه و ندبه راضی نباشد مستحق این توبیخ هم نباشد و بعضی میگویند که میت متألم و رنجیده میشود از آنچه اهل او میکنند طبرانی و ابن ابی شیبه از قیلة بنت مخرمه روایت کرده که وی ذکر کرده نزد رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرزند خود را که مرده بود پشتر بگریست پس فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آیا غالب میشود بر یکی از شما که صحبت دارد با دوست خود در دنیا بخوبی و قتیکه بمیرد (انا لله و انا الیه راجعون) گوید قسم به کسی که جان محمد صلی الله علیه و آله و سلم در دست اوست بدرستی که یکی از

شما گریه میکند پس عار میکند بسوی وی دوست او پس ای بندگان خدا عذاب مکنید مرده خود را این قول را ابن جریر و ابن تیمیه^[۱] و اکثر ائمه اختیار کرده اند سعید بن منصور روایت کرده که ابن مسعود زنان را که در جنازه دیده فرمود باز گردید موزورات یعنی بار بردارنده گناه غیر مأجورات بدرستی که در فتنه میگزارند زندگان را و ایذا میکنند مردگان را و یحیی بن سعید از حسن بصری روایت کرده که بدترین آدمیان برای میت اهل اوست که بر وی گریه میکنند و دین او ادا نمیکند

باب در چیزی که میت را در قبر او نفع کند ابونعیم از ابی سعید خدری روایت کرده رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم وقتی که بنده مؤمن می میرد هردو فرشته یعنی کاتبان اعمال او بسوی آسمان صعود میکنند و میگویند ای پروردگار ما را موکل کرده بودی برای نوشتن عمل او و او را قبض روح کردی پس اذن فرما که در آسمان باشیم حکم شود که آسمان من پر است از فرشتگان من تسبیح میکنند برای من پس بگویند که اذن فرما که در زمین باشیم پس فرماید که زمین من هم پر است از خلق من تسبیح میکنند لیکن شما بر قبر همان بنده من استاده باشید و تسبیح و تهلیل و تکبیر من میگفته باشید تا روز قیامت و آن را برای بنده من بنویسید ظاهرا آنست که این حکم برای مؤمن کامل است که چهار فریق اند و ابن ابی الدنیا و ابونعیم در (حلیه) از ثابت بنانی روایت کرده که چون مسلمان در قبر نهاده شود اعمال صالحه او را احاطه کنند و آید فرشته عذاب پس بعضی اعمال او بگویند دور شواز وی اگر نمی بود او را بجز من تا هم نمیرسیدی تو بوی و در صحیحین از انس است که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم وقتی که کسی مرد سه چیز پیروی او میکنند اهل و مال و عمل دو چیز باز میگردند و عمل نزد وی باقی میماند و ابن ابی الدنیا از یزید بن منصور روایت کرده که مردی که قرآن میخواند وقت مرگ چون ملائکه عذاب حاضر شدند تا قبض روح کنند قرآن بر آمد و گفت ای پروردگار مسکن من است که دران مرا ساکن کردی حق تعالی فرمود بگذارید برای قرآن مسکن او را و اصبهانی از ابی منهال روایت کرده که هیچ رفیق در قبر محبوب تر بسوی مرده از استغفار کثیر نیست و در صحیح مسلم از ابی

هریره مرویست که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم وقتی که انسان مرد عمل او منقطع شد مگر سه چیز یکی صدقه جاریه یعنی وقف دوم علم که مردم از وی نفع میگیرند یعنی مردم بعد مردن از علوم او منتفع میشوند یعنی تلامذه گذاشته یا کتب تصنیف کرده گذاشته سوم اولاد صالح که برای او دعا کنند و احمد از ابی امامه از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم چهار چیز آورده چهارم شخصی که مرابط است در راه خدا یعنی برای محافظت اهل اسلام بر راه عبور کفار به نیت جهاد نشسته بود مرد عمل او هم بعد موت جاری باشد و ابن ماجه و ابن خزیمه از ابی هریره روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم آنچه مسلمان را بعد موت او از حسنات او میرسد علم است که پراکنده کرده یا ولد صالح گذاشته یا مصحف گذاشته یعنی تا مردم در آن تلاوت کنند یا مسجد یا مسافر سرای بنا کرده یا نهر جاری کرده یا صدقه در حالت صحت از مال خود بر آورده پس بعد موت بوی لاحق شده و ابو نعیم و بزار هفت چیز ذکر کرده از آن جمله آنکه چاهی کننیده یا درخت نشانده و ابن عساکر از ابی سعید خدری از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که هر که یک آیت از قرآن یا یک مسئله از علم کسی را بیاموزد جاری دارد الله تعالی ثواب آن تا روز قیامت و طبرانی از ابی هریره آورده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم که الله تعالی در بهشت برای بنده صالح درجه بلند میکند آن بنده بگوید که الهی مرا این درجه از کجا شد گوید بسبب استغفار ولد تو برای تو و نیز از ابی سعید خدری از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که مردی را مثل کوهها از حسنات روز قیامت رسند گوید این از کجاست گفته شود که بسبب استغفار فرزند تست و در صحیح مسلم از جریر بن عبد الله از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم مرویست که هر که طریقه نیک جاری کرد یعنی حسنه را رواج داد او را ثواب آن حسنه باشد و ثواب هر کس که بدان حسنه عمل کرده باشد رسد بی آنکه ثواب عمل کننده آن حسنه کم شود و هر که طریقه بد جاری کرد یعنی عمل بد را رواج داد او را گناه آن عمل باشد و هم گناه کسانی که بدان عمل کنند بی آنکه چیزی از گناه عمل کنندگان کم شود ابن سعد از رجا بن حیوة روایت کرده که سلیمان بن عبد الملك را گفته که از

چیزهای که خلیفه را در قبر محفوظ دارد آنست که بعد خود مردی صالح را خلیفه سازد بیهقی و دیلمی^[۱] از ابن عباس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که نیست مرده در قبر مگر مانند غرق شونده فریاد کننده انتظار میکند دعای خیر را که برسد او را از پدرش یا مادر یا فرزند یا دوست معتمد علیه پس چون میرسد او را باشد محبوب تر بسوی او از دنیا و مافیها و بدرستیکه حق تعالی داخل میکند بر قبور از دعای اهل زمین مانند کوهها و بدرستیکه هدیه زندگان بسوی مردگان استغفارست و ابن ابی الدنیا از سفیان روایت کرده که چنانچه زندگان بسوی طعام و آب محتاج اند مردگان بسوی دعا ازین محتاج تر اند و از اکثر علماء منقول است اجماع بر آنکه دعای زندگان مرده را نفع میکند و دلیل آن از قرآن است قوله تعالی (وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ... * الآية. الحشر: ۱۰) و طبرانی در (اوسط) از انس از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که فرموده که امت من امت مرحومه است داخل قبرهای شوند با گناهان و بیرون خواهند آمد از قبرها بیگناه دور شوند گناهان شان بسبب استغفار مؤمنان برای آنها و در صحیحین از عائشة رضی الله عنها مرویست که مردی گفت یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که مادر من بمفاجأة مرد و چیزی وصیت نکرده و گمان دارم که اگر سخن میگفت تصدق میکرد آیا او را ثواب باشد اگر من تصدق کنم از طرف وی فرمود آری و بخاری از ابن عباس روایت کرده که سعد بن عبادہ گفت که یا رسول الله مادر من مُرده و من غائب بودم اگر من از طرف او صدقه کنم او را نفع رسد فرمود آری پس سعد گفت من شاهد میکنم ترا یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که باغ من صدقه است از طرف او و احمد و اصحاب سنن اربعه از سعد بن عبادہ روایت کرده که گفت یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مادر من مرد کدام صدقه افضل است فرمود صدقه آب پس چاهی کندید و گفت که ثواب این چاه برای ام سعد است و همچنین طبرانی بسند صحیح از انس آورده و طبرانی از ابن عمرو روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم وقتی که تصدق کند یکی از شما صدقه نفل باید که کند آن صدقه را از پدر و مادر خود پس باشد ثواب آن صدقه پدر و مادرش را و کم نشود از اجر او چیزی و همچنین

دیلمی از معاویة بن حیدره روایت کرده و طبرانی در (اوسط) از انس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم که نباشد اهل خانه که کسی از آنها مرده پس تصدق کنند از طرف او بعد موت او مگر آنکه هدیه کند برای او جبرئیل پر طبقی از نور و ایستد بر کناره قبر او و بگوید ای صاحب قبر عمیق این هدیه فرستاده است بتواهل تو پس قبول کن پس آن هدیه بر وی داخل شود پس خوش شود بدان و غمگین شوند همسایگان او که هدیه بسوی شان نفرستاده شده و ابن ابی شیبہ از سعید بن سعید روایت کرده که اگر از طرف میت پانچہ صدقه کرده شود هر آئینه رسد اورا و طبرانی از عقبہ بن عامر روایت کرده که زنی گفت یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم حج کنم از طرف مادر خود فرمود اگر بودی بر مادر تو دین ادا میکردی گفت آری پس امر کرد اورا که حج کند همچنین بزار و طبرانی بسند حسن از انس روایت کرده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم امر کرد مردی را برای ادای حج از طرف پدرش و طبرانی از ابی هریرة روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر که حج کند از طرف مرده پس حج کننده را هم همان قدر ثواب باشد و بیہقی و اصبہانی از ابن عمر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر که حج کند برای والدین خود بعد مردن شان بنویسد الله تعالی برای او آزادی از آتش و مادر و پدرش را ثواب حج کامل میرسد و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صلۃ رحم بہتر ازین نیست کہ برای او حج کند بعد موت او و ابن ابی شیبہ از عطا و زید بن اسلم روایت کرده کہ مردی گفت یا رسول الله آزاد کنم از طرف پدر خود کہ مرده است فرمود آری و نیز از عطا روایت کرده کہ میرسد بعد موت ثواب عتق و حج و صدقه و روایت کرده از محمد باقر رضی الله عنه کہ حسن و حسین از طرف علی مرتضی رضی الله عنہم آزاد میکردند و ابن سعد از قاسم بن محمد روایت کرده کہ عائشہ از طرف برادر خود عبد الرحمن از مال قدیم خود آزاد کرد بامید آن کہ نفع کند اورا بعد موت او و ابو الشیخ از عمرو بن العاص روایت کرده کہ گفت یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عاص وصیت کرده بود بآزاد کردن صد برده پس آزاد کرد ہشام از آن جملہ پنجاہ فرمودند صدقه و حج و عتق کرده نمیشود مگر از مسلم اگر مسلم میبود اورا ثواب

(۱) محمد باقر بن زین العابدین علی توفی سنۃ ۱۱۳ ہـ. [۷۳۲ م.] در مدینہ

(۲) قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنہم توفی سنۃ ۱۰۶ ہـ. [۷۲۵ م.]

میرسد و ابن ابی شیبۀ از حجاج بن دینار روایت کرده که رسول فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم از جملۀ نیکی کردن با پدر و مادر آنست که نماز گزاری برای آنها با نماز خود و روزه‌ها داری برای آنها با روزه خود و صدقه دهی از طرف آنها با صدقه خود و در صحیحین از عائشۀ مرویست که رسول فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم هر که بمیرد و بر وی روزه واجب باشد روزه دارد از طرف او قریب او و مسلم در صحیح از بریده روایت کرده که زنی گفت یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بر مادر من روزه دو ماه واجب بود اگر من از طرف او روزه دارم کفایت کند او را فرمود آری باز گفته که مادر من گاهی حج نکرده بود اگر من از طرف او حج کنم او را کفایت کند فرمود آری چون ثابت شد که ثواب عبادات بدنی مانند نماز و روزه و حج و عبادات مالیہ از صدقه و عتق و کندن چاه بمیت میرسد لهذا جمهور فقہا حکم کرده اند که ثواب قراءت قرآن و اعتکاف و غیره هر عبادت بمیت میرسد و به قال ابو حنیفہ و مالک و احمد و شافعی درین خلاف کرده حجت می آرند بقوله تعالی (وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى * النجم: ۳۹) و چون بنصوص مذکورہ و اجماع و بقوله تعالی (... الْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ... * الآية. الطور: ۲۱) ثابت شده که از اعمال غیرهم گاهی منتفع میشود پس تأویل این واجب شده پس بعضی گفته که این آیت منسوخ است بقوله تعالی (الحقنا بهم) و بعضی گفته که این حکم خاص است بامت ابراهیم و موسی علیهما السلام و بعضی گفته که لام بمعنی علی است یعنی (لیس علی الانسان الا ما سعی) و بعضی گفته که مراد از انسان کافر است بقرینۀ سیاق کلام و تأویل نزد فقیر آنست که معنی سعی جد و کوشش است در امر و معنی آنست که هر کاری که انسان میکند آنچه نیت و قصد او در آنکار باشد همان او را میرسد رسول فرمود صلی اللہ علیہ و سلم (انما الاعمال بالنیات و انما لكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى الله ورسوله ومن كانت هجرته الى الدنيا يصيبها او امرأة ينكحها فهجرته الى ما هاجر اليه) حافظ شمس الدین بن عبد الواحد گفتہ از قدیم در هر شهر مسلمانان جمع میشوند و برای اموات قرآن میخوانند پس اجماع شده و خلال از شعبی^[۱] روایت کرده که بودند انصار وقتی که کسی میمرد از آنها بسوی قبر او میرفتند و برای او قرآن میخواندند و ابو محمد سمرقندی از علی (۱) ابو عمرو عامر شعبی توفی سنہ ۱۰۴ هـ. [۷۲۳ م.] در کوفہ

رضی الله عنه از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که هر که در مقابر گذشت و (قل هو الله احد) یازده بار خوانده ثواب آن باموات بخشید و ثواب داده شود بعد از مردگان و ابو القاسم سعد بن علی از ابی هریره روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم که هر که داخل مقابر شود پستر بخواند فاتحه و (قل هو الله احد) و (الْهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ) و بگوید آنچه خوانده ام ثواب آن باهل قبور از مؤمنین و مؤمنات گردانیدم آن همه مردگان برای او شفیع باشند بسوی الله تعالی و عبد العزیز صاحب خلال بسند خود از انس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم هر که داخل مقابر شود و سورة (یس) بخواند از مردگان تخفیف عذاب شود و او را بعد از مردگان حسنات باشد قرطبی گفته که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم بخوانید بر مردگان خود (یس) جمهور میگویند در وقت مردن بخواند و عبد الواجد مقدسی گفته که نزد قبور بخواند و محب طبری گفته که در هر دو حال خواند و در (احیاء العلوم) از احمد بن حنبل^[۱] روایت کرده که وقتی که در مقابر داخل شوند فاتحه و معوذتین و (قل هو الله احد) خواند و برای اهل مقابر گرداند بآنها رسد و بالا گذشته خواندن فاتحه نزد سر میت و خاتمه سورة بقره نزد پای او از حدیث ابن عمر از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و اول سورة بقره و خاتمه آن از حدیث علاء بن ابن الحلاج و الله اعلم

باب احسن اوقات برای موت ابو نعیم از ابن مسعود روایت کرده که فرمود

رسول صلی الله علیه و آله وسلم هر کرا اتفاق مردن شد نزد تمامی رمضان یا تمامی عرفة یا دادن صدقه داخل بهشت شود و ابو نعیم از خیشمه روایت کرده که بودند سلف خوش میکرد آنها را مردن کسی نزد عمل صالح حج یا عمره یا روزه رمضان یا جهاد و احمد از حذیفه روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم هر که (لا اله الا الله) گفته یا روزه داشته یا صدقه داده برای حق تعالی و بران ختم شد داخل بهشت شود و دیلمی از عائشة رضی الله عنها روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله وسلم که هر که روز جمعه یا شب جمعه مرد از عذاب قبر پناه یافت و روز قیامت آید و

بر وی علامت شهداء باشد

(۱) احمد ابن حنبل توفی سنة ۲۴۱ هـ. [۸۵۵ م.] در بغداد

(۲) عائشه رضی الله عنها توفت سنة ۵۷ هـ. [۶۷۶ م.] در مدینه

باب در آنکه جسد انبیا و شهدا در قبر خاک نشود حاکم و ابو داود از
 اوس بن اوس روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم بیشتر درود
 بفرستید بر من روز جمعه پس بدرستی که درود شما بر من عرض کرده خواهد شد گفتند
 یا رسول الله چگونه عرض کرده شود بر تو در حالی که تو پوسیده یعنی خاک شده باشی
 فرمود حق تعالی حرام کرده است بر زمین اجساد انبیارا و ابن ماجه از ابی الدرداء و
 مانند آن روایت کرده امام مالک^[۱] و بیهقی و غیره روایت کردند که چون معاویه نهر
 آورد از راه جبل احد گفت هر کس که قتل او آنجا مدفون باشد آنجا خبر گیرد مردم
 عمرو بن جموح و عبد الله بن حسود و عبد الله بن عمرو بن حزام را از آنجا برداشته نقل
 مکان کردند بدنهای شان سالم بر آمده تازه و بوی مشک از آن خاک می آمد و کلند
 بیای حمزه رسید خون ازان جاری شد ازینجا معلوم میشود که انبیا و شهدا را هر چند
 ارواح در اعلی علین باشند لیکن علاقه شان ببدن زیاده باشد از آنچه دیگر را باشد و
 لهذا آنها را احیا میگویند و همچنین باشد حال صدیقان و صالحان یعنی اولیا و طبرانی
 از ابن عمر روایت کرده که رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم وقتی که حامل قرآن
 می میرد وحی میکند حق تعالی بسوی زمین که گوشت او را نخوری زمین گوید ای
 رب چگونه خورم گوشت او را در حالیکه کلام تو در شکم اوست ابن منده گفته که
 درین باب از ابی هریره و ابن مسعود نیز مرویست و مروزی از قتاده^[۲] روایت کرده که
 ما را رسیده است که زمین مسلط نشود بر جسدی که گناه نکرده باشد اقول بندگان
 صالح یعنی اولیاء الله که قلوب و ابدان آنها صلاح یافته اند از گناهان محفوظ و مغفور
 اند زمین بر اجساد آنها هم مسلط نشود چنانچه شهدا را که سیف آنها را از گناهان
 پاک کرده است و الله اعلم و الحمد لله رب العالمین و الصلوة و السلام علی رسوله
 محمد و آله و اصحابه اجمعین و علی جمیع الانبیاء و المرسلین و علی الملائكة
 المقربین و علی عباد الله الصالحین برحمتک یا ارحم الراحمین

(۱) امام مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر اصبحی توفی سنة ۱۷۹ هـ. [م ۷۹۱] در مدینه منوره

(۲) قتاده بن نعمان انصاری اوسی توفی سنة ۲۳ هـ. [م ۶۴۴] فی مدینه منوره ابو قتاده انصاری توفی سنة ۴۵ هـ.

[م ۶۶۵] در مدینه منوره

خاتمة الطبع

سپاس خدا را که در بندگان موت و حیات برای امتحان مقرر گردانیده و در قبور مطیعان را به نعمت و عاصیانرا به نقمت رسانیده درود پیغمبر را که مؤمنانرا مرثیه علیین و کافران را بیم سجین داده و آل و اصحابش را که در راه تحصیل حسن خاتمه قدم فزاتر نهاده اما بعد چون هر اهل ایمان را دانستن حال موت و شناختن سعادت و وخامت عاقبت ضرور است تا در تحصیل موجبات حسن انجام کوشد و از اسباب سوء خاتمه پرهیزد لهذا احقر العباد محمد عبد الاحد رسالة متبركة تذكرة الموتی والقبور تصنيف حضرت علم الهدی علامة الوری قاضی محمد ثناء الله صاحب پانی پتی قدس سره را که در احوال اموات و قبور حسن تالیف یافته در مطبع مجتبائی واقع دهلی بماء شوال سنه ۱۳۱۰ هـ. نبوی علی صاحبها افضل الصلوة والسلام [۱۸۹۲ م.] بطبع در آورده و چاپ دوم بماء رجب الفرد سنه ۱۴۱۰ هـ. [۱۹۹۰ م.] در مطبع اخلاص واقع استنبول نصیب شده است.

و قبل ازین نسخه ارشاد الطالبین علیحده و مکتوبات حضرت ایشان

در مجموعه کلمات طبیات درین مطبع نیز حسن انطباع یافته

است امید که چون ناظرین از مطالعه این نسخهای

عذیم المثل حظی بردارند مهتم را

بدعای حسن خاتمه یاد آرند

دُعَاءُ التَّوْحِيدِ

يَا اللَّهُ يَا اللَّهَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ يَا عَفُوُّ يَا كَرِيمُ
فَاعْفُ عَنِّي وَارْحَمْنِي يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ االلَّهُمَّ
اغْفِرْ لِي وَلِآبَائِي وَأُمَّهَاتِي وَلِأَبَائِهِ وَأُمَّهَاتِ زَوْجَتِي وَلِأَجْدَادِي وَجَدَّاتِي وَلِأَبْنَائِي
وَبَنَاتِي وَلِإِخْوَتِي وَأَخَوَاتِي وَلِأَعْمَامِي وَعَمَّاتِي وَلِأَخْوَالِي وَخَالَاتِي وَلِأَسْتَاذِي عَبْدِ
الْحَكِيمِ الْأَرْوَاسِي وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ «رَحْمَةُ اللَّهِ
تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ» بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

دُعَاءُ الْأَسْتِغْفَارِ

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ

جناب حسین حلمی ایشیق «رحمة الله عليه»، ناشر نشریات (حقیقت کتاب اوی) بوده، در سال ۱۳۲۹ هجری [۱۹۱۱ م.] در بلده - ایوب سلطان در شهر استانبول - تولد یافته است. (حقیقت کتاب اوی)، شصت و سه کتاب عربی، بیست و چهار کتاب فارسی و سه کتاب اردویی و چهارده کتاب ترکی را به نشر سپرده و با علاوه کتابهایی که ازین کتابهای مذکور به زبانهای فرانسوی، آلمانی، انگلیسی، روسی و غیره ترجمه کرده شده است تعداد نشریات آن به یکصد و پنجاه و دو کتاب بالغ میگردد. همه این کتابها از طرف (حقیقت کتاب اوی) چاپ میگردد. جناب حسین حلمی ایشیق «رحمة الله عليه»، یک عالم کامل و مکمل و با صلاحیت اسلام می باشد و مرشد ایشان سید عبدالحکیم ارواسی که در علوم دینی عالم متبحر، در معرفتهای تصوف نیز کامل و مکمل بوده، صاحب کرامات و خوارق می باشد. رساله مآب حسین حلمی ایشیق «رحمة الله عليه» در شبی که روز ۲۵/۱۰/۲۰۰۱ (۸ شعبان ۱۴۲۲) را به روز ۲۶/۱۰/۲۰۰۱ (۹ شعبان ۱۴۲۲) وصل می کند از دنیا رحلت نموده و در بلده ایوب سلطان که زادگاهش می باشد، مدفون گردیده است.

اسماء الكتب الفارسية التي نشرها مكتبة الحقيقة

عدد صفحاتها

اسماء الكتب

- ١ - مكتوبات امام رباني (دفتر اول) ٦٧٢
- ٢ - مكتوبات امام رباني (دفتر دوم و سوم) ٦٠٨
- ٣ - منتخبات از مكتوبات امام رباني ٤١٦
- ٤ - منتخبات از مكتوبات معصومية و يليه مسلك مجدد الف ثاني (با ترجمه اردو) ٤٣٢
- ٥ - مبدأ و معاد و يليه تأييد اهل سنت (امام رباني) ١٥٦
- ٦ - كيميائي سعادت (امام غزالي) ٦٨٨
- ٧ - رياض الناصحين ٣٨٤
- ٨ - مكاتيب شريفه (حضرت عبدالله دهلوي) و يليه المجد الثالث و يليهما نامهای خالد بغدادی ٢٨٨
- ٩ - در المعارف (ملفوظات حضرت عبد الله دهلوي) ١٦٠
- ١٠ - رد وهاي و يليه سيف الابرار المسلول على الفجار ١٤٤
- ١١ - الاصول الاربعة في ترديد الوهابية ١٢٨
- ١٢ - زبدة المقامات (بركات احمدية) ٤٢٤
- ١٣ - مفتاح النجاة لاحمد نامقي جامي و يليه نصايح عبد الله انصاري ١٢٨
- ١٤ - ميزان الموازين في امر الدين (در رد نصارى) ٣٠٤
- ١٥ - مقامات مظهيرية و يليه هو الغني ٢٠٨
- ١٦ - مناهج العباد الى المعاد و يليه عمدة الاسلام ٣٢٠
- ١٧ - تحفه اثني عشرية (عبد العزيز دهلوي) ٨١٦
- ١٨ - المعتمد في المعتقد (رساله توريشي) ٢٨٨
- ١٩ - حقوق الاسلام و يليه مالايد منه و يليهما تذكرة الموتى والقبور ٢٧٢
- ٢٠ - مسموعات قاضي محمد زاهد از حضرت عبيد الله احرار ١٩٢
- ٢١ - ترغيب الصلاة ٢٨٨
- ٢٢ - أنيس الطالبين و عدة السالكين ٢٠٨
- ٢٣ - شواهد النبوة ٣٠٤
- ٢٤ - عمدة المقامات ٤٩٦

الكتب العربية مع الارودية و الفارسية مع الارودية و الارودية

- ١ - المدارج السنية في الرد على الوهابية و يليه العقائد الصحيحة في ترديد الوهابية النجدية ١٩٢
- ٢ - عقائد نظاميه (فارسي مع اردو) مع شرح قصيدة بدء الامالي و يليه احكام سماع از كيميائي سعادت و يليهما ذكر ائمه از تذكرة الاولياء و يليهما مناقب ائمه اربعة ١٦٠
- ٣ - الخيرات الحسان (اردو) (احمد ابن حجر مكي) ٢٢٤